

LA POSTGUERRA A LES COMARQUES VALENCIANES

L'HORTA NORD I LA PARTIDA JUDICIAL DE XÀTIVA

PAU PÉREZ DUATO
ÀLEX GUTIÉRREZ TAENGUA

DIPUTACIÓ DE
VALENCIA

Delegació de Memòria Històrica

LA POSTGUERRA A LES COMARQUES VALENCIANES

L'HORTA NORD I LA PARTIDA JUDICIAL DE XÀTIVA

PAU PÉREZ DUATO
ÀLEX GUTIÉRREZ TAENGUA

Coordinador de l'edició:

Francisco J. Sanchis Moreno

© dels textos:

Els autors

© de les fotografies:

Els indicats al peu de cada imatge

© de la portada:

Fotografia d'una desfilada franquista a Salamanca, 1960

Secció: Fotografia històrica del Museu de l'Exèrcit

Biblioteca Virtual del Ministeri de defensa

© de la contraportada:

Octavilles convocant al poble valencià a la manifestació de l'11 de desembre de 1946, per a recolzar al règim franquista, en relació amb la no-admissió d'Espanya com a membre de la ONU.

Biblioteca Valenciana Fons Carreres XVIII/1830(72)

Editorial:

Diputació de València. Delegació de Memòria Històrica

Imprimeix:

Impremta de la Diputació de València

ISBN:

978-84-7795-832-1 (edició en paper)

978-84-7795-833-8 (edició electrònica)

Dipòsit Legal:

V-3201-2019

El període de la Guerra Civil i la dictadura de Francisco Franco és el moment històric que concentra una major quantitat de bibliografia editada al nostre país. Per ella s'han interessat els grans historiadors del període contemporani, tant nacionals com estrangers, donada la gran repercussió històrica i internacional que va tindre. No obstant això, encara queden moltes coses per analitzar i investigar, especialment pel que fa a la història local i la microhistòria.

La història local, en un passat no molt llunyà, no sempre ha sigut abordada amb una metodologia científica i, de vegades, ha pecat en excés d'anecdòtica o erudita, i no ha tingut una anàlisi interpretativa profunda dels esdeveniments succeïts. Però des de fa uns anys la història local és una línia d'investigació àmpliament utilitzada pels historiadors professionals que aporten en els seus estudis els plantejaments adequats.

És per això que la Delegació de Memòria Històrica de la Diputació de València inicia, dins dels seus eixos d'actuació, la publicació d'investigacions dutes a terme per joves historiadors que van ser becats per aquesta Delegació per a la realització dels seus propis projectes d'investigació.

La Diputació de València, per la seua idiosincràsia, està indissolublement vinculada a l'àmbit local, raó per la qual sempre va donar suport a la història local. Aquesta, de forma sumària, pot entendre's com la indagació de processos socials a escala local. Així entesa és l'estudi de la territorialització de l'objecte d'anàlisi, i en aquest cas la repressió que va seguir el colp d'estat i la fi de la guerra, i com aquesta s'insereix i es relaciona amb el relat regional i nacional. Es tracta, per tant, d'esbrinar la seua possible singularitat, o no, respecte al procés social col·lectiu més ampli i el seu paper en el procés històric general del qual forma part.

En aquests estudis s'atén, com és propi de la microhistòria, l'individu, l'esdeveniment i el temps breu; i s'estudien les relacions entre els grups i les persones, al mateix temps que s'analitza la reacció d'aquestes a les pressions externes. La Diputació, com no pot ser d'una altra manera, fomentarà sempre els estudis sobre els valencians, sobre els seus ajuntaments i sobre els esdeveniments històrics que ens han marcat.

Ramiro Rivera

Diputat de Memòria Històrica, Desenvolupament Rural i Polítiques contra la Despoblació i Prevenció d'Incendis

VÍCTIMES I VICTIMARIS. QUÈ VA PASSAR DEL 1936 AL 1943 A L'HORTA NORD?

SINOPSI	11
INTRODUCCIÓ: LES PRIMERES DÈCADES DEL SEGLE XX	13
Contextualització geogràfica, socioeconòmica i política (1900-1930)	13
El Trienni Bolxevic i la Dictadura de Miguel Primo de Rivera	16
DEMOCRATITZACIÓ POLÍTICA, MOBILITZACIÓ OBRERA I SECULARITZACIÓ DE L'ESTAT REPUBLICÀ	19
Proclamació de la Segona República	19
El Bienni Progressista (1931-1933)	20
Del Bienni Conservador (1933-1936) al Colp d'Estat del 18 de juliol del 1936	23
LA GUERRA CIVIL A L'HORTA NORD: COL·LAPSE DE LA SEGURETAT I VIOLÈNCIA DESCONTROLADA	27
La defensa popular de la República	27
Violència descontrolada a la rereguarda republicana	29
De la València capital de la República a la victòria franquista de la Guerra Civil	37
ANÀLISI SOBRE ELS PRIMERS AJUNTAMENTS FRANQUISTES	41
Ocupació militar i configuració dels nous governs	41
El paper dels governs municipals en la repressió política de la postguerra	44
AMIC O ENEMIC? LA DEPURACIÓ POLÍTICA DELS TREBALLADORS PÚBLICS	47
Dels treballadors readmesos, purgats i sancionats	47
REPRESSIÓ I VIOLÈNCIA POLÍTICA EN ELS PRIMERS ANYS DEL FRANQUISME	51
Sobre les detencions massives	51
Sobre els empresonats	53
Sobre els afusellaments i les víctimes mortals	58
Sobre l'exili	68
LA «VIOLÈNCIA SIMBÒLICA»: SOCIALITZACIÓ DEL TERROR I EL CONTROL SOCIAL	73
Socialització del terror	73
L'Església i la FET i de les JONS com a instruments de control social	75
CONCLUSIONS	79
FONTS DOCUMENTALS	83
BIBLIOGRAFIA	84
CRONOGRAMA	87

REPRESSIÓ I CONTROL SOCIAL A LA PARTIDA JUDICIAL DE XÀTIVA. PANORÀMICA SOBRE EL FRANQUISME DES DE LES FONTS LOCALS

LLISTAT DE SIGLES	95
AGRAÏMENTS	95
JUSTIFICACIÓ, OBJECTIUS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ	97
FONTS I METODOLOGIA	103
CONTEXTOS	107
La implantació de la repressió franquista a la província de València	107
La partida judicial de Xàtiva: factors geogràfics, econòmics i demogràfics	110
L'ESTABLIMENT DE LA REPRESSIÓ I LES MESURES DE CONTROL SOCIAL ALS MUNICIPIS DE LA PARTIDA JUDICIAL DE XÀTIVA	117
L'entrada de tropes: canvi d'ajuntaments i primers empresonaments	117
Canals	119
El Genovés	126
Rotglà i Corberà	131
Bellús	133
Llocnou d'en Fenollet	135
Manuel	139
L'Ènova	144
Rafelguaraf	150
Xàtiva	154
L'Alcúdia de Crespins	162
Cerdà	166
Llanera de Ranes	167
Torrella	168
La Granja de la Costera	169
Barxeta	169
La Llosa de Ranes	175
Novetlè	178
Vallés	178
CONCLUSIONS: INTERPRETACIÓ DELS RESULTATS	179
BIBLIOGRAFIA	185
ANNEXOS	189

PRIMERA PART

**VÍCTIMES I VICTIMARIS.
QUÈ VA PASSAR DEL 1936
AL 1943 A L'HORTA NORD?**

PAU PÉREZ DUATO

*A la meua àvia, Remedios Natividad López,
que tants valors socials i humans m'ha ensenyat.*

Revisió lingüística: Anna Gimeno Sánchez

SINOPSI - ABSTRACT

El present article constitueix una anàlisi de la repressió franquista durant la immediata postguerra a l'Horta Nord, a tall d'explicar qui va exercir la violència política i perquè, i qui la va rebre i perquè. En els dos primers capítols, l'estudi aporta una contextualització prèvia de les primeres dècades del segle XX i del període de la Segona República. En segon lloc, s'exposen els resultats de la recerca sobre la Guerra Civil, l'ocupació militar i la constitució dels primers ajuntaments de la Dictadura franquista en els 22 municipis de la comarca. I, per últim, s'analitzen les polièdriques formes de repressió i violència política, estructurades en dos eixos principals: una violència directa i explícita –depurats, empresonats, afusellats i exiliats- i altra violència indirecta i implícita –control social, violència de gènere i persecució lingüística-.

Paraules clau: Dictadura, Horta Nord, repressió, violència política, afusellats, empresonats, exiliats, Govern Municipal.

This article is an analysis of the Francoist repression during the immediate post-war period in the Horta Nord region explaining who exercised political violence and why, and who received it and why. First of all, the study provides a previous contextualization of the first decades of the 20th century as well as the period of the Second Republic and the Civil War. Secondly, the results of the research on military occupation and the constitution of the first city councils of the Franco dictatorship in the 22 municipalities of the region are presented. And finally, the polyhedral forms of repression and political violence are analysed, structured around two main types of violence: the direct and explicit violence –purged, imprisoned, executed and exiled- and the indirect and implicit violence –social control, gender based violence and linguistic persecution-.

Keywords: Dictatorship, Horta Nord, repression, political violence, executed, imprisoned, exiled, municipal government.

«Hijas no os pido nunca que seáis vengativas, pero si algún día tenéis la justicia más clara que les pidáis responsabilidades a José Iborra (Toga), al Ayuntamiento (los componentes de hoy fecha) y a los directivos de Falange, por crímenes que han cometido.

Hijas guardad esta carta y con la cara muy alta, con orgullo de honradez, decid siempre, nuestro padre no es ningún asesino, ni ladrón, lo han asesinado, por culpa de unos malos bichos, lo han asesinado por ser republicano; el gustoso ha entregado la vida por la República, y si cien vidas tuviera, cien vidas que entregaría».

Rafael Natividad Zurriaga, Primer Tinent d'Alcalde de Rafelbunyol.

10 de setembre de 1939.

«Se ignora las personas que directamente participaron en el asesinato de las personas que por su ideario político y creencias religiosas figuran en la presente relación, no obstante, se consideran responsables a los individuos que en la fecha de detención de los expresados Caídos, componían el Comité y Checa de esta población».

Leopoldo Castro Boy, Fiscal de la Causa General de València.
18 de novembre de 1940.¹

CAPÍTOL I

INTRODUCCIÓ: LES PRIMERES DÈCADES DEL SEGLE XX

MONEVA, J. València (2019). Escala 1:125²

Contextualització geogràfica, socioeconòmica i política (1900-1930)

L'Horta Nord s'ubica geogràficament al cor del País Valencià; limita al sud amb la ciutat de València, a l'est amb el Mar Mediterrani, a l'oest amb la comarca del Camp de Túria i al nord amb la comarca Camp de Morvedre. Un conglomerat de 22 localitats conformen l'Horta Nord³, amb una superfície total de 140,4 km², on el Puig és el poble amb el terme municipal més gran (26,8 km²) i Emperador el més xicotet (0,03 km²). A principis del segle XX, la demografia conjunta dels municipis hortolans oscil·lava al voltant dels 38.600 habitants. Tanmateix, la població augmentà exponencialment -un 61,6%- en trenta anys, arribant a la xifra de 62.400 veïns el 1930. Hi havia

¹ Causa General (CG) caixa 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol)

² Moneva, J. València (2019) 204.3 mmx292.mm. Cartografia Temàtica format shp. Projecció ETRS 1989 UTM Zona 30N [Consultat el 24 de maig de 2019]

³ Albalat dels Sorells, Alboràia, Albuixec, Alfara del Patriarca, Almassera, Bonrepòs i Mirambell, Burjassot, Emperador, Foios, Godella, La Pobla de Farnals, Massamagrell, Massalfassar, Meliana, Montcada, Museros, Puçol, el Puig, Rafelbunyol, Rocafort, Tavernes Blanques i Vinalesa.

pobles amb elevat nombre d'habitants, com Burjassot (8.538) o Alboraià (6.124), que contrastaven amb altres menys habitats, com Rocafort (969) i Emperador (175).⁴

Pel que fa a la situació socioeconòmica, convé destacar que les velles elits del segle XIX –Església catòlica, terratinents i burgesos, i militars– continuaven essent hegemòniques en el domini del poder polític, cultural i moral a les primeries del segle que entrava, puix eren els poders fàctics en la societat. D'altra banda, en oposició a les elits, es trobaven el que el filòsof italià Antonio Gramsci anomenava les «classes subalternes», que no participaven de cap dels espais esmentats. Una classe social marginada, que depenia de les elits econòmiques a les quals venia la seua força de treball a canvi d'un salari mínim per sobreviure, alhora que també estava sotmesa als postulats intel·lectuals i morals dels qui ostentaven el poder polític i cultural.

Les classes subalternes es dedicaren principalment a la producció econòmica en el sector primari, majoritari a la comarca, perquè els camps de l'Horta Nord eren molt productius pel que fa a la sembra i collita de diferents cultius -arròs, taronges, cebes, creïlles...-. L'agricultura donava treball a la majoria del veïnat, que sovint era llogat com a jornalero, en menor proporció, treballava terres arrendades. Pocs n'eren propietaris. En aquest sentit, els minifundis constituïen l'essència de la divisió i explotació dels terrenys de cultius valencians, que si bé és cert que redistribuïen la riquesa econòmica entre més famílies, també provocaven l'atur dels jornaleros per la temporalitat de l'ocupació laboral. Tot açò propicià l'hegemonia d'un caciquisme local encapçalat pels xicotets propietaris i comerciants locals, que exerciren una gran influència en els governs municipals.

Va ser també en el període del 1900 al 1930 quan començà a desenvolupar-se un procés d'industrialització a l'Horta Nord. El sector secundari es consolidà com el segon motor de producció econòmica a la comarca per diferents raons: una, la proximitat a la ciutat de València i altra, les bones condicions per a les inversions industrials. L'incipient procés d'industrialització tingué una fita històrica el 23 de juliol de 1906 amb la celebració de «l'Exposició Industrial Agrícola» d'Almàssera. L'exposició estava instal·lada als magatzems de l'empresari local Vicent Lladró Aguilar, on s'exhibien diversos elements industrials i artístics: mobles i treballs d'ebenisteria, objectes de porcellana o els luxosos cotxes de ferrocarrils produïts per l'empresa «*Lladró y Compañía*» des del 1896.⁵ Tot a fi de fomentar la inversió econòmica mitjançant la difusió dels avenços tecnològics.

En aquests anys s'experimentà un augment de l'activitat industrial. En primer lloc, a les localitats limítrofes a la capital valenciana com Alfara del Patriarca, Foios i Vinalesa, aparegueren diverses fàbriques de rajoles i teules.⁶ Seguidament, hi havia el cas de

⁴ Instituto Nacional d'Estadística (INE). *Padrón Municipal (1900-1930). Fichero de datos*. [En línia] Recuperat de <http://www.ine.es> [Consultat l'1 de maig de 2019].

⁵ IGLESIAS, Francisco. *Almàssera. Historia, Cultura y Arte*. València, 2015, p. 66.

⁶ Entrevista a Enric Cufiàt Sesé, 24 de juny de 2018 a Alfara del Patriarca; FRECHINA, Josep Vicent (coord.): *Vinalesa. d'un poble de l'Horta*. Ajuntament de Vinalesa, València, 2017, pàgs. 164-165 i SOLER, Abel (coord.): *El patrimoni paisagístic de Foios*. Ajuntament de Foios, 2003, p.163.

«*La Yutera Española S.A.*» de Foios, que destacava sobre la resta per la seua grandària i pel volum d'obrers que hi treballaven. Aquesta fàbrica tèxtil va ser inaugurada el 1926 gràcies a l'empresari alemany d'origen jueu Hugo Bacharach, que en un entorn econòmic bàsicament agrícola va veure l'oportunitat d'invertir en la producció de sacs de jute, molt demandats per al transport dels productes agrícoles. «*La Yutera Española S.A.*» comptava amb una plantilla que fluctuava entre els nou-cents i els mil treballadors i treballadores. D'aquests, el 99,1% provenia de diferents localitats de l'Horta Nord (Museros, Rafelbunyol, Meliana...). La resta, un reduït nucli de treballadors qualificats de la comarca de l'Alcoià, foren reclutats per formar els nous obrers. Una indústria, la tèxtil, on les tasques que es realitzaven estaven culturalment lligades a les dones, perquè la cultura patriarcal predominant no considerava «normal» que els homes feren activitats com cosir, netejar o fregar; per això hi havia un 67,7% de dones en la plantilla.⁷

Ací va començar a aparèixer una creixent classe obrera industrial dirigida pels empresaris i comerciants, els quals sotmetien als treballadors a unes condicions laborals inhumanes, vist que els obrers realitzaven llargues jornades laborals de 14 hores a canvi d'un salari mínim insuficient per a sobreviure. L'exploació dels treballadors venia motivada, en certa manera, per l'alt nivell d'analfabetisme entre la població. Per exemple, a Alboraià hi havia un 49,1% d'analfabetisme el 1930, un fet que abocava les classes subalternes al treball sense formació i dificultava la defensa dels pocs drets laborals que tenien els treballadors.⁸ Per lluitar contra l'analfabetisme i contra el model cultural i polític de les velles elits dominants, començà a organitzar-se un moviment republicà de caràcter progressista. El primer republicanisme valencià girava al voltant de l'ideari polític de l'escriptor i polític Vicente Blasco Ibáñez, defensor de les tesis federalistes de la Primera República (1873-1874) i amb un marcat caràcter anticlerical. El blasquisme polític s'organitzà en el Partit d'Unió Republicana Autonomista (PURA), fundat el 1908, que es va desenvolupar amb més èxit a les urbes, però també al món rural de l'Horta Nord. No era estrany veure al mateix Blasco Ibáñez participar en mítings polítics i demanar el vot entre els treballadors agrícoles hortolans. El setembre de 1904, acudí personalment al «Centre Republicà d'Alboraià», on esgrimí un discurs crític contra els carlistes i cacics locals, defensant la implantació d'una República que

*«hará desaparecer los incalificables abusos, los pueblos se gobernarán a sí mismos y de este modo acabará de una vez con todos los parásitos... Ésta es nuestra República, una República que respeta todas las creencias, todos los sentimientos del hombre, sin permitir que ninguno pueda imponerse sobre los demás...».*⁹

7 AGUILAR, María Josep i CARCELLER, Lluïsa (2002): La Jutera de Foios. *La roda del temps. Revista d'estudis, divulgació i opinió de l'Horta Nord*, número 11, pàgs. 18-20.

8 DOLZ, Encara i FORNER, Marisa. (1995) *L'escola única: L'educació durant la II República a Alboraià. Actes de les Primers Jornades d'Història d'Alboraià*, Ajuntament d'Alboraià, Alboraià. p. 224.

9 *El Pueblo*, 19 de setembre de 1904.

Blasco Ibáñez també va assistir a altres centres republicans que exercien d'espais de contrapoder cultural, com el «Casino Republicà d'Almàssera». El 20 d'agost de 1905, l'agrupació del PURA d'Almàssera va organitzar un míting que acabà amb aldarulls entre els militants del mateix partit. Detractors, *sorianistes*¹⁰, i defensors, *blasquistes*, de la figura Blasco Ibáñez es tirotejaren amb armes de foc a l'estació de tren perquè els *sorianistes* havien interromput el discurs d'un *blasquista* en el míting d'Almàssera.¹¹ Sens dubte, l'organització del moviment republicà no fou fàcil, però és ací on rau una part de la llavor de la futura Segona República a l'Horta Nord.

Per últim, la contextualització política no és completa sense exposar com s'organitzà l'espai conservador valencià. Cal començar destacant que el sector tradicionalista o carlista valencià s'agrupava en el Partit *Jaimista*, fundat el 1909. Els seus partidaris defensaven la legitimitat de Jaume de Borbó i Borbó-Parma, pretendent carlista a la corona espanyola en oposició al rei Alfons XIII. Els tradicionalistes estaven més arrelats en els municipis del sud de l'Horta Nord, vist que en Alboraiia, Alfara del Patriarca o Tavernes Blanques tenien molta força. Una mostra de l'exposat s'observa en l'Aplec carlista que l'agost de 1923 se celebrà a Alfara del Patriarca; una trobada multitudinària on es concentraren distintes organitzacions del carlisme valencià.¹² Al capdavant, després de la Dictadura de Miguel Primo de Rivera on solament hi hagué un partit únic, Unió Patriòtica (UP), l'espai dretà valencià es reorganitzà el 1930 en un nou partit polític conservador i regionalista: la Dreta Regional Valenciana (DRV).

El Trienni Bolxevic i la Dictadura de Miguel Primo de Rivera

Paral·lelament a la configuració i l'evolució dels dos espais polítics descrits, durant les primeries del segle XX també hi va créixer un moviment sindicalista de vessant anarquista i marxista, agrupat principalment en els sindicats de la Confederació Nacional del Treball (CNT) i de la Unió General de Treballadors (UGT). Les afiliacions de militants d'ambdues organitzacions augmentaren considerablement en l'etapa coneguda com el Trienni Bolxevic (1918-1921), durant la qual es van produir nombroses mobilitzacions i vagues de reivindicació laboral que reclamaven fonamentalment un augment salarial i la reducció de la jornada laboral.¹³ En aquest sentit, el 20 d'octubre de 1919 s'inicià una gran vaga en la fàbrica de jute de Vinalesa arran de l'acomiadament d'una treballadora per la comissió, segons l'empresa, d'una falta greu. El malestar per la precària situació laboral i el context general de reivindicació obrera havien creat les condicions perquè l'acomia-

¹⁰ El sorianisme es un corrent polític intern del Partit Republicà Radical representat pel polític basc Rodrigo Soriano Barroeta-Aldamar que des del 1901 fins el 1909 fou escollit diputat per València. Aquest moviment es va caracteritzar per l'enfrontament intern amb altre sector republicà representat per Vicente Blasco Ibáñez, el blasquisme.

¹¹ *El Adelanto*, 21 d'agost de 1905.

¹² FERRER, Melchor: *Historia del Tradicionalismo Español*, volum XXIX, Editorial Católica Española, Sevilla, 1960, pàgs. 164-165.

¹³ MARTÍNEZ, Francesc-Andreu: *Espert d'associació: Cooperativisme i mutualisme laics al País Valencià, 1834-1936*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2011, p.114-115.

ment desfermà la revolta: en poques hores la majoria de les 450 treballadores amb què comptava la fàbrica s'adheriren a la mobilització i molts departaments quedaren completament aturats. Finalment, malgrat els esforços dels treballadors que perllongaren la vaga pels drets laborals durant 8 mesos, el Pare Vicent –un jesuïta de prestigi social reconegut a la comarca- feu de mediador i aconseguí diluir les protestes.¹⁴

Durant el Trienni Bolxevic es produïren altres vagues després d'iniciar-se la vaga de Vinalesa. El 26 de desembre de 1919 en va esclatar una altra a la fàbrica de mistos *San Diego* d'Alfara del Patriarca, més coneguda com «La Fosforera» en l'argot popular. Els treballadors de la fàbrica foren reprimits violentament amb l'enviament de nombrosos membres de la Guàrdia Civil a Alfara del Patriarca per protegir els patrons. Tanmateix, la resolució d'aquest conflicte laboral va ser diferent al de Vinalesa, ja que el 29 de gener de 1920 els obrers arribaren a un acord amb el propietari de «La Fosforera», Lluís Moroder, en què pactaren un augment de 50 cèntims en els jornals diaris i es reafirmava la jornada laboral de 8 hores recentment aconseguida en la vaga de «La Canadenca» del barri de Poble Sec (Barcelona).¹⁵

L'auge del moviment obrer finalitzà a conseqüència del colp d'Estat del general Miguel Primo de Rivera el 13 de setembre de 1923, que donà inici a un règim totalitari de huit anys (1923-1931); una «Dictadura amb Rei», vist que el monarca Alfons XIII va atorgar el Govern Central al militar colpista, qui es veia a si mateix com un «cirurgià de ferro» que havia d'intervenir en la societat per pal·liar els mals que la democràcia liberal havia provocat.¹⁶ La Dictadura de Primo de Rivera va suposar el primer assaig d'institucionalització conscient del nacionalisme espanyol autoritari. Però a partir del 1926 la Dictadura entrà en decadència. Atabalat per una oposició creixent i transversal, Miguel Primo de Rivera va presentar la seua dimissió davant el rei Alfons XIII el 28 de gener de 1930 i va marxar a París on va morir pocs dies després. Començà així un breu període de transició, la *Dictablanda*, on una Gestora Provisional encarregada pel rei Alfons XIII al general Damaso Belenguer va fer-se càrrec del Govern Central fins a la celebració d'unes eleccions democràtiques amb caràcter plebiscitari sobre el model d'Estat: Monarquia o República.

¹⁴ FRECHINA, Josep Vicent (coord.): *Vinalesa. Geografia, Història i Patrimoni d'un poble de l'Horta*. Ajuntament de Vinalesa, València, 2017, pàgs. 166-167.

¹⁵ Solución de la huelga de fosforeros (1 de febrer de 1920). *El Pueblo. Diario Republicano de Valencia*. p.2.

¹⁶ BEN-AMI, Shlomo (1980). Hacia una comprensión de la dictadura de Primo de Rivera. *Revista de Derecho Político*, número 6, pàgs. 108-112.

CAPÍTOL 2

DEMOCRATITZACIÓ POLÍTICA, MOBILITZACIÓ OBRERA I SECULARITZACIÓ DE L'ESTAT REPUBLICÀ

Proclamació de la Segona República

Les eleccions plebiscitàries foren convocades a escala municipal i fixades per al 12 d'abril del 1931, essent uns comicis amb un sufragi restringit perquè les dones no pogueren votar. Tanmateix, els resultats foren clars respecte a la voluntat popular: 38.568 regidors favorables a la República resultaren electes, als quals podrien afegir-se altres 15.198 regidors, que si bé no es definien ni amb els republicans ni amb els monàrquics, sí que eren «antialfonsins»: els carlistes i els nacionalistes bascos. En canvi, els partits monàrquics alfonsins solament van obtenir 19.035 regidors, cosa que provocà, dos dies després de les eleccions, la fugida precipitada del monarca, qui s'exilià a París.¹⁷ D'aquesta manera, el 14 d'abril de 1931 es proclamà la Segona República Espanyola. En els pobles de l'Horta Nord, aquest esdeveniment va moure grans multituds d'habitants a concentrar-se en un ambient festiu a les places i ajuntaments, onejant banderes tricolors i cridant consignes favorables a la República. Per exemple, el veïnat d'Albalat dels Sorells s'aplegà a la plaça del Castell, expectant sobre els pròxims esdeveniments, fins que, espontàniament, un republicà que tartamudejava isqué a una de les finestres de l'edifici del sindicat i proclamà la República simbòlicament al crit de «Vi-vi-visca la República!».¹⁸

En totes les localitats de la comarca, però, no es vivia l'ambient festiu d'Albalat dels Sorells. Va haver-hi d'altres on les acusacions de frau electoral a favor dels monàrquics motivaren friccions entre el veïnat. La tupinada dels comicis d'Alboraia n'era una mostra, puix la Junta Municipal del Cens Electoral va deixar constància de queixes sobre la validesa de les eleccions per «la compra de vots, coaccions i incompliments de les obligacions per part d'alguns membres de la mesa electoral».¹⁹ El Governador Civil de València prengué mesures i, igualment que en altres 128 municipis de la província on hi havia sospites de frau, ordenà organitzar uns nous comicis per al 31 de maig.²⁰ Els resultats de les segones eleccions distaren molt dels de les primeres. D'un total de 13 regidors que li pertocaven

17 Martínez, M. (1969) *Elecciones y partidos políticos de España, 1868-1931* (Tesis doctoral) Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

18 Entrevista a José Sánchez Huget, 22 d'octubre de 2018 a Albalat dels Sorells.

19 Arxiu Municipal d'Alboraia (AMALBO): Junta Municipal del Cens Electoral d'Alboraia. Acta de l'escrutini general de l'elecció de regidors. 17 d'abril de 1931.

20 AGUILÓ, Luis: *Las elecciones en Valencia durante la Segunda República*, Ed. Cosmos, València, 1974.

a l'Ajuntament d'Alboraia, el 12 d'abril se li van assignar 12 a la DRV i solament 1 al PURA, atorgant així el Govern Municipal al cacic Daniel Rubio Martín. Per contra, el 31 de maig foren escollits 5 regidors per a la DRV i 8 per al PURA, convertint Cristòbal Monròs en el primer alcalde republicà d'Alboraia.²¹ Vista la considerable diferència entre ambdós resultats, era evident que alguna cosa havia passat en els primers comicis.

El Bienni progressista (1931-1933)

En l'àmbit estatal, el 9 de desembre de 1931 s'aprovà la Constitució de la Segona República i pocs dies després Manuel Azaña Díaz aconseguí formar Govern, donant inici el que la historiografia denomina «bienni progressista» o «bienni reformista». Azaña, del partit d'Acció Republicana (AR) i posteriorment d'Esquerra Republicana (ER), es convertia en el nou Cap de Govern en substitució de Niceto Alcalà Zamora, de vessant més conservadora, qui passà a ocupar el càrrec de president de la República. El Govern de la «República d'esquerres» d'Azaña va impulsar un ambiciós programa de cinc reformes amb l'objectiu de modernitzar la societat valenciana i espanyola. Eren prioritàries les actuacions davant dels problemes agraris, militars, religiosos, nacionals i socioculturals.

En la «qüestió agrària i laboral» s'expropiaren terres als propietaris que no les conreen, amb la conseqüent indemnització, a fi de redistribuir-les entre famílies agrícoles. També es milloraren les condicions laborals amb mesures com la Llei de Contractes de Treball, que regulava la negociació col·lectiva, o l'establiment de la jornada laboral de 40 hores setmanals i l'augment del salari. En segon lloc, l'Exèrcit presentava problemes tant d'estructura com d'actitud; d'una banda hi havia excés de comandaments -195 generals i 17.000 oficials per 105.000 soldats- i de l'altra, hi havia oficials que despertaven dubtes de fidelitat a la República. Per això, en la «qüestió militar» es disposava que els oficials que no signaren la promesa «pel meu honor servir bé i fidelment la República» podien causar baixa de manera voluntària i cobrar la pensió completa. Seguidament, se suprimiren les capitànies generals i es clausurà l'Acadèmia Militar de Saragossa, nucli colpista liderat pel general Francisco Franco. El tercer punt era la «qüestió religiosa», en relació al qual ja l'article 3 de la Constitució del 1931 deia que «L'Estat espanyol no té religió oficial», i ara, la nova legislació garantia la llibertat de culte, permetia el matrimoni civil i el divorci, establia la secularització dels cementiris i prohibia a l'Església dedicar-se a l'ensenyament. En quart lloc, en el projecte republicà s'hi contemplava la diversitat nacional, per això s'inicià una reforma de l'Estat centralista en la «qüestió territorial». L'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (1932) i la creació de la Generalitat inicià un procés plurinacional, seguit per l'Estatut basc (1936) i l'Estatut gallec (1938). En últim lloc, es desenvoluparen reformes en la «qüestió sociocultural» que pretengueren transformar la societat. En l'educació es promogué l'ensenyament liberal i laic, essent el primer cop que l'Estat espanyol garantia el dret a l'educació en la seua història, i, a més a més, en el Govern d'Azaña es construïren més escoles -10.000 centres educatius- que en els trenta anys anteriors.²²

²¹ SIGALAT, Mª José. *La República en Alboraia: 1931-1936*. Ajuntament d'Alboraia, València, 1995, p. 77 i 82.

²² Moreno, Vicente. (17 de març de 2011) La República d'esquerres: el bienni reformista. Disponible a <http://blogs.sapiens.cat/socialsenxarxa/2011/03/17/la-republica-d%E2%80%99esquerres-el-bienni-reformista/> [Consultat el 10 de febrer de 2019].

Aquestes cinc reformes, en una societat com l'espanyola dels anys trenta, d'absoluta majoria catòlica i dirigida per les elits terratinents i militars, van convertir-se en font d'innumerables conflictes. Per començar, l'Estat secularitzà pràctiques socials com el matrimoni o els soterraments i això va provocar enrenou entre els religiosos. L'article 27 de la Constitució considerava que els soterraments catòlics eren manifestacions públiques de culte religiós i segons la llei havien de ser autoritzats per les autoritats provincials. A Massamagrell, un grup de religiosos reaccionaris tractaren d'infringir la llei arran del conflicte sorgit per la sepultura d'una veïna que morí el 22 de març de 1932. Els religiosos exigiren a les autoritats locals de Massamagrell l'autorització d'una manifestació de culte religiós en la via pública, però l'alcalde, Francesc Eres Estanislao (*Cotinet*), que els hi va comunicar que això no era competència seua i que haurien de dirigir-se al Governador Civil de València, Luis Doportó Marchori. Finalment els religiosos aconseguiren reunir-se amb el Governador Civil, però aquest els hi denegà l'acte perquè els catòlics pretenien treure a passejar al clero a creu alçada pels carrers de la localitat. Amb tot, malgrat que el Governador Civil no va donar el permís per a la manifestació –però sí per al soterrament catòlic en el cementiri–, finalment les autoritats van transigir amb força diplomàcia i van permetre que els reaccionaris realitzaren el soterrament tal com volien el 24 de març. Tanmateix, quan aquests tornaren del cementiri després del soterrament, al voltant de 150 persones es passejaren triomfalment amb la creu i el clero revestit pels carrers, cridant càntics a favor de Crist Rei i de la Religió, cosa per a la qual no tenien autorització.²³

El secretari municipal notificà els fets al Governador Civil, qui visità Massamagrell per reafirmar que ell n'era el responsable dels permisos de manifestacions de culte en la via pública. La visita del Governador, lluny d'apaivagar els ànims, va motivar la concentració d'una multitud de religiosos a la plaça de l'Ajuntament de Massamagrell que protestaven per la situació i etzibaven crits de «fora l'alcalde!» i «volem religió!». La protesta d'aquell 24 de març estava carregada d'un clima hostil, fet que posteriorment derivà en un motí quan els religiosos impediren que les autoritats republicanes eixiren en el seu cotxe, arribant alguns religiosos a tombar-se davant del cotxe i provocant un escarni contra els republicans. L'alcalde Francesc Eres, el Governador Civil i altres membres del Govern Municipal es van veure obligats a refugiar-se a l'edifici consistorial i gràcies a la col·laboració d'un tinent coronel de la Guàrdia Civil que barrà la porta pogueren aturar la massa d'exaltats que pretenia assaltar l'Ajuntament. Durant el motí, grups de veïns anticlericals s'enfrontaren als religiosos que rodejaven l'ajuntament, derivant tot plegat en una batalla campal entre ambdós grups fins a altes hores de la nit. Finalment, en els disturbis un reaccionari va ser ferit de mort i altres republicans ferits greument, cosa que va comportar la dispersió de la resta de veïns que participaren en l'enfrontament.²⁴

Paral·lelament, més litigis anticlericals es produïren en altes localitats de la comarca, com és el cas de l'enfrontament entre el Govern Municipal de Bonrepòs i Mirambell

²³ El suceso de Masamagrell (26 de març de 1932). *El Pueblo. Diario Republicano de Valencia*.

²⁴ *Ibidem*.

i l'Església local per la propietats dels terrenys públics. Ací, la corporació local intentà d'aplicar la Llei de Secularització dels Cementiris aprovada el 30 de gener de 1932 i va requerir la documentació sobre la propietat del cementiri municipal i la casa abadia al capellà local i a l'Arquebisbe de València Prudència Melo i Alcaide. Tanmateix, cap dels dos volgué col·laborar i obviaren les peticions del govern republicà. Aquest litigi començà el 28 de setembre de 1933, quan el Govern Municipal de Bonrepòs i Mirambell aprovà la secularització del cementiri local i el 4 d'octubre li demanà al capellà per primer cop la documentació de les propietats. El 4 de març de 1934 les autoritats enviaren un altre ofici al religiós municipal i encara altre cop més el 13 de juliol. Però els esforços foren infructuosos perquè cap dels oficis fou respost,²⁵ puix el capellà de Bonrepòs i Mirambell decidí no acatar la llei i desobeir quantes ordres li notificaven, conscient que l'Església estava perdent poder amb la nova legislació republicana.

No solament la «qüestió religiosa» comportà friccions i enfrontaments durant el bienni progressista, també la «qüestió laboral». Per exemplificar-ho cal analitzar la mobilització de les dones obreres de l'esmentada fàbrica de mistos *San Diego*, d'Alfara del Patriarca, que coordinades amb les treballadores de *La Yutera Española S.A* de Foios, el 1932 iniciaren una acció conjunta per demanar als empresaris el pagament del subsidi per maternitat. Les treballadores d'ambdues fàbriques es negaren a pagar l'assegurança de maternitat que obligava a les dones assalariades d'entre 16 i 49 anys a sufragar-se la maternitat amb una quota de diners que se'ls retenia del seu propi sou. Per això es rebel·laren contra els industrials i contra l'administració, a fi de reivindicar un dret laboral recollit en la llei.²⁶

Més mobilitzacions obreres es produïren a *La Yutera Española* de Foios quan, a principis d'octubre de 1932, el sindicat de la CNT de València anunciava que estava organitzant una vaga amb el màxim consens possible a fi de reivindicar millores laborals. A *La Yutera Española* hi havia la UGT, encapçalada per Barrachina, i la CNT, amb Vicent Mercader Saurí (*El Sequier*) com a president. El grup de la UGT afirmà que no donaria suport a la vaga que organitzava la CNT de València, mentre que els membres de la CNT de Foios havien de reunir-se el 23 d'octubre per decidir-ho. Un dia abans de l'assemblea decisòria, l'empresa acomiadà al cap de la CNT de *La Yutera Española*, Vicent Mercader, i dos anarcosindicalistes més, Enric Sauri (*Petra*) i Carles Aguilar.²⁷

L'expulsió dels obrers provocà la solidaritat dels treballadors afiliats a la CNT, que es declararen en vaga indefinida des del 25 d'octubre del 1932 fins a aconseguir la readmissió dels seus companys. Durant la vaga, la tensió desembocà en un clima d'hostilitat i es

²⁵ Arxiu Municipal de Bonrepòs i Mirambell (AMBM): Llibre d'actes municipals des del 26 de març de 1936 fins al 11 de novembre de 1937. Sessions del 30 d'abril i del 13 de juliol de 1936.

²⁶ VEGA, Eulàlia: Mujeres y asociaciones obreras frente al Seguro Obligatorio de Maternidad durante la Segunda República en BORDERÍAS, Cristina (ed.), *Género y políticas del trabajo en la España Contemporánea*, Barcelona, 2007, Icaria editorial, pàgs. 255-257 i 263 i Entrevista a Enric Cufiàt Sesé, 24 de juny de 2018 a Alfara del Patriarca.

²⁷ AGUILAR, María Josep i CARCELLER, Lluïsa (2002): *op. cit.*, pàgs. 22-23.

produïren diversos de sabotatge a la fàbrica, atès que en distintes ocasions els vaguistes llençaren bombes incendiàries i aconseguiren alterar el funcionament d'alguns departaments. Finalment, el 4 d'abril de 1936 es resolgué el conflicte gràcies a la mediació de les autoritats provincials, que convocaren una comissió amb representants de l'empresa i dels treballadors. Després d'unes intenses negociacions entre totes les parts, la comissió acordà readmetre als obrers cessats l'octubre del 1932, posant fi a una vaga de tres anys i mig, en què participaren 299 d'un total de 1.026 treballadors, és a dir, el 29,1%, una dada que evidencia l'alt grau de conscienciació i solidaritat obrera.²⁸

Del bienni conservador (1933-1936) al Colp d'Estat del 18 de juliol del 1936.

A la tardor de 1933 ja era més que obvia la crisi de l'etapa del «bienni progressista», exhaurida quan Azaña va dimitir com a Cap del Govern i Alcalà Zamora dissolgué les Corts per convocar eleccions, fixades per al 18 de novembre de 1933. D'aquests resultats electorals, baixos en participació malgrat que per primera vegada les dones pogueren exercir el seu dret al sufragi, va néixer una «República de dretes» que donà inici al «bienni conservador». Dues forces polítiques hi obtingueren els millors resultats: el Partit Republicà Radical (PRR) d'Alejandro Lerroux i la Confederació Espanyola de Dretes Autònomes (CEDA) de José María Gil-Robles. Inicialment, Lerroux va governar en solitari amb una gestió basada en la paraltzació de les reformes progressistes i portant a terme un gir conservador. Però la situació s'agreujà quan l'octubre de 1934 incorporà tres ministres de la CEDA al Govern Central i això va ser respost pel sector de l'esquerra amb el que es coneix com la «Revolució d'Octubre» de 1934.²⁹

*Imatge de l'expres 702 Barcelona-Sevilla després del seu descarrilament en el barranc del Puig
[Foto: diari Ahora]*

²⁸ Ibidem.

²⁹ La Revolució d'Octubre del 1934 fou l'intent de mantenir viva la flama d'una república d'esquerres i respectuosa amb l'autogovern de Catalunya, que es va produir entre els dies 5 i 19 d'octubre de 1934. Els principals focus es van produir a Catalunya, on el president de la Generalitat de Catalunya -Lluís Companys- va proclamar l'Estat Català de la República Federal Espanyola, i a Astúries, les forces d'esquerres es coordinaren amb els miners per atacar casernes de la Guàrdia Civil i ocupar municipis per construir un règim socialista.

A l'Horta Nord ja s'havien manifestat incidents en aquest sentit inclús abans de les eleccions de 1933. La nit del 9 al 10 de novembre d'aquell any es va cometre un sabotatge anarquista contra el tren exprés 702 Barcelona-Sevilla a l'alçada del llindar fronterer de les localitats del Puig i Puçol, quan aquest passava pel pont del barranc que separa ambdós termes municipals. La màquina, dos furgons, cinc cotxes, i un vagó quedaren doblegats damunt del pont, les estructures del qual cediren a conseqüència del pes del tren i per la possible explosió d'un dispositiu de pressió automàtica, tal com apunta el periòdic *ABC*. En total, l'atemptat li va costar la vida a 23 persones i va causar 38 ferits.³⁰ Els anarquistes de la CNT-FAI demanaven l'abstenció en els comicis, per això intentaren agitar una espiral de violència que animés a les classes subalternes a participar d'una revolució social més ampla de la que proposava la burgesia liberal republicana.

Amb tot, les eleccions se celebraren i atorgaren la victòria als partits dretans, però la polèmica sobre el frau electoral va tornar a aparèixer en els municipis hortolans, tal com havia passat en les eleccions del 1931, amb la diferència que aquest cop va ser al municipi d'Albuixec. Allà s'hi observaren coaccions dels poders fàctics sobre el veïnat perquè votaren als partits dretans i, alhora, força irregularitats en els membres de les meses electorals. La constatació d'una nova tupinada electoral va provocar un descrèdit complet entre els republicans d'esquerres d'Albuixec, especialment de Vicent Fenollosa (*Tadeo*) i Bautista Zaragoza que entraren als col·legis electorals i trencaren les urnes amb les paperetes dins.³¹ Finalment, l'alcalde Bautista Peris va dimitir i, després d'una reunió dels partits polítics d'Albuixec, s'acordà nomenar com a substitut d'aquest a l'esmentat Vicent Fenollosa, fins llavors president de l'agrupació local d'ER, organització que comptava amb 120 militants en un poble de 2.200 habitants.³²

Durant el transcurs de l'etapa conservadora, s'hi observà un increment de les accions anarquistes, especialment a nuclis com Albalat dels Sorells, on destacava una família de llauradors pel seu activisme llibertari: els «Pedaços». La majoria dels membres d'aquesta família militaven en la CNT-FAI³³, però qui més destacava entre tots ells era un dels fills de la família de tant sols 24 anys: Aureli Tamarit Rubio. Aquest anarquista d'Albalat dels Sorells fou arrestat repetides vegades per realitzar accions armades contra interessos capitalistes, principalment bancs. El 1934, Aureli *el Pedaços* va ser capturat per membres de la Guàrdia Civil en l'intent d'atracament al banc d'Almàssera, estant en cerca i captura per l'atracament consumat de la sucursal del Banc Espanyol de Crèdit a Xèrica. En conseqüència, Aureli va ser jutjat i empresonat per aquests fets, i no va eixir de la presó Model

30 Del criminal atentado contra el rápido Barcelona-Sevilla en el Puente de Puzol (12 de diciembre de 1933), *ABC*, p. 23.

31 Arxiu de l'Autor. ¿Que pasó en la Monarquía de Alfonso XIII? ¿En la República del 31? ¿En la Guerra Civil? ¿En la post-guerra?... en el pueblo de Albuixec, Memòries de Vicente Fenollosa Andreu.

32 Arxiu Municipal d'Albuixec (AMALB): Volum d'oficis d'eixida 1939. Núm. 1.

33 Causa General (CG) caixa 1387 (1) PP T 65 (Albalat dels Sorells) i Entrevista a Jordi Tamarit Belda, 26 d'octubre de 2018 a València.

fins que esclatà la Guerra Civil.³⁴ La lluita dels sectors anarcosindicalistes contra patrons, burgesos i religiosos s'havia radicalitzat amb la paralització de les reformes progressistes, i alguns d'ells, frustrats per veure com les esperances de transformació socials s'esvaïen, decidiren escollir el camí de la lluita armada.

Tot seguit, més accions armades es produïren a l'estació de tren del Puig, puix el 15 de gener del 1936 es produí un altre atracament que provocà la mort d'un treballador de l'estació i d'un guàrdia civil que la custodiava. Dels atracadors, alguns van fugir, però un d'ells, Francesc Ruiz Miquel, fou ferit pels guàrdies civils i va ser enviat a l'Hospital Provincial de València sota la vigilància de dos membres de les forces de seguretat. Mentre Francesc restava al llit del centre sanitari, el germà del guàrdia civil mort, Camil Matamala, qui també era guàrdia civil, entrà a l'habitació de l'Hospital on estava Francesc i el va matar de quatre trets en presència dels qui el custodiaven.³⁵

L'atracament a l'estació del Puig tingué lloc just una setmana després de la dissolució de les Corts republicanes i l'anunci d'altres eleccions generals per al 16 de febrer de 1936, en un context de descontentament i l'auge de la crispació amb els nombrosos casos de corrupció del Govern de Lerroux. Per a les noves eleccions, els partits d'esquerres decidiren presentar-se en la coalició del «Front Popular»³⁶, aprenent de l'error polític dels comicis del novembre del 1933, en què es presentaren separats i tragueren molt mal resultat. Llavors, ara els partits progressistes del Front Popular van ser els qui guanyaren els comicis en la majoria de circumscripcions -a la província de València hi va guanyar el doctor Joan Baptista Peset Aleixandre, veí de Godella-. Arran de la victòria electoral de les forces progressistes s'hi conformà un Govern frontpopulista amb el gallec Santiago Casares Quiroga al capdavant, que solament va estar vigent quatre mesos, puix des del mateix febrer de 1936 començaren a escoltar-se moltes veus sobre un possible colp d'Estat militar. Els alts jerarques del cos castrense (Emilio Mola, Juan Yagüe, José Sanjurjo...) i els polítics dretans més exaltats (Onénismo Redondo, José Antonio Primo de Rivera...), amb el suport armamentístic de la Itàlia feixista de Benito Mussolini, havien estat conspirant un moviment per enderrocar la Segona República, però no amb les urnes, sinó amb les armes.³⁷

³⁴ Han sido detenidos los autores del atraco en Almería (26 de noviembre de 1934) *La época*. p. 6 i El proceso por el atraco al Banco Español de Crédito en Jérica (9 d'abril de 1935) ABC p.30.

³⁵ Trágicas derivaciones del atraco en la estación del Puig, en el que fueron muertos el factor Cirujeda y el guardia civil Matamala (16 de gener de 1936), ABC, p.29.

³⁶ Partit Socialista Obrer Espanyol, Esquerra Republicana, Unió Republicana, Partit Comunista d'Espanya, Partit Sindicalista, Partit Obrer d'Unificació Marxista, Partit Galleguista i Acció Nacionalista Basca eren a els partits que conformaven la coalició del Front Popular.

³⁷ PRESTON, Paul: *El holocaust espanyol: odi i extermini durant la Guerra Civil i després*. Editorial Base. Barcelona, 2011 pàgs. 183-184.

CAPÍTOL 3

LA GUERRA CIVIL A L'HORTA NORD: COL·LAPSE DE LA SEGURETAT I VIOLÈNCIA DESCONTROLADA

La defensa popular de la República

La matinada del 17 al 18 de juliol de 1936 tingué lloc un alçament armat dels militars reaccionaris rebels al Nord d'Àfrica, el qual fou seguit de manera desigual en els diferents territoris de l'Estat espanyol. Al País Valencià, el colp d'Estat va ser una subversió de comandaments intermedis que no s'havien preocupat de temptar els coronels, els caps de regiment que tenien el poder sobre les tropes, ni tampoc en implicar en la trama la Guàrdia Civil; per això l'alçament va emboscar-se allà on l'institut armat no es va sublevar.³⁸ El 19 de juliol es va produir una gran mobilització popular organitzada pels sindicats de la CNT i UGT que convocaren una vaga indefinida i la ciutat de València començà a omplir-se de barricades i milícies armades que prengueren els carrers. En casernes de la Guàrdia Civil com la de Rocafort, una multitud de civils ocupà l'edifici i decomissaren un gruix important d'armes de foc.³⁹ Però en altres casernes, els militars i guàrdies civils continuaven aquarterats perquè es negaven a complir l'ordre d'anar a defensar Madrid davant l'avenç de les tropes del general Mola. Al capdavant, entre els dies 1 i 2 d'agost la població civil entrà a totes les casernes que encara resistien, posant punt final a la sublevació militar al País Valencià.⁴⁰

En canvi, el colp d'Estat va triomfar a Galícia, Navarra, Burgos, Valladolid, Càceres, Saragossa, Mallorca, les Illes Canàries i el Protectorat del Marroc; i aleshores començà un enfrontament armat entre els militars colpistes i el que quedava de l'Exèrcit Republicà en col·laboració amb columnes de milicians voluntaris. S'ha de valorar la importància dels voluntaris civils precàriament armats, que s'organitzaren per defensar i aturar l'intent colpista, destacant a l'Horta Nord la «Columna de Ferro» i la «Columna *Temple y Rebeldia*», ambdues anarquistes. Concretament, a mitjan d'agost de 1936 voluntaris com Antoni Lázaro Benajas de Meliana i voluntàries com Empar Ruiz Devis (*La Pera*) d'Albuixec, partiren des dels respectius municipis cap a Sagunt per reunir-se amb altres voluntaris provinents d'Alcoi i de València.⁴¹ Tot ells, al voltant de 400 anarquistes,

38 GIRONA, Albert i NAVARRO, José (eds.). *Fa setanta anys: La Guerra Civil al País Valencià (1936-1939)*. Publicacions de la Universitat de València, València, 2009. p. 58-60.

39 Causa General (CG) caixa 1388 (2) PP T 54 (Rocafort).

40 GIRONA, Albert i NAVARRO, José (eds.). *op. cit.* pàgs. 61-62.

41 AMALB: Volum d'oficis d'eixida de 1939, Causa General (CG) caixa 1388 (1) PP T 67 (Meliana); NAVARRO, C. (1996) *Historia de Albuixec*, Llibre presentat per a l'Ajuntament d'Albuixec, Albuixec, p. 255 i GIRONA, Manuel. *Una milicià en la Columna de Hierro: María "la Jabalina"*, Universitat de València, València, 2007, p. 46

conformaren l'anomenada «Columna de Ferro» que va eixir cap a Terol per defensar la República de l'avenç de les tropes sublevades.⁴² Per altre costat, la «Columna *Temple y Rebel·dia*» estava instal·lada a la Caserna de la Guàrdia Civil de Burjassot però, malgrat que tenia al voltant de mil afiliats, s'ocupava del control de la seguretat a la rereguarda republicana i no va entrar en combat fins que va ser militaritzada i es convertí en la 84a Brigada Mixta a mitjan de desembre de 1936.⁴³ En total, durant els primers mesos del conflicte armat, es van crear un total de 12 columnes valencianes⁴⁴, les quals van suplir el buit militar provocat per l'alçament dels militars rebels, però que patiren la manca d'armament militar pesant, de disciplina, de formació o l'absència d'un comandament centralitzat; cosa que es va provocar múltiples desfetes en el front de batalla.⁴⁵

Pel que fa a la situació dels municipis de l'Horta Nord, pocs dies després d'iniciar-se la guerra van néixer diverses organitzacions municipals amb l'objectiu de defensar-se de la rebel·lió i de gestionar el poder local, en una situació d'excepcionalitat marcada per la contesa bèl·lica. Aquestes s'anomenaren «Comitè Executiu del Front Popular» o «Comitè Revolucionari», depenent del poble, i estaven compostes per sindicalistes o membres dels partits locals del Front Popular. A la pràctica, els comitès substituïren els governs municipals al poder, però la seua diversitat ideològica era tal que acabà motivant diversos conflictes interns, els quals s'exposaran més endavant. Destaquen els comitès revolucionaris d'Albalat dels Sorells, presidit per Vicent Tamarit San Andrés (*Pedaços pare*), o el d'Alfara del Patriarca, amb l'aragonès Rafael Esteban Martínez (*El Xurro*), pel caràcter anarquista, homogeni i revolucionari; però també d'altres com els de Rafelbunyol, Meliana o Vinalesa, amb membres dels dos vessants antifrancistes que defensaren la República: socialdemòcrates liberals i socialistes revolucionaris.⁴⁶

Alguns dels comitès desenvoluparen mesures revolucionaries com la col·lectivització de les terres i grans propietats dels municipis, cosa que esdevingué un dels principals eixos de fricció entre els integrants dels comitès. Sovint les col·lectivitzacions de terres no anaven més enllà de la confiscació de les propietats dels dretans que havien fugit amb l'esclat de la guerra i de les esglésies locals. Així mateix, als comitès on els anarquistes eren majoria, es va portar a terme una col·lectivització total del municipi. Alfara del Patriarca n'era un nítid exemple segons el periòdic anarquista *La Fragua Social*:

⁴² MAINAR, Eladi: *De milicians a soldats. Les columnes valencianes en la Guerra Civil espanyola (1936-1937)*. Universitat de València, València, 1998, p. 49-50 i PRESTON, Paul: *El holocaust espanyol: odi i extermini durant la Guerra Civil i després*. Editorial Base. Barcelona, 2011, p. 422.

⁴³ MAINAR, Eladi. *op. cit.* p. 46.

⁴⁴ La Columna de Hierro, la Columna Temple y Rebedía, la Columna Torres-Benedito, la Columna l'Eixea-Uribes, la Columna la Peire, la Columna Iberia, la Columna CNT 13, la Columna Chola, la XIII Brigada Internacional, la Columna del general Miaja a Còrdova, la Columna del general Martínez Cabrera i la Columna Fastasma.

⁴⁵ MAINAR, Eladi. *op. cit.* p. 125.

⁴⁶ CG. c. 1387 (1) PP T 65 (Albalat dels Sorells), CG. c.1387 (1) PP T 67 (Alfara del Patriarca), CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol), CG. c.1388 (1) PP T 67 (Meliana) i CG. c. 1388 (2) PP T (Vinalesa).

«*Alfara del Patriarca es un Municipio de 2.214 habitantes, contiguo a Moncada, a cuya comarcal pertenece el Sindicato Único de Trabajadores (CNT), que funciona allí desde tiempo. Nuestra organización es mayoritaria y, aunque exista también UGT en la localidad, por comprender solo trabajadores de dos ramos, y ser minoritaria, puede asegurarse que se haya influenciada por nuestras tácticas y nuestra ideología. El nombre del pueblo ha sido cambiado, por voluntad unánime del pueblo, llamándose hoy ALFARA-LIBERTAD. El Comité local piensa formalizar esta denominación a los efectos oficiales [...] Este pueblo no ha conocido en su demarcación la sublevación fascista, pero ha sido sensible al cambio social que se hacía ineludible por causa del levantamiento fascista en diversas partes del territorio español. Y así, a los veinte o treinta días de iniciado aquel, o sea en la primera quincena de agosto, la masa trabajadora de Alfara, compenetrada con los ideales de la CNT, realiza su revolución. No ha sido sangrienta, pero ha sido intensa. Los pequeños propietarios agrícolas siguen el ejemplo de los más decididas, y pronto se llega a la socialización de la tierra. Se hacen incautaciones y se va intensificando la socialización. Está en el pueblo tan preparado el ánimo de todos al nuevo cambio, que algunos propietarios de industrias ceden voluntariamente éstas al Sindicato para la socialización, pasando a percibir jornal de la misma cuantía que el resto de los trabajadores de la industria, y sujeto al mismo horario de Trabajo y en función de productor útil [...]*».⁴⁷

Violència descontrolada a la rereguarda republicana

Després del colp d'Estat, comitès, patrulles, columnes de milicians i els representants del Govern lluitaven per consolidar el poder en un escenari propici per a l'aparició de distints «micropoders» que actuaven de manera autònoma com «senyors de la guerra».⁴⁸ Els exaltats aprofitaren la situació de col·lapse de la seguretat per cometre crims polítics i portaren a terme venjances personals contra els representants locals les velles elits.⁴⁹ Així, del 18 de juliol fins a les primeries d'agost de 1936, les esglésies dels 22 pobles foren assaltades per grups multitudinaris de forasters i veïns de l'Horta Nord, els quals van sostreure imatges de culte i ornaments religiosos per calar-los-hi foc i, fins i tot, picaren parets, trencaren voltes i destruïren les campanes.⁵⁰ En el cas del Puig, el 21 de juliol la massa popular va entrar al Monestir de Santa Maria i va demolir estàtues orants de Jaume I, destruir el sepulcre i les restes de Bernat Guillén d'Entença (oncle de Jaume I) i incendiar altars i imatges de culte religiós. A més, el 23 juliol saquejaren el Convent de la Cartoixa d'Aracristi amb les religioses dins, però sense que cap d'elles prengué mal.⁵¹

⁴⁷ CABO ALANDES, Francisco: *El Tigre de Alfara. El gran campeón que a guerra destronó*. Ajuntament Alfara del Patriarca, 2014. p. 129-130.

⁴⁸ Personalitats o col·lectius que de facto controlen militarment un àrea, gràcies a un grup de forces armades lleials als senyors de la guerra, i no a l'autoritat central.

⁴⁹ DEL ARCO, Miguel Ángel i ANDERSON, Peter: *Lidiando con el pasado. Represión y memoria de la guerra civil y el franquismo*, Ed. Comares, Granada, 2014, p. 118.

⁵⁰ Causa General (CG) caixa 1387 (7) PP T 65 (Alboraia).

⁵¹ Causa General (CG) caixa 1382 (2) PP T 53 (El Puig).

Encara més, entre el juliol i novembre de 1936 es produïren detencions i afusellaments d'un elevat nombre de dretans, religiosos, terratinents i militars conservadors a l'Horta Nord. Patrulles armades autònomes entraven als municipis amb els cotxes i, carregats de milicians ben armats, s'apoderaven del control dels municipis. A la majoria dels pobles arrestaven les víctimes per afusellar-les sense cap mena de judici en altres localitats, cosa que provocà una situació de paüra i terror entre els veïns. Llavors, fruit del col·lapse de la seguretat, les autoritats republicanes van perdre el control en determinades zones de la rereguarda, i ací paga la pena recollir les paraules del president de l'Audiència Territorial de València, José Rodríguez Olazábal, quan afirmava que davant la magnitud dels assassinats comesos en la rereguarda va haver-hi desesperats intents per part de les institucions republicanes per aturar-los:

*«Los jueces de instrucción no se atrevían ni a levantar e identificar los cadáveres que se encontraban en las afueras de la ciudad todas las mañanas. Y no había ni que pensar en que instruyeran sumarios y procesaran a los presuntos autores de aquellos crímenes porque al que lo hubiera hecho seguramente le hubiera costado la vida. En gravísimo riesgo estaban, en todo caso, los muchos funcionarios judiciales y fiscales que, antes del alzamiento militar, habían intervenido en causa de tipo político-social».*⁵²

El següent quadre il·lustra la identitat i el nombre específic de víctimes mortals en la rereguarda republicana, a cada municipi de l'Horta Nord:

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Albalat dels Sorells	4	3 Militants de la DRV (Manel Muñoz Rausell, alcalde, Josep Maria Muñoz Rausell i Josep Rausell Bauset) 1 Religios (Vicent Rausell Roig)
Alboraia	10	4 Militants de la Comunió Tradicionalista (Miquel Carbonell Riera, Bernat Vives Pasiés, Vicent Martínez Casares i Josep Adell Baset) 3 Religiosos (Agustí Hurtado Soler, caputxí, Antoni Fabra Puig, capellà i Empar Carbonell Muñoz, monja salesiana) 1 Militant de la DRV (Daniel Rubio Martín, alcalde) 2 Veïns local sense afiliació política coneguda (Antoni Bonet Navarro i Salvador Font Estellés)

52 RODRÍGUEZ, José: *La administración de justicia en la Guerra Civil*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1996, p. 32.

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Albuixec	0	
Alfara del Patriarca	3	1 Exguàrdia civil (Salvador Belmonte Giménez) 1 Religiós (Bartolomé Caballer Giner, capellà) 1 Veí local sense afiliació política coneguda (Josep Maria Sepúlveda Pechuán)
Almàssera	1	1 Religiós (Vicent Salvador Forner, vicari)
Bonrepòs i Mirambell	0	
Burjassot	22	11 Militants de la DRV (Ricard Almenar Suay, Ricard Almenar Mossi, Vicent Burgos Llorens, Roc Senent Muñoz, Mariano Soriano Andrés, Josep Soriano Albert, Josep Marco Marco, German Suay Suay, Salvador Suay Suay, Salvador Carsí Lloris i Tomàs Martínez Olmo) 4 Religiosos (Miquel Navarro Durà, Llorenç Roselló Ballester, Ramón Martí Soriano i Vicent Llorens Montesinos) 3 Militants de la <i>Comunión Tradicionalista</i> (Josep Hueso Martínez, tinent d'alcalde, Joan Santiago Escobedo i Tomàs Martínez Bueso) 3 Veïns locals sense afiliació política coneguda (Joan Baptiste Gil Crespo, propietari, Damià Veintimilla Sebastià i Joan Baptiste Estellés Bartual) 1 Brigada d'Infanteria (Ferran Manjón Reverter)
Emperador	0	

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Foios	17	<p>11 Militants de la DRV (Antoni Corell Abat, president de l'agrupació local, Felip Muñoz Rodrigo, president de les joventuts del partit, Felip Muñoz Machancoses, Miquel Torres Rausell, Vicent Segura Cifre, Josep Ruiz Ros, Vicent Ruiz Badia, Miquel Ruiz Bruixola, Miquel Ruiz Montalt, Francesc Ruiz Rodrigo i Carmel Gil Balaguer)</p> <p>5 Religiosos (Antoni Sorli Balbastre, capellà local, Antoni Bueno Muñoz, Josep Ruiz Bruixola, Victòria Aguirre Guinea i Joaquina Rey Aguirre)</p> <p>1 Militant d'ER (Antoni Pastor Ferrer)</p>
Godella	19	<p>7 Militants de la DRV (Joaquim Soriano Zapater, Tomàs Macias Navarro, Vicent Balaguer Esteve, Francesc Alcántara Díaz, Manel Fornés Gresca, Francesc Martínez Calatayud i Eugeni Marco Hurtado)</p> <p>4 Militants d'<i>Acción Católica</i> (Assumpció Rios Seguí, Vicent Cardó Benlloch, Vicenta Clement Lamuela i Carmen Llorens Valls)</p> <p>4 Religiosos (Vicent Segrelles Company, capellà local, Pasqual Tatay San Julian, director espiritual del reformatori, Ferran Gimeno Puchades i Bartolí Caballer Giner, vicari d'Alfara del Patriarca)</p> <p>2 Militants de <i>FET i de les JONS</i> (Joan Antoni Ramírez Madrano, <i>camisa vieja</i>⁵³, i Joan Ibáñez de Navarra y Tárrega)</p> <p>2 Veïns sense afiliació política coneguda (Rafael Sancho Llorenç, propietari, i Àngela Monfort Morales, serventa)</p>
La Pobla de Farnals	1	1 Religiós (Vicent Maria Izquierdo Alcón, capellà local)
Massalfassar	0	

⁵³ Títol d'honor dins de la Falange Espanyola a quants van pertànyer a la Falange abans de les eleccions del 16 de Febrer de 1936. Oficialment, tals militants van rebre el títol, d'origen napoleònic, de «Vella Guàrdia».

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Massamagrell	11	<p>7 Militants de la DRV (Baptiste Bañon Carbonell, Salvador Bañon Carbonell, Baptiste Carbonell Pichantor, Francesc Llorens Molins, Baptiste Redolat Xisvert, Enric Climent Carbonell i Baptiste Vila Garibo)</p> <p>4 Religiosos (Joan Fornés Esteve, capellà local, Lluís Valls Matamales, caputxí, Justa Fernández Ibero, caputxina i Petra Quintana Argós, caputxina)</p>
Meliana	12	<p>8 Militants de la DRV (Vicent Romeu Lagarda, regidor, Miquel Torres Navarro, Rodrigo Cantó Pons, Francesc Gomis Ruiz, Miquel Lloris Miralles, Lucas Ferrer Folch, Julià Soler Genovés i Vicent Palanca Zaragoza, mestre local)</p> <p>2 Religiosos (Vicent Gimeno Ferrandis, vicari local i Josep Zaragoza Ros, capellà de Dos Aigües)</p> <p>1 Militant de <i>FET i de les JONS</i> (Josep Molins Ferrer)</p> <p>1 Veí sense afiliació política coneguda (Dionís Muñoz Ferrando)</p>
Montcada	17	<p>9 Militants de la DRV (Joan Baptiste Bosch Campos, Vicent Bonet Lluesma i Rafael Guinart García, regidor en la Dictadura de Primo de Rivera, Carmel Contell Bonet i Arcadi Contell Bonet, empresaris industrials, Jaume Cervera Miquel, banquer, Vicent Verdeguer Lluesma, Ramon Pascual Albiach i Francesc Bosch Domènech)</p> <p>5 Militants de <i>FET i de les JONS</i> (Manuel Golf Ortiz, secretari del jutjar, Ramon Blat Pascual, cap dels requetés, Josep Chapa Bosch, Isidre Fita Cuenca i Jaume Mundina Ramos)</p> <p>1 Religios (Higini Sancho Galan, capellà)</p> <p>1 Oficial de l'Exèrcit retirat (Antoni Pascual Torres)</p> <p>1 Exguardia civil (Alfred Martin de Vidales Piera)</p>

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Museros	5	<p>2 Religiosos. (Emili Ferri Calatayud, capellà local, i Antoni Costa Alcaina, capellà de l'Hospital de Portaceli de Serra)</p> <p>1 Diputat Provincial de la DRV (Victoriano Ruiz Civera)</p> <p>1 Capità d'Infanteria de l'Exèrcit (Vicent Costa Blasco)</p> <p>1 Veí local sense afiliació política coneguda (Francesc Monferrer Cercos)</p>
Puçol	32	<p>29 Militants de la DRV (l'Alcalde Eduard Martínez Amigó, Eduard Martínez Climent, Vicent Martínez Ferrer, Vicent Martínez Climent, Herminia Martínez Amigó, Dolors Martínez Amigó, Vicent Aguilar Bonet, Manel Bayarri Torres, Albert Guillot Amigó, Salvador Claramunt Sanchis, Felip Claramunt Piñol, Felip Claramunt Berenguer, Manel Soriano Comes, Manel Soriano Esteve, Vicent Esteve Besalduch, Gonzalo Esteve Flors, Pasqual Amigó Aparisi, Josep Amigó Aparisi, Francesc Ferrer Esteve, Josep Civera Almela, Emili Civera Ronda, Gaspar Garcia Esteve, Lino Gimeno Sernequet, Enric Sebastià Puchol, Josep Claramunt Roca, Baltasar Casimiro Cabo, Avel·lí Casimiro Cabo, Ramon Montoro Caballer i Ramon Montoro Àvila)</p> <p>2 Religiosos (Vicent Valero Almudéver, capellà local i Juli Esteve Flors, frare caputxi)</p> <p>1 Militant de <i>FET i de les JONS</i> (Àngel Fabra Català)</p>
El Puig de Santa Maria	8	<p>5 Militants de la DRV (Emili Carretero Vicent, alcalde, Emili Carretero Albors, jutge municipal, Joan Martí Barres, regidor, Metodi Carretero Albors i Vicent Carretero Albors)</p> <p>2 Militants de <i>FET i de les JONS</i> (Emili Chulvi Carretero i Ferran Chulvi Carretero, secretari de l'agrupació local)</p> <p>1 Veí local sense afiliació política coneguda (Víctor Santateresa Alcover)</p>

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Rafelbunyol	39	<p>16 Militants de la <i>Comunió Tradicionalista</i> (Mercè Mestre Iborra, Vicent Mestre Iborra, Josep Maria Mestre Iborra, Baptiste Mestre Iborra, Onofre Mestre Iborra, Santiago Mestre Iborra, Pilar Mestre Iborra, Domingo Mestre Iborra, Manel Mestre Iborra, Vicent Caballer Borja, Pere Josep Caballer Campos, Francesc Fenollosa Saborit, Josep Sancho Fontelles, Enric Piquer Ros, Pasqual Plaza Asunción i Baptiste Caballer Martínez)</p> <p>8 Militants de la DRV (Carles Alcaina Castellar, regidor, Joan Lluch Piquer, Francesc Lluch Carlos, Manel Serrano Mateu, Salvador Bernet Ros, Josep Maria Sancho Fenollosa, Eduard Blasco Eres i Josep Olmos Villar)</p> <p>7 Veïns sense afiliació política coneguda (Enric Castellar Ferrer, Brigada Granell Carretero, Josep Garcés Muñoz, Enric Moreno Garcia, Josep Piquer Margaix, Josep Andreu Ortola Ferrando i Baptiste Garcés Royo)</p> <p>5 Religiosos (Vicent Vallés Ferrer, capellà de Benigànim, Josep Borrás Alcaina, Josep Fenollosa Alcaina, reverends, i Vicenta Gonzalez Ruiz i Maria Fenollosa Alcaina)</p> <p>3 Militants de <i>FET i de les JONS</i> (Vicent Gaspar Ros, Vicent Aparisi Arapio i Josep Maria Sancho Fenollosa)</p>
Rocafort	1	1 Sergent de l'Exèrcit (Salvador Mancisidor Ortiz) ⁵⁴
Tavernes Blanques	10	<p>5 Militants de la DRV (Miquel Martínez Dolç, Josep Roig Roig, Ferran Lloris Bellver, Salvador Vicent Marco i Rafael Bellver Monrós)</p> <p>4 Militants de la <i>Comunió Tradicionalista</i> (Pere Palanca Rosal, Tomàs Sales Sales, Nemesi López Benet i Joan Felipo Soler, jutge municipal i empresari industrial)</p> <p>1 Brigada de l'Exèrcit (Emili Puerto Millán)</p>

⁵⁴ El seu cadàver va ser exhibit públicament amb un cartell on s'hi llegia «Aquest és el Sergent Salvador Mancisidor Ortiz, que formà part dels Tribunals de la repressió d'Astúries». Causa General (CG) caixa 1388 (2) PP T 54 (Rocafort)

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Vinalesa	26	<p>11 Militants de la DRV (l'Alcalde Manel Rodrigo Barrachina, el Regidor Artur Ros Montalt, el President de l'agrupació local Albert Navarro Llopis, Vicent Orts Mellado, Acensi Rio Cuñat, Eliseu Pascual Pardo, Olegari Pascual Pardo, Antoni Alcayde Peris, Josep Mellado Llopis, Hermenegildo Monleón Boluda i Simeó Pardo Orts)</p> <p>8 Militants de <i>FET i de les JONS</i> (Lluís Ros Andrés, Angelí Ros Gimeno, Climent Alcayde Ferrer, Manel Romeu Lloris, Miquel Alcayde Lloris, Josep Ros Montalt, Manel Rodrigo Orts i Jaume Alcayde Romeu)</p> <p>3 Religiosos (Miquel Monzonís Marí, capellà local, Vicent Martí Palanca i Ramon Santarrufina Montalt)</p> <p>4 Veïns sense militància política coneguda (Alfred Alcayde Mellado, Francesc Soriano Santarrufina, Francesc Rios Amigó i Miquel Alcayde Peris)</p>

*Quadre 1: Dades sobre les víctimes mortals dels municipis de l'Horta Nord en la rereguarda republicana (1936-1939)*⁵⁵

En total, la suma de víctimes mortals a la rereguarda republicana de l'Horta Nord ascendeix a l'esgarrifosa xifra de 236, morts aquestes fruit de la violència descontrolada de patrulles i grups armats autònoms, que aprofitaren la situació d'inestabilitat i el buit de poder que s'hi vivia a l'estiu de 1936 per portar a terme una massacre política contra els representants de les velles elits que ostentaven el poder als diferents municipis. S'ha d'afegir que els assassinaren en diferents espais com el cementiri de Gilet, Massamagrell i Sagunt, entre d'altres, escollits de manera aleatòria perquè eren assassinats incontrolats i sense unes pautes establertes d'actuació.⁵⁶

Per altre costat, a Albuixec, Bonrepòs i Mirambell, Emperador i Massalfassar no es produí cap assassinat i es deslliuraren de la violència per diverses raons; la principal, la mediació dels comitès amb les patrulles armades.⁵⁷ L'exemple més nítid és el d'Albuixec,

⁵⁵ Quadre d'elaboració pròpia. Dades extretes de CG c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (La Pobla de Farnals), CG. c. 1387 (1) PP T 65 (Almàssera), CG. c.1387 (1) PP T 67 (Alfara del Patriarca), CG c. 1387 (1) PP T 65 (Albalat dels Sorells), CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Museros), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (El Puig), CG. c. 1387 (7) PP T 65 (Alboraia), CG. c. 1388 (2) PP T 69 (Tavernes Blanques), CG c. 1382 (1) PP T 52 (Massamagrell), CG c. 1388 (2) PP T 68 (Montcada), CG. c.1388 (1) PP T 67 (Meliana), CG c. 1387 (2) PP T 66 (Foios), CG. c. 1387 (2) PP T 66 (Godella), CG. c. 1388 (2) PP T (Vinalesa), CG. c. 1387 (2) PP T 55 (Burjassot), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (Puçol), CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol) i GABARDA, Vicent: La represión en la retaguardia republicana: País Valencià 1936-1939. Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1996.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Causa General (CG) caixa 1387 (1) PP T 65 (Albuixec), CG. c. 1387 (2) PP T 56 (Emperador), CG. c. 1382 (7) PP T 65 (Massalfassar) i CG c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort).

on un total de nou forasters armats amb pistoles es presentaren de matinada a Albuixec, i van muntar a l'Ajuntament on s'encontrava l'alcalde Vicent Fenollosa per exigir-li que els acompanyés a les cases de dotze dretans. Com que no portaven ordre judicial ni cap document acreditatiu de pertinença a les forces de seguretat republicanes, Vicent s'hi va negar, etzibant-los que el responsable del municipi era ell i que no permetria cap barbàrie. Després d'un moment de tensió, els milicians es van retirar sense més.⁵⁸ Tanmateix, els assaltants no es rendiren i continuaren cercant els dretans pel poble, fins que trobaren Vicent Dolz Giner, a qui pretenien emportar-se amb ells. Ací va intervenir Francesc Peris, membre del Comitè del Front Popular, per mediar amb els milicians i proposar-los un acord: Vicent Dolz pagaria 6.000 pessetes i els milicians no s'emportarien ni aquest dretà ni cap altre d'Albuixec. Finalment, els milicians acceptaren la proposta i per això no hi hagué cap mort.⁵⁹

De la València capital de la República a la victòria franquista de la Guerra Civil

A les darreries del 1936, la ciutat de Madrid es veia assetjada per les tropes rebels dirigides pel general Francisco Franco. En conseqüència, el Govern republicà de Largo Caballero decidí traslladar-se a la capital valenciana, que des de novembre de 1936 fins a l'octubre de 1937 es convertí en capital de la República. Paga la pena destacar que concretament a Rocafort s'instal·laren distintes institucions de l'Estat republicà i ambaixades estrangeres que havien vingut a València amb el trasllat del Govern Central. N'és el cas de part de l'Alt Estat Major de l'Exèrcit de la República, que va ocupar el xalet de la família Reig; també de la seu nacional del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), reubicada a la Casa del Canonge de la Plaça Major de Rocafort; o l'ambaixada de Mèxic, una de les poques potències internacionals que feia costat al Govern republicà.⁶⁰

De manera paral·lela a l'arribada d'institucions de l'Estat republicà, també arribaren un gruix nombrós de civils evacuats provinents d'Andalusia, Extremadura i Madrid, que fugien de les tropes franquistes. L'Horta Nord es convertí en una «comarca-refugi», puix municipis com Bonrepòs i Mirambell arribaren a acollir al voltant de 500 refugiats de guerra, que representaven al 33% de la població total que hi vivia a la localitat.⁶¹ O Albuixec, on el cens demogràfic va augmentar considerablement, comptabilitzant-se fins a 400 refugiats que s'afegien als 2.200 veïns censats i que representaven, per tant, el 15% de la població total.⁶² Per últim, hi ha constància que a Rafelbunyol, Rocafort, Puçol,

⁵⁸ Arxiu de l'Autor. *¿Que pasó en la Monarquía de Alfonso XIII? ¿En la República del 31? ¿En la Guerra Civil? ¿En la post-guerra?... en el pueblo de Albuixec*, Memòries de Vicente Fenollosa Andreu.

⁵⁹ AMALB: Volum d'oficis d'eixida 1939. Núm. 2.

⁶⁰ Ajuntament de Rocafort i Red de ciudades machidianas (2019) *Rocafort en la época de Machado*. [En línia] Recuperat de http://www.rocafort.es/sites/default/files/u116/rutes_castella_rect_2.pdf [Consultat el 18 de març de 2019].

⁶¹ Arxiu Municipal de Bonrepòs i Mirambell (AMBM): Volum d'oficis d'entrada i d'eixida de 1939.

⁶² AMALB: Volum d'oficis d'eixida 1939. Núm. 1.

Massamagrell, Massalfassar i Almàspera s'acolliren principalment xiquets i dones, essent acollits a les cases dels veïns.⁶³ La gran solidaritat veïnal de l'Horta Nord amb refugiats de guerra va facilitar que aquests s'integraren amb facilitat i participaren de la vida social dels municipis. Per exemple, a Bonrepòs i Mirambell nomenaren algutzir al refugiat andalús Lorenzo Moreno Sánchez quan l'anterior algutzir va ser cridat a files per l'Exèrcit Republicà, o a Rocafort instal·laren la Colònia Pilar de la Mata que acollí a 62 xiquets i xiquetes de Madrid en un edifici de la plaça Major (Casa Boira).⁶⁴

Retornant a l'àmbit polític, la diversitat ideològica dels comitès i, a la vegada, la relació d'aquests amb les autoritats del Govern de la República, derivaren en diversos conflictes interns que en alguns casos es resolgueren amb enfrontaments violents. Així doncs, el 8 de març de 1937 van tindre lloc el que es coneix com els «Successos de Vinalesa», després que els anarquistes del Comitè del Front Popular de Vinalesa intentaren emular les col·lectivitzacions d'Alfara del Patriarca i els socialistes s'oposaren radicalment.⁶⁵ És per això que els socialistes de Vinalesa avisaren al Governador Civil de les col·lectivitzacions que portaren a terme els anarquistes, qui com a resposta va enviar membres de la Guàrdia d'Assalt per recuperar el control del municipi. Els anarquistes segrestaren l'alcalde socialista Donís Folguerà i reberen el suport d'uns cent milicians de la Columna de Ferro per defensar Vinalesa de les forces armades republicanes que entraren per la carretera de Barcelona.⁶⁶ Després d'un tiroteig en aquesta localitat, els anarquistes retrocediren cap a Alfara del Patriarca on continuà l'enfrontament en el Castell de Sant Joan de la Ribera i en el campanar de l'Església local. Al final, les forces del Govern Central republicà -brigades de carrabiners i comissaris comunistes- entraren a Alfara del Patriarca en un darrer combat armat que acabà amb la mort d'almenys un anarcosindicalista i la detenció de la resta.⁶⁷

Mentre els diferents sectors antifeixistes no es posaven d'acord i s'enfrontaven entre si, les tropes franquistes avançaven cap al sud del País Valencià, una vegada que el 15 d'abril de 1938 havien arribat a Vinaròs. Per a la defensa de la ciutat de València, l'exèrcit republicà va reforçar la «Línia de Defensa XYZ», desplegada des de Nules fins a Santa Cruz de Moya (Conca), amb fortificacions, filferros i trinxeres que resistiren els atacs de l'exèrcit franquista des de la primera ofensiva del 13 de juliol de 1938 fins al 29 de març de 1939, quan ja es negociava la rendició dels republicans.⁶⁸ Encara més, a les acaballes de la guerra es construí altra línia de defensa per protegir la capital valenciana coneguda

63 Ajuntament Municipal de Rocafort (AMR): Volum d'oficis d'eixida de 1938, i CG. c. 13871 (10) PP T 65 (Almàspera), Entrevista a Remedios Natividad López, 18 d'abril de 2017 a Rafelbunyol, Entrevista a Josep Esteve Oñate i Francesc Orts Guna, 28 de febrer de 2019 a Almàspera, i Entrevista a Luís Margaix Margaix i a Francisca Soro Forner, 5 de febrer de 2019 a Massalfassar.

64 AMR: Volum d'oficis d'eixida de 1938.

65 FRECHINA, Josep Vicent (coord.): *op. cit.*, pàgs. 173-174.

66 Arxiu Municipal Vinalesa (AMV): Llibre d'actes municipals des del 1933 fins al 20 d'octubre de 1937. Sessió del 18 de maig de 1937.

67 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB): Fonts Orals. Col·lecció Ronald Fraser. Entrevista amb Rafael Esteban, París, 30 de març de 1975. p 4-5 i 22-23.

68 THOMAS, Hugh. *La Guerra Civil Española*. Ed. Grijalbo, Barcelona, 1976, p. 894.

com «La Immediata» per la seua proximitat a la ciutat de València. Una línia defensiva amb una longitud de 26 km que passava per força municipis com Rafelbunyol, Montcada, Bonrepòs i Mirambell, Vinalesa, Foios o Alfara del Patriarca i que s'estenia fins a Riba-roja del Túria.⁶⁹ Tot i això, «La Immediata» mai arribà a ser utilitzada en el camp de batalla, perquè Madrid es va rendir el 28 de març de 1939 i la defensa del règim republicà era impossible pel que fa als efectius. La guerra havia finalitzat i les tropes franquistes es passejaven victorioses cap a València. El dimecres 29 de març de 1939 es publicà l'antepenúltim comunicat de guerra del bàndol sublevat, on s'anunciava que

*«[...] En la costa se han ocupado todas las posiciones del frente enemigo y, marchando hacia el Sur, la ciudad de Sagunto, llegando parte de nuestras tropas a Albuixech y Alfara del Patriarca en las inmediaciones de la capital de Valencia [...]».*⁷⁰

⁶⁹ Durbán, J.V. (2014). Tipologías y estrategias en la defensa de Valencia (1938-39). Estudio del punto de apoyo de San Antonio de Benagéber en el Centro de Resistencia de La Vallesa de Mandor, *La Linde. Revista digital de Arqueología Profesional*, N° 3, juliol 2014, p. 69 i Durbán, J. V. *Puig-Carsoles de línea de acero a monumento por la paz*. Valencia: Eines d'Acció Educativa n° 13.

⁷⁰ VIDAL, Cesar: *Memoria de la guerra civil española. Partes de guerra nacionales y republicanos*. Editorial Belacqva, Barcelona, 2004. p. 1228.

CAPÍTOL 4

ANÀLISI SOBRE ELS PRIMERS AJUNTAMENTS FRANQUISTES

Ocupació militar i configuració dels nous governs

El Cos de l'Exèrcit de Galícia fou la unitat militar franquista que, conjuntament amb la 4a Divisió de Navarra, va superar la defensa de l'Exèrcit republicà a la «Línia XYZ» i des del dia 28 de març de 1939 avançava cap a València ocupant els municipis que es trobava al seu pas.⁷¹ Els militars realitzaren desfilades triomfals per la majoria dels pobles hortolans, celebrant la imminent victòria del bàndol sublevat en la Guerra Civil i s'instal·laren en les cases del veïnat o en espais municipals com els magatzems de la fàbrica d'òptics d'Almàssera, l'Església local de Foios o l'edifici del Sindicat Agrícola de Rafelbunyol.⁷² L'extrema violència amb què entraven els militars i les ganes de venjança contra els republicans van propiciar l'aparició de víctimes mortals amb la seua ocupació. El 31 de maig del 1939, el dia abans d'acabar-se oficialment la guerra, els militars franquistes assassinaren d'un tret a la templa al carrabiner Valentí Vallejo al Convent de la Magdalena de Massamagrell, essent aquesta una mort fruit de l'eufòria dels ocupants i sense cap mena de judici.⁷³

Un cop que els militars franquistes controlaren l'Horta Nord, començaren a gestar-se els primers ajuntaments franquistes en un procés tutelat pels jerarques del cos castrense i falangistes. Entre els darrers dies de març i els primers d'abril de 1939 se celebraren distintes reunions entre els dretans locals i els caps militars, a fi de cessar els governs republicans i nomenar-ne d'altres que representaven els interessos dels conservadors. Els dretans locals lloaren l'ocupació militar amb discursos enaltidors com el del nou alcalde franquista d'Albalat dels Sorells, David Muñoz, que el dia que prengué possessió s'adreçà als assistents militars a l'acte per

*«Dar la bienvenida al Ejército Nacional que ha venido a redimir España de los atropellos marxistas y del yugo de los pistoleros que por aquí pululaban. Al mismo tiempo felicitar al Generalísimo Franco por la victoria conseguida, a los generales, jefes y oficiales, y soldados del Ejército Nacional y a los de FET y de las JONS, que tan brillantemente se han comportado en esta guerra y máximo en la liberación de los residuos que quedaban a última hora».*⁷⁴

⁷¹ Entrevista a Francisco Montón Durà, 8 d'agost de 2017 al Puig de Santa Maria.

⁷² Entrevista a Remedios Natividad López, 18 d'abril de 2017 a Rafelbunyol.

⁷³ GABARDA, Vicent: *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2007, p. 444.

⁷⁴ Arxiu Municipal d'Albalat dels Sorells (AMAS): Llibre d'actes municipals del 9 d'abril de 1939 fins al 28 de juny de 1941. Sessió del 9 d'abril de 1939.

Ara bé, els primers governs franquistes de la comarca es caracteritzaven per la pugna interna entre els principals poders del nou Estat franquista, els militars i els jerarques provincials de FET i de les JONS, que competien entre ells per assegurar que els nous alcaldes i governs foren fidels a les seues organitzacions. Per un costat, els falangistes aconseguiren imposar-se en localitats com Alboraià, nomenant alcalde a Isidre Machancoses, o, entre altres, Vinalesa, on designaren al cap de la FET i de les JONS Benjamí Orts màxima autoritat municipal.⁷⁵ Per altre, els tradicionalistes, que ja ostentaren el poder polític local anteriorment a l'etapa republicana, ara recuperaren distints ajuntaments. Es tracta de localitats com Tavernes Blanques, on l'industrial Joan Josep Felipo Espronceda (*Bolsa*), fill del vicepresident de Comunió Tradicionalista, es convertí en alcalde, o Alfara del Patriarca, atès que el carlista Francesc Català Sepúlveda (*Jutgero*) s'imposà sobre la resta de candidats precisament per la influència del seu grup polític en la localitat.⁷⁶

Imatge de les autoritats franquistes de Tavernes Blanques. [Foto: Eixam Edicions]

Però, generalment, els militars tingueren més pes en la conformació dels ajuntaments perquè ells eren qui donaven el vistiplau en última instància. Així doncs, els jerarques

⁷⁵ Arxiu Municipal d'Alboraià (AMALBO): Llibre d'actes municipals del 15 de juliol de 1938 fins el 21 d'agost de 1939. Sessions del 8 d'abril i del 13 de maig de 1939 i Arxiu Municipal Vinalesa (AMV): Llibre d'actes municipals des del 20 d'octubre de 1937 fins al 25 de novembre de 1941. Sessió del 27 d'abril de 1939.

⁷⁶ Arxiu Municipal d'Alfara del Patriarca (AMALF): Llibre d'actes des del 25 d'abril de 1939 fins el 19 de gener de 1942. Sessió del 25 d'abril de 1939.

militars sovint invalidaven els governs confeccionats per la FET i de les JONS i en nomenaren d'altres amb el seu criteri. Això va passar a Almàssera, quan els falangistes triaren un nou alcalde el 30 de març de 1939 i una setmana després els militars el substituïren per Vicent Adell Bayarri (*El Tendero*), en qui confiaven més.⁷⁷ Exactament el mateix va succeir a Rocafort: els falangistes locals s'afanyaren a nomenar un Govern Municipal al seu antull, però els militars el desaprovaren i li atorgaren l'alcaldia a un altre dretà escollit per ells, Ramón Ferrando Marco.⁷⁸ En tercer i últim lloc, d'entre tots els alcaldes de l'Horta Nord que van rebre el suport dels jerarques militars, destaca el nou batlle de Massalfassar Lluís Carbonell Fuster (*El de la Mestra*), vist que arribà a ser nomenat diputat a les Corts franquistes i va ocupar el càrrec del 6 de març de 1943 al 24 d'abril de 1946. Açò fou gràcies al fet que estava casat amb la germana del comandant legionari Francisco Canós Fenollosa, que havia fet costat als colpistes des de Tetuan i fou ascendit pel mateix Franco el setembre de 1936. Més concretament, gràcies les influències en les altes esferes del poder franquista del cunyat de Lluís Carbonell, el primer alcalde franquista de Massalfassar va aconseguir ocupar la plaça de procurador de les Corts franquistes en l'apartat d'organització del Sindicat Nacional de Fruites i Productes Hortícoles, convertint-se en un polític estatal de la dictadura.⁷⁹

No obstant això, en l'elecció dels primers regidors i alcaldes franquistes, les autoritats de la dictadura preferiren seleccionar aquells dretans locals que hagueren sofert alguna classe de violència en la rereguarda republicana durant l'etapa de la violència descontrolada –conservadors arrestats, propietaris afectats per les confiscacions de terres o diners, o els familiars dels afusellats-. Això era un «mèrit» per a participar en les institucions municipals de l'Estat franquista. La finalitat era recercar possibles candidats que tingueren rancúnia i odi al règim republicà, puix això garantiria la fidelitat a la causa franquista dels ajuntaments, i, a més, facilitava el procés d'identificació i denúncia contra els republicans locals. En dades, 16 dels 22 alcaldes de l'Horta Nord van ser víctimes d'alguna de les violències anteriorment enumerades,⁸⁰ un fet que denota la rellevància d'aquest factor en l'elecció dels representants municipals franquistes i que fa visible numèricament la bel·ligerància revengista amb què s'organitzaren els nuclis locals de la dictadura.

⁷⁷ Arxiu Municipal d'Almàssera (AMALM): Llibre d'actes municipals del 17 de març de 1937 fins al 16 de juliol de 1939. Sessió del 10 d'abril de 1939.

⁷⁸ AMR: Llibre d'actes municipals del 4 de febrer de 1938 fins al 18 de setembre de 1939. Sessió del 22 d'abril de 1939.

⁷⁹ Entrevista a Luís Margaix Margaix i Francisca Soro Forner, 5 de febrer de 2019 a Massalfassar i Diario Oficial. nº 17 de 4 de setembre de 1936, Ministerio de la Guerra, p.2.

⁸⁰ CG. c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (La Pobra de Farnals), CG. c. 13871 (10) PP T 65 (Almàssera), CG. c.1387 (1) PP T 67 (Alfara del Patriarca), CG. c. 1387 (1) PP T 65 (Albalat dels Sorells), CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Museros), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (El Puig), CG. c. 1387 (7) PP T 65 (Alboràia), CG. c. 1388 (2) PP T 69 (Tavernes Blanques), CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Massamagrell), CG. c. 1388 (2) PP T 68 (Montcada), CG. c.1388 (1) PP T 67 (Meliana), CG. c. 1387 (2) PP T 66 (Foios), CG. c. 1387 (2) PP T 66 (Godella), CG. c. 1388 (2) PP T (Vinalesa), CG. c. 1387 (2) PP T 55 (Burjassot), CG) caixa 1382 (2) PP T 53 (Puçol), CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol), CG caixa 1387 (1) PP T 65 (Albuixec), CG. c. 1387 (2) PP T 56 (Emperador), CG. c. 1382 (7) PP T 65 (Massalfassar) i CG. c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort).

El paper dels governs municipals en la repressió política de la postguerra

Del 1939 al 1943 les bases socials del franquisme, representades en els responsables dels ajuntaments de la comarca, desenvoluparen un paper cabdal en el procés de repressió política contra la població civil republicana. La repressió de la Dictadura franquista adoptà formes polièdriques, però, a diferència de la violència descontrolada de la rereguarda republicana, el present estudi posa èmfasi en remarcar que la violència fou dirigida per l'Estat franquista, el qual utilitzava les seues bases socials com a instrument d'identificació i denúncia contra els opositors antifranquistes. A l'Horta Nord, la repressió varia en relació a la intensitat de les acusacions que alcaldes, caps de la FET i de les JONS locals i membres de la guàrdia civil realitzaren en els informes de conducta politico-social dels seus conveïns republicans. Dit en altres paraules, les bases socials franquistes foren l'instrument necessari per a l'execució de la repressió, i de la seua col·laboració o resistència a denunciar els antifranquistes depenia la intensitat de la violència a cada municipi.

Entre els ajuntaments franquistes que intentaren apaivagar les conseqüències del procés de repressió política destaca el govern de Montcada, dirigit per dos dretans moderats com Joan Bautista Bosch Albiach i Salvador Rodrigo Rosalem, que expediren un gran volum d'avals positius i sol·licituds de commutacions de penes de mort. El 18 d'agost de 1939 van demanar la llibertat de «*Vicent Deval Cuartell, puesto que a la edad de 65 años y atendida la buena conducta, se hace inadmisibile la coacción en asuntos de trabajo que motivaron su detención*». ⁸¹ També realitzaren gestions en favor de «*la liberación de manera provisional del vecino Manuel Alòs Campos, teniendo en consideración que su mujer presenta síntomas de locura, tiene un gran número de hijos a cargo suyo, y que el interesado tuvo un papel secundario en la dominación roja*». ⁸² I, fins i tot, aconseguiren a commutar fins a sis condemnes a mort per penes de trenta anys de reclusió. ⁸³ Tanmateix, la influència dels governs locals en la justícia franquista era limitada, és més, arriscada, com ho demostra el fet que l'alcalde Bosch Albiach, entre alguns altres, fou destituït precisament per realitzar aquesta mena de gestions amb els republicans encausats en processos judicials militars. ⁸⁴ Per això, malgrat que també demanaren l'indult de l'alcalde republicà Pedro Senabre, el Govern franquista de Bosch Albiach no pogué salvar-li la vida i finalment fou afusellat el 27 d'agost de 1940 al cementiri de Paterna. ⁸⁵

En canvi, els governs de Rafelbunyol o Massamagrell portaren una política repressiva totalment oposada. Primerament, redactaren un ampli llistat de militants i simpatitzants

⁸¹ Arxiu Municipal de Montcada (AMM): Llibre d'actes municipals del 17 de març de 1939 fins el 1 de juliol de 1940. Sessió del 18 d'agost de 1939.

⁸² AMM: Llibre d'actes municipals del 17 de març de 1939 fins el 1 de juliol de 1940. Sessió del 2 d'octubre de 1939.

⁸³ CG. C. 1388 (2) PP T 68 (Montcada).

⁸⁴ AMM: Llibre d'actes municipals del 17 de març de 1939 fins el 1 de juliol de 1940: Sessió del 5 de gener de 1940.

⁸⁵ GABARDA, Vicent: *op.cit.*, p.341.

dels partits i sindicats republicans que lliuraren a les institucions militars.⁸⁶ Llavors, començaren a portar a terme detencions massives durant les primeres setmanes de la dictadura. En el cas de Rafelbunyal, la primera mesura que va prendre l'alcalde Josep Iborra Fenollosa (*Toga*) fou enviar avisos a tots els membres del Comitè del Front Popular local perquè es presentaren davant de les noves autoritats municipals. Així mateix, el 4 d'abril del 1939 foren arrestats la majoria dels components del Comitè en el calabós municipal, on foren torturats i apallissats pel mateix alcalde i altres dretans.⁸⁷ D'altra banda, a Massamagrell va passar quelcom semblant, puix amb la designació de Josep Climente Martorell (*El Morret*) com a segon alcalde franquista, l'alcaldia va elaborar nous informes negatius sobre la conducta politicosocial dels antifranquistes, que foren arrestats entre abril i maig del 1939.⁸⁸ Aquests informes foren utilitzats pels Tribunals Militars com a prova feaent en els processos sumaríssims contra la multitud republicana encausada.⁸⁹ Les acusacions i les denúncies eren tan variades i voluminoses com poc demostrables i genèriques, fins al punt que es va arribar a denunciar a persones per «*ser vistas con miembros de un partido o sindicato de izquierdas*», «*alegrarse de la muerte de derechistas*», «*defender ideas comunistas*» o «*tener por costumbre blasfemar*».⁹⁰

Comptat i debatut, per acabar amb l'anàlisi dels primers governs franquistes, cal afegir un factor més que ajuda a comprendre la gestió dels ajuntaments de la immediata postguerra de l'Horta Nord, que va més enllà de la seua rellevància en la repressió política. Es tracta de la corrupció que, lligada a les friccions internes franquistes, provocà una gran crispació política en la majoria dels governs. Greus tensions internes sobre la corrupció local agreujaren les discrepàncies polítiques dels franquistes i generaren situacions d'inestabilitat i crisi en les corporacions municipals. Una nítida mostra de l'exposat esdevé a l'Ajuntament de Godella, on es van produir diversos excessos i casos de malversació en el sistema de repartiments d'aliments, és a dir, regidors i alcaldes robaren els productes alimentaris destinats a una població que es moria de fam per treure'n rèdit personal. Tal fou el descontrol que el mateix Governador Civil Francisco Javier Planas de Tovar va haver-hi d'intervenir i nomenar una «comissió de clarificació» per conèixer «*todos aquellos desaprensivos que con su egoísmo están dificultando la administración de los productos del género de alcances*», a més d'ordenar registres en casos particulars.⁹¹ Com que els casos de corrupció en l'Ajuntament de Godella es repetien constantment, la solució del governador civil era acomiadar alcaldes i regidors cada vegada que s'assabentava d'algun cas de corrupció, creant una inconsistència política constant pels nomenaments i cessaments

⁸⁶ CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyal); CG c. 1382 (1) PP T 52 (Massamagrell); Entrevista a Remedios Natividad López, 18 d'abril de 2017 a Rafelbunyal i Entrevista a Josefa Celda Soler, 14 de juliol de 2017 a Massamagrell.

⁸⁷ Arxiu de l'autor. Carta de Rafael Natividad Zurriaga a Remedios López, Sagunt, 10 de setembre de 1939 i Entrevista a Remedios Natividad López, 18 d'abril de 2017 a Rafelbunyal.

⁸⁸ Entrevista a Josefa Celda Soler, 14 de juliol de 2017 a Massamagrell.

⁸⁹ Arxiu General i Històric de Defensa (AGHD), sumari 5329-39, caixa 20610, núm. 1.

⁹⁰ AMALBO: Volum d'oficis d'entrada i d'eixida (1939 i 1940).

⁹¹ Arxiu Municipal de Godella (AMG): Llibre d'actes municipals de 1939-1940. Sessió del 2 de febrer de 1940.

de governs municipals, pel fet que en poc més d'un any hi va haver quatre governs diferents.⁹² En síntesi, tant a Godella com a molts ajuntaments de l'Horta Nord, les primeres corporacions de govern tingueren un recorregut efímer, perquè l'animadversió interna, els casos de corrupció i les pugnes pel poder local provocaren tensions i crisis de governs continuades. Pocs governs duraren més de dos anys seguits.

92 AMG: Llibre d'actes municipals de 1939-1940. Sessió del 15 de juliol de 1940.

CAPÍTOL 5

AMIC O ENEMIC? LA DEPURACIÓ POLÍTICA DELS TREBALLADORS PÚBLICS

Una vegada constituïts els governs municipals en els distints ajuntaments de l'Horta Nord, els primers anys del franquisme es caracteritzen per les abundants depuracions de funcionaris i empleats públics. L'objectiu era garbellar els treballadors que discreparen de la causa franquista dels qui havien donat suport al colp d'Estat, amb la finalitat de configurar una nova administració políticament homogeneïtzada i fidel al nou règim. Així mateix, els governs no foren l'única cosa que es canvià en els ajuntaments hortolans, sinó que més d'un centenar de treballadors públics foren investigats i purgats per motius exclusivament polítics. Amic o enemic? Bàsicament, aquesta era la pregunta que els dirigents del procés de depuració havien de respondre respecte als empleats. Per a desenvolupar les investigacions polítiques contra els treballadors, cada govern local va nomenar un jutge instructor dels expedients de depuració, el qual tenia la potestat i l'obligació de recollir informació sobre els empleats públics i, posteriorment, valorar la seua conducta politicosocial en un informe final. Freqüentment solia escollir-se un dels nous regidors franquistes de la confiança de l'alcalde, qui iniciava les perquisicions envers els administratius locals (secretaris, algtutzirs, guardes de camp...) i els funcionaris que treballaven al municipi (metges, veterinaris, professors...).

Dels treballadors readmesos, purgats i sancionats

La depuració política s'estengué al conjunt dels empleats públics locals, indistintament de la seua suposada ideologia i, aleshores, tant suposats dretans com esquerrans hagueren de sotmetre's a una investigació. Ara bé, les conseqüències foren radicalment oposades per uns i altres. En primer lloc, estaven els empleats que van ser readmesos atesa la seua acreditada afecció al règim franquista. Per exemple, a Alfara del Patriarca readmeteren el secretari, els oficials de secretaria, l'algtutzir, el metge, el practicant i la matrona després que aquests presentaren una declaració jurada de fidelitat a l'Estat franquista. El jutge instructor d'Alfara del Patriarca considerava

*«suficientemente esclarecidos los hechos de información de cada uno de ellos en las declaraciones juradas presentadas, se acuerda que sean readmitidos definitivamente los referidos empleados sin imposición de sanciones porque no existen indicios de responsabilidades que puedan motivar la incoación del oportuno expediente, siendo declarados por este Ayuntamiento afectos al Glorioso Movimiento Nacional de nuestra estimada España».*⁹³

93 AMALF: Llibre d'actes des del 25 d'abril de 1939 fins el 19 de gener de 1942. Sessió del 24 de juliol de 1939.

En segon lloc, també es nomenaren nous empleats provinents d'aquest cercle social dels governs franquistes. Ací paga la pena explicar el cas del nou veterinari d'Albalat dels Sorells, Jesús Muñoz Rausell, qui era germà del nou alcalde i aconseguí un lloc de treball gràcies a la designació directa del seu germà, que li atorgà la plaça de manera interina pocs dies després d'arribar a l'alcaldia. Tot plegat, aquesta decisió fou força irregular, ja que atesa la legislació franquista havia de ser el jutge instructor municipal qui nomenara als nous treballadors.⁹⁴ Per un altre costat, s'ha de tindre en compte que els excombatents, excaptius, orfes o mutilats del bàndol franquista tenien preeminència sobre la resta de candidats tal com s'observa en el decret del 25 d'agost de 1939, on es garantia un concurs públic restringit per als grups enumerats.⁹⁵ En conseqüència, l'excombatent Francesc González fou nomenat oficial de secretaria a Alboraia, el mutilat de guerra Josep Ruiz ocupà el càrrec de vigilant nocturn a Albuixec, i l'orfe Joan Martí aconseguí la plaça de recaptador municipal al Puig, tres casos representatius del que va passar a la resta de pobles.⁹⁶ La Dictadura franquista premiava als qui considerava «amics» de la seua causa, essent una de les finalitats primordials del procés de depuració, i és per això que fou important la selecció dels treballadors, per homogeneïtzar l'administració.

Un cas diferent és el que passava amb els treballadors que foren sancionats per haver donat suport al règim republicà o per les seues simpaties polítiques. Molts dels qui foren classificats com «enemics» del franquisme perderen la seua feina i alguns d'ells inclús van haver de fer front a penes de presó. Aquest fou el cas del veterinari comú de La Pobla de Farnals i Massamagrell, Tiburci Bertomeu Orenge, qui va ser apartat del seu treball perquè suposadament va pertànyer a una lògia maçònica -*Federación Valentina* núm. 2- entre els anys 1897 i 1906. Aleshores, li aplicaren la Llei de l'1 de març de 1940 sobre la repressió de la maçoneria i el comunisme, amb caràcter retroactiu –més de trenta anys-, i Tiburci no va poder exercir en l'administració pública durant deu anys.⁹⁷

Però, sens dubte, en les depuracions el col·lectiu de funcionaris que més va patir les conseqüències va ser el dels mestres republicans. La dictadura franquista ambicionava erradicar de soca-rel qualsevol vestigi d'idees progressistes i de llibertat, i sobretot acabar amb la supressió de l'obligatorietat de la formació religiosa i la renovació del model pedagògic que es promulgà durant la Segona República. De manera transversal es van depurar mestres republicans en quasi tots els municipis de l'Horta Nord, però s'exposaran dos casos característics. Primerament, entre els mestres republicans d'idees pedagògiques i didàctiques progressistes hi destacava José Senabre Felicio, qui des del 1938 exercia la docència al centre d'ensenyament públic «Joan Baptista Peset Aleixandre» de Godella,

⁹⁴ AMAS: Llibre d'actes municipals del 9 d'abril de 1939 fins al 28 de juny de 1941. Sessió del 16 d'abril de 1939.

⁹⁵ Butlletí Oficial de l'Estat (BOE) nº244 d'agost de 1939. Prefectura d'Estat. p. 4854-4856.

⁹⁶ AMALBO: Llibre d'actes municipals des de l'1 d'abril de 1941 fins al 15 de desembre de 1942. Sessió del 3 de juny de 1941, AMALB: Llibre d'actes municipals de 14 de febrer de 1938 fins al 30 de gener de 1940. Sessió del 1 d'agost de 1939 i Arxiu Municipal del Puig (AMP): Plantilla de treballadors (1939-1939).

⁹⁷ SAMPEDRO RAMO, VICENTE. (2011) En situació vigilada: La condemna de Vicent Sos Banyat pel tribunal de repressió de la maçoneria i el comunisme. *Millars. Espai i Història*. Núm. 34. pàgs. 233-234

popularment conegut com «El Molí». Abans d'impartir classes a Godella ja havia estat en altres localitats del País Valencià, puix era un mestre experimentat en l'ensenyança de les idees pedagògiques de «l'Escola Activa», que pretenia formar l'alumnat amb sentit democràtic, esperit crític i cooperatiu, i on el rol del mestre era estimular qui aprèn.⁹⁸ En acabar-se la guerra, el mestre Senabre va ser arrestat i empresonat durant quasi dos anys en la presó local d'Albaida (La Vall d'Albaida) i, a més a més, l'apartaren de la docència pública per la seua ideologia, havent de dedicar-se a l'ensenyament privat per poder sobreviure.⁹⁹

El mestre republicà José Senabre Felicio amb els alumnes de Godella. [Foto cedida per Alicia Corell Senabre]

En segon lloc, val la pena afegir l'exemple de la depuració de la mestra republicana d'Emperador, Laura Segura Cloquell, i recuperar l'informe que l'alcalde Manuel Montaña Remolí va enviar als Serveis d'Ensenyament franquistes, raó per la qual la mestra va ser sancionada i separada de l'ensenyament públic durant més de catorze anys.¹⁰⁰ En l'informe es valorava la docència impartida per la mestra en relació als valors religiosos i les afinitats polítiques d'aquesta, puix en la purga franquista se cercava la desaparició dels ideals laics i progressistes en tots els àmbits de la societat. Per a ser més concrets, el 24 d'agost del 1939 el primer alcalde franquista d'Emperador valorava a Laura Segura afirmant

⁹⁸ AGULLÓ, Carmen: *Escola i República: La Vall d'Albaida (1931-1939)*. Diputació de València, València, 1994, pàgs.170, 192 i 234.

⁹⁹ CORELL, A. (Productor). (20 d'octubre de 2017) Bim Radio 2.0. [Programa de ràdio]. Godella: Radio Godella.

¹⁰⁰ BOE nº 249 del 6 de setembre de 1953. Ministeri d'Educació Nacional, p. 6371.

*«Que es Maestra de Emperador actualmente de una escuela mixta (por ser el pueblo pequeño) y desarrolla el trabajo de docente desde el 1931 siendo de la doctrina de Marcellí Domingo. La tarea en la escuela ha sido pésima, descatolitzando a los alumnos y no instruyéndolos. Pertenecía al Frente Popular y su conducta moral y social ha dejado mucho que desear, puesto que ha llegado a enseñar a los niños y niñas que Dios no existe».*¹⁰¹

¹⁰¹ Arxiu Municipal d'Emperador (AME): Volum d'oficis d'eixida 1939.

CAPÍTOL 6

REPRESSIÓ I VIOLÈNCIA POLÍTICA EN ELS PRIMERS ANYS DEL FRANQUISME

Sobre les detencions massives

El general Francisco Franco ja havia esbossat quina seria la seua gestió estatal en cas d'aconseguir la victòria, quan durant el conflicte armat li va enviar una carta al diplomàtic italià, Roberto Cantalupo, on li exposava la seua visió de la «conquesta»:

*«Ocuparé España ciudad a ciudad, pueblo a pueblo, ferrocarril a ferrocarril... Nada me hará abandonar este programa gradual. Me dará menor gloria, pero mayor paz en el territorio. Querido embajador, puedo asegurarle que no tengo interés en el territorio sino en los habitantes. La reconquista del territorio es el medio, la redención de los habitantes el fin. No puedo acortar la guerra ni siquiera un día... podría ser incluso peligroso para mí llegar a Madrid mediante una compleja operación militar. No tomaré la capital ni siquiera una hora antes de los necesario: primero debo tener la certeza de poder fundar un nuevo régimen».*¹⁰²

Per això, en iniciar-se el règim franquista, el nou Estat va crear una xarxa repressiva institucional que tenia la finalitat d'eliminar físicament i ideològicament a l'enemic republicà. Si amb la purga política es perseguiren i castigaren funcionaris i empleats locals, simultàniament es portaren a terme detencions massives de polítics i sindicalistes republicans, que foren jutjats per tribunals militars en processos sumaríssims. Entre l'abril i el juny del 1939 més de mil veïns de l'Horta Nord foren arrestats per les forces de seguretat franquistes.¹⁰³ Alguns republicans es presentaren directament als ajuntaments quan s'acabà la guerra, d'altres foren cercats a les seues cases o als llocs de treball. En aquest sentit, el 14 d'abril del 1939 un escamot de la Guàrdia Civil es presentà a les cotxeres dels tramvies de Tavernes Blanques i va arrestar prop d'una vintena de treballadors, emmanillant-los i lligant-los per parelles per, tot seguit, transportar-los a la presó Model de València.¹⁰⁴

Majoritàriament, els detinguts eren o bé membres d'algun comitè del Front Popular, o bé militants o simpatitzants de partits o sindicats de les esquerres republicanes. Tots ells

¹⁰² Citat en ANDERSON, Peter: *¿Amigo o Enemigo? Ocupación, Colaboración y Violencia Selectiva en la Guerra Civil española*. Editorial Comares, Granada, 2017, p.13.

¹⁰³ CG c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (La Pobla de Farnals), CG. c. 13871 (10) PP T 65 (Almàssera), CG. c. 1387 (1) PP T 67 (Alfara del Patriarca), CG. c. 1387 (1) PP T 65 (Albalat dels Sorells), CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Museros), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (El Puig), CG. c. 1387 (7) PP T 65 (Alboraia), CG. c. 1388 (2) PP T 69 (Tavernes Blanques), CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Massamagrell), CG. c. 1388 (2) PP T 68 (Montcada), CG. c.1388 (1) PP T 67 (Meliana), CG. c. 1387 (2) PP T 66 (Foios), CG. c. 1387 (2) PP T 66 (Godella), CG. c. 1388 (2) PP T (Vinalesa), CG. c. 1387 (2) PP T 55 (Burjassot), CG) c. 1382 (2) PP T 53 (Puçol), CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol), CG. c. 1387 (1) PP T 65 (Albuixec), CG. c. 1387 (2) PP T 56 (Emperador), CG. c. 1382 (7) PP T 65 (Massalfassar), CG. c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort)

¹⁰⁴ ARNAL, Rafa. *La Solsida*. L'Eixam Edicions, València, 2011, pàgs. 361-364.

van ser empresonats provisionalment en els calabossos municipals o espais habilitats per tal finalitat, i en municipis com Albalat dels Sorells, Burjassot, Massamagrell, Vinalesa, Rafelbunyol foren apallissats i torturats amb extrema crueltat.¹⁰⁵

L'alcalde socialista Enric Pérez Badia de La Pobla de Farnals, arrestat l'abril del 1939, relatava així les tortures dels primers dies:

*«[...] nos condujeron a la Iglesia de Masamagrell. Allí había muchos compañeros de este pueblo. Al poco tiempo llaman a dos de nosotros. Se estaban preparando para pegarles. Cuando salen, se les ve hechos una calamidad. Uno lleva la cara hinchada y llena de morados. El otro sale con los labios con llagas, con el párpado ensangrentado y con la cabeza llena de heridas. [...] Al momento, los vuelven a llamar otra vez y les pegan otra paliza. Salen con heridas en la cara y tirando sangre por la boca. Apenas pueden respirar por la nariz. Entre algunos compañeros los cogimos y los acostamos en el suelo. Finalmente, con ellos pararon, pero continuaron con otros compañeros de Masamagrell. Aquello era la sinrazón del fascismo».*¹⁰⁶

Quan els calabossos locals estaven a vessar de detinguts, falangistes locals o membres de la guàrdia civil muntaven els arrestats en camions per traslladar-los a presons més grans, on restaven a l'espera que es celebrés el consell de guerra que determinaria la intensitat del seu càstig. En el curt recorregut del calabós als camions, sovint els republicans patiren un escarni públic, puix les masses franquistes els escridassaren, insultaren, escopiren i propinaren puntades de peu.¹⁰⁷ Una vegada que els camions s'ompliren de republicans, la destinació d'aquest varià en funció a la geografia de les seues localitats d'origen. Els republicans dels pobles del nord de la comarca –Puçol, el Puig, Rafelbunyol, Museros i Massamagrell– foren transportats cap a Sagunt, essent reclosos inicialment en l'Església de Santa Anna i en dos magatzems que funcionaven com a presons improvisades.¹⁰⁸ En canvi, la majoria dels arrestats als municipis del sud van ser enviats directament al Monestir de Sant Miquel dels Reis, la Presó Model de València o el Monestir de Santa Maria del Puig; com també als centres penitenciaris femenins de la Presó Provisional de Dones i el Convent de Santa Clara de València.¹⁰⁹

105 Entrevista Maria Ferri Verdú, 23 d'octubre de 2018 a Albalat dels Sorells; Entrevista a Francisca García Muedra, 17 d'abril de 2018 a Burjassot; Entrevista a Josep Joan Eres Falcó, 14 de juliol de 2017 a Massamagrell; Entrevista a Vicent Cataluña Vijuecas, 24 de juliol de 2018 a Vinalesa i Arxiu de l'autor. Carta de Rafael Natividad Zurriaga a Remedios López, Sagunt, 10 de setembre de 1939.

106 Arxiu de l'autor. Cartes d'Enric Pérez Badia a Vicenta Sánchez Valls.

107 Arxiu de l'autor. Carta de Rafael Natividad Zurriaga a Remedios López, Sagunt, 10 de setembre de 1939 i Arxiu de l'autor. Diari biogràfic de Joan Eres Estanislao.

108 AGHD: sumari 266-39, caixa 20691, núm. 1; Entrevista Francisco Montón Durà, 8 d'agost de 2017 al Puig de Santa Maria; Arxiu de l'autor. Carta de Rafael Natividad Zurriaga a Remedios López, Sagunt, 10 de setembre de 1939; CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Museros) i Entrevista a Josefa Celda Soler, 14 de juliol de 2017 a Massamagrell.

109 CG. c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (La Pobla de Farnals), CG. c. 13871 (10) PP T 65 (Almàssera), CG. c. 1387 (1) PP T 67 (Alfara del Patriarca), CG. c. 1387 (1) PP T 65 (Albalat dels Sorells), CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Museros), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (El Puig), CG. c. 1387 (7) PP T 65 (Alboraia), CG. c. 1388 (2) PP T 69 (Tavernes Blanques), CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Massamagrell), CG. c. 1388 (2) PP T 68 (Montcada), CG. c. 1388 (1) PP T 67 (Meliana), CG. c. 1387 (2) PP T 66 (Foios), CG. c. 1387 (2) PP T 66 (Godella), CG. c. 1388 (2) PP T (Vinalesa), CG. c. 1387 (2) PP T 55 (Burjassot), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (Puçol), CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol), CG. c. 1387 (1) PP T 65 (Albuixec), CG. c. 1387 (2) PP T 56 (Emperador), CG. c. 1382 (7) PP T 65 (Massalfassar), CG. c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort) i TORRES FABRA, Ricard C., SIMÓ ROSALENY, Antoni: *La violència política contra les dones (1936-1953): El cas de la privació de llibertat en la província de València*. Institució Alfons el Magnànim, València, 2016.

Fet i fet, per castigar als qui s'havien oposat al colp d'Estat del 1936, ara arrestats, la Dictadura franquista desenvolupà diferents instruments repressius: primerament, el «Codi de Justícia Militar», amb els articles referents als consells de guerra i al delictes de rebel·lió militar; en segon lloc, les «lleis de Responsabilitats Polítiques», de febrer del 1939, amb un major contingut polític; i, per últim, la «Causa General», instruïda a partir d'abril del 1940, amb la qual s'exposava allò que el franquisme jutjava i considerava delictes comesos pels republicans.¹¹⁰ Aquestes lleis i normes repressives tingueren una evident finalitat política i, per tant, un impacte directe i explícit en cadascuna de les persones processades.

Sobre els empresonats

Abans de les detencions massives a la comarca, el franquisme ja havia empresonat els primers hortolans en distints camps de concentració d'arreu de l'Estat espanyol, ja que, en acabar-se la guerra, un gruix important de la població es trobava mobilitzada fora del País Valencià. Per aquest motiu es crearen camps de concentració en la postguerra, per classificar i enviar a les seues localitats els capturats. Val a dir que els empresonats en camps de concentració foren principalment soldats republicans arrestats abans que finalitzara la guerra. Així doncs, hi havia veïns de l'Horta Nord als camps de concentració de Bilbao (Euskal Herria), d'Aranda del Duero (Castella i Lleó), del Toro (Aragó), de Castuera (Extremadura) o de Burgos (Castella i Lleó). Al País Valencià, s'habilità el Camp d'Algirós (València)¹¹¹, la plaça de bous de València i les Torres de Quart. Ara bé, el camp de concentració més rellevant era el de l'Hospital Doctor Moliner de Portaceli, al municipi de Serra (Camp de Túria), atès que la xifra dels reclosos oscil·lava entre les 16.000 i les 22.000 persones.¹¹² Els reus de Portaceli provenien del port d'Alacant, on havien quedat atrapatats els darrers dies de la Guerra Civil esperant que algun vaixell de la diplomàcia internacional els traiguera d'allà. El darrer vaixell que va salpar amb republicans fou el carboner britànic *Standbrook*, que isqué el dia 29 de març en direcció cap a Orà (Algèria), deixant al voltant de 20.000 republicans en el port. L'endemà, entraren els vaixells franquistes *Canarias* i *Vulcano*, que amb les forces italianes, començaren a desarmar i traslladar els republicans del port d'Alacant al camp de concentració dels «Ametllers», per posteriorment traslladar-los a Portaceli.¹¹³

Un situació diferent és el que va passar amb els republicans que foren arrestats als municipis de l'Horta Nord fruit de les detencions massives exposades més amunt. Igualment

¹¹⁰ CHAVES, Julián (coord.). *Mecanismos de control social y político en el primer franquismo*. Anthropos Editorial, Barcelona, 2019, p. 22-23.

¹¹¹ El Camp d'Algirós va ser un camp de futbol situat a la vora del Camí d'Algirós, a la ciutat de València. Va ser el primer camp on jugà el València Club de Futbol des de 1919 fins a 1923.

¹¹² TORRES FABRA, R.C.: *La repressió franquista al País Valencià: Aproximació a una realitat multiforme* en Pelai PAGÉS I BLANCH (dir.), *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*, València, PUV, 2004, p.120.

¹¹³ ARNAL, R.V.(coord.): *El camp de concentració de Portaceli (1939-1943)*. Eixam edicions, València, 2017, p.19.

que en els camps de concentració, es va fer una selecció dels arrestats en relació a la seua implicació en la defensa de la Segona República. Als seleccionats se'ls va instruir un procediment judicial sumariíssim que comportà múltiples empresonaments polítics en cinc grans presons de la comarca. En primer lloc, van començar pel Monestir de Sant Miquel dels Reis, situat als afores de la ciutat de València, concretament al barri dels Orriols, a pocs metres de la fita amb Tavernes Blanques. El Monestir no era un centre penitenciari oficial, però s'habilità com a tal per la necessitat de donar cabuda a la gran quantitat de republicans arrestats a l'inici de l'etapa franquista. Així doncs, a Sant Miquel dels Reis s'arribà a albergar una població de més de 4.000 presos, amuntegats i controlats fèrrimament per sentinelles armats.¹¹⁴

Entre els qui patiren darrere dels barrots de Sant Miquel dels Reis, hi havia anarquistes com Bernabé Verdú Mollà d'Albalat dels Sorells, que va ser condemnat a la pena màxima de trenta anys de presó¹¹⁵; comunistes com Enric Valls March (*El Jefe*) d'Alboraia, també condemnat a trenta anys¹¹⁶; i inclús veïns d'avançada edat i sense militància política coneguda, com el veí d'Alfara del Patriarca Llorenç Molins Gisbert, qui a l'edat de 65 anys no va poder suportar les dolentes condicions del seu empresonament i el 30 de maig de 1940 va perdre la vida al monestir de Sant Miquel dels Reis.¹¹⁷ Això no obstant, la majoria dels presoners eren representants polítics locals, doncs, hi havia municipis com Alfara del Patriarca, d'on van empresonar a Sant Miquel dels Reis pràcticament la totalitat de les autoritats republicanes: el president del Comitè Revolucionari Carles Bailach Ros (*Taternano*) d'IR, el tinent d'alcalde Josep Maria Navarro Berga, el delegat d'abastos del Comitè Revolucionari Agustí Sanbartolomé Trencó d'UR, i els regidors i membres del Comitè Revolucionari Isidre Navarro Berga, Honorat Marí Greses, Perpetu Gisbert Sanjuan i Josep Garibo Sanfelix. Tots condemnats a trenta anys de reclusió major.¹¹⁸

En segon lloc, en l'actual carrer 9 d'octubre de la capital valenciana se situava el centre penitenciari franquista amb més volum d'hortolans, la presó Model de València. Entre 1939 i 1940 aquesta presó va arribar a concentrar uns 15.000 reus, malgrat que la capacitat d'aforament era de 528 persones.¹¹⁹ Els reus, amuntegats en grups de 8 o 10 per cada cel·la de reduïdes dimensions, amb un excusat i una pila per rentar-se tots, no hi cabien. Així doncs, les difícils condicions de vida -manca d'higiene, proliferació de malalties, fam, pallisses...- constituïen un seriós perill per a la vida dels reus, i això explica que al País Valencià 1.031 persones moriren a les presons de la postguerra, 43 d'aquestes veïnes de

¹¹⁴ LLORENS, C. *La primera década. Una aportación al proceso político e ideológico del franquismo y a la historia del Partido Comunista en España*, Santander, 1983, p. 387.

¹¹⁵ AGHD: 10694-39, caixa 17813, núm. 1. Sentència de Bernabé Verdú Mollà.

¹¹⁶ ACHD: 12382-39 i 6056-39, caixes 21334 i 19947, núm. 6. Sentència d'Enric Valls March.

¹¹⁷ GABARDA, Vicent. *op. cit.*, p. 336.

¹¹⁸ CG. c. 1387 (1) PP T 67 (Alfara del Patriarca).

¹¹⁹ ESPINOSA, F. i CASANOVA, Julián. *Morir, Matar, Sobrevivir: La violencia de la Dictadura de Franco*, Editorial Crítica, Barcelona, 2004, p.24.

l'Horta Nord.¹²⁰ El paper dels familiars dels presoners, principalment dones (esposes, filles i mares), era cabdal per a la seua supervivència, puix d'aquests depenia que els reus tingueren alguna cosa per menjar i roba neta, alhora que també cercaren avals per treure'ls d'allà. És el cas d'un grup de dones de Rocafort que quedaven de matinada per anar plegades a la presó Model i ser les primeres a poder entrar a la presó per visitar als seus familiars presoners. Cada dia es concentraven a les portes del penal grans multituds de parents i amics dels presoners, fent-se cues immenses amb un panorama desolador per la gran concentració de sofriment que s'hi respirava. Els familiars dels reus que anaven a visitar-los, en més d'una ocasió veien com eixien camions militars plens de presoners en direcció cap al cementiri de Paterna, on serien afusellats, i això provocava autèntica paüra quan aquests restaven a l'espera per entrar, atès que escoltaven els crits i els aldarulls de dintre dels camions i temien que els pròxims foren els seus familiars.¹²¹

Al capdavant, a la presó Model també s'hi van empresonar representats polítics republicans de l'Horta Nord, i, igual que al monestir de Sant Miquel dels Reis, a quasi tots els membres dels comitès o ajuntaments republicans de municipis com Montcada, d'on empresonaren fins a 14 representants polítics municipals; com Rafelbunyol, amb 18; o com Burjassot amb 12. Aquests són exemples de l'alta intensitat de la repressió política en la comarca durant els anys de la immediata postguerra.¹²²

A conseqüència del gran volum de detencions que es produïren a l'inici de l'etapa franquista s'hagueren d'habilitar nous espais com a centres penitenciaris. Destaca el Monestir de Santa Maria del Puig a l'Horta Nord pel volum de presoners, fet que la va convertir en la presó principal dels municipis de la comarca. Des de l'1 d'abril del 1939 fins al 19 de novembre del 1948, el Monestir va ser primer una presó provisional d'homes i més tard un reformatori especial i presó de dones. La documentació consultada indica que en els primers anys de la postguerra el volum de presoners era desorbitat, cosa que generà un gran impacte en el municipi. El cens de la població total del Puig es va duplicar, ja que de 2.620 veïns censats el 1939, si es comptabilitzen els presoners i presoneres -com també les tropes franquistes ocupants- la xifra va ascendir fins arribar als 5.139 habitants, provocant un canvi demogràfic brusc de seriosa complexitat pel que fa a la gestió dels recursos municipals.¹²³

El caràcter provisional de la presó del monestir del Puig i la seua funció com a centre de classificació s'observa en l'alt volum d'entrades i eixides de presoners en els tres primers anys: 1.017 i 662 reus ingressaren en aquesta presó el 1939 i 1940 respectivament, i 560 i 845 n'eixiren el 1940 i 1941. El Monestir anà buidant-se de presoners per tres principals motius: o bé perquè foren conduïts a Paterna per ser afusellats, o bé traslladats i empresonats

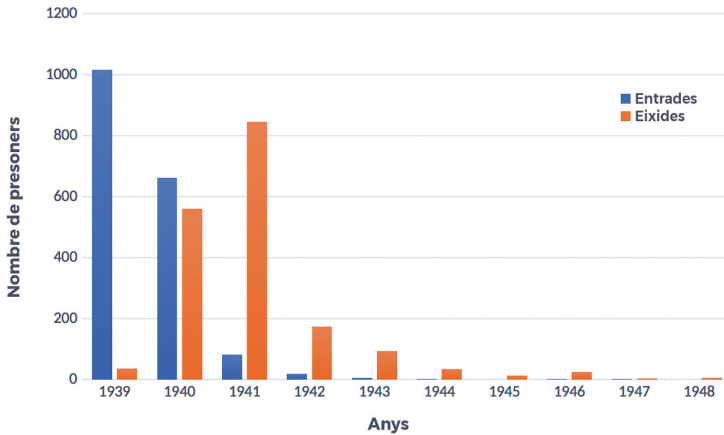
¹²⁰ GABARDA, Vicent: *op. cit.*, p. 405-433.

¹²¹ Entrevista Carmen Moral Goda, 12 de març de 2019 a Rocafort, Entrevista a Remedios Natividad López, 18 d'abril de 2017 i Entrevista a Francisca García Muedra, 17 d'abril de 2018 a Burjassot.

¹²² CG. c. 1388 (2) PP T 68 (Montcada), CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol) i CG. c. 1387 (2) PP T 55 (Burjassot).

¹²³ GABARDA, Vicent: *op. cit.*, p. 67 i INE (1931). *Padrón Municipal*. Fitxer de dades. Recuperat de <https://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=150156> [Consultat el 22 de maig de 2018].

en altres presons millor habilitades, o bé reberen la llibertat vigilada si tenien uns bons avals. Tanmateix, fins al 1948 el Monestir continuà tenint presoners, registrant-se un total de 1.810 reus masculins durant els nou anys de funcionament, 62 dels quals moriren allà. El 1941 s'assoleix el màxim d'eixides de reus que abandonaren l'espai de reclusió provisional, cosa que guarda de relació amb dos factors: per un costat, l'esmentada concessió de la llibertat vigilada a un nombre considerable de reus; per l'altra, la redefinició de la presó del Puig com un espai de reclusió quasi exclusiu per a dones el 1940.¹²⁴

*Entrades i eixides dels presoners al Monestir del Puig.*¹²⁵

D'aquesta manera, és cabdal explicar que les dependències del Monestir de Santa Maria del Puig foren també utilitzades pels franquistes com a centre de reclusió femenina, primer essent «Reformatori Especial de Dones» que sentien desafecció pel nou règim i posteriorment, com a «Presó de Dones» des de 1940.¹²⁶ El que ocorria dintre d'aquest centre de reclusió femenina era tot un horror. Les religioses encarregades de gestionar el penal de dones tenien aterrides a les presoneres, com Sor Ana María de las Sagradas Llagas i Sor Alejandra de San Luís, que el 1943 ordenaren com a càstig l'aïllament de la presonera Alejandra Albaneja en «una habitació oscura, lóbrega, sin luz, ventilación, agua ni lavabos, denominada La Bodega».¹²⁷ Aquella habitació produïa païra a les preses perquè hi dipositaven cadàvers, tal com es relata a l'informe de l'inspector penitenciari, que es traslladà a l'antic monestir:

¹²⁴ Arxiu del Regne de València (ARV): Base de dades dels expedients penitenciaris dels reus del Monestir del Puig (1939-1948).

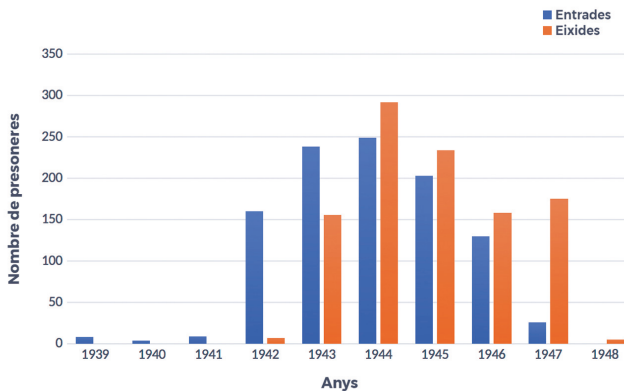
¹²⁵ Gràfica d'elaboració pròpia. Font: ARV.

¹²⁶ Aguado, A. i Verdugo, V. (2011). Las cárceles de mujeres en Valencia: castigar, purificar y reeducar. *Studia historica. Historia contemporánea* (Número 29), pàgs. 66-67 i Entrevista a Desiderio Almenara i Jaime Venancio, 6 d'octubre de 2017 al Puig de Santa Maria..

¹²⁷ Citat en ANDERSON, Peter i DEL ARCO, Miguel Ángel: *op. cit.*, p.164

«A las malas condiciones ya descritas de La Bodega, el que subscribe ha comprobado personalmente, que las internas sienten verdadero terror de ser encarceladas en este local, tremenda tortura psicológica femenina, porque se utiliza como depósito de cadáveres cuando sucede alguna defunción».¹²⁸

Un total de 994 dones republicanes passaren pel Monestir del Puig des del 1939 fins al 1948, de les quals 29 van morir allà dintre. L'etapa amb més nombre de presoneres polítiques es dona entre el 1942 i el 1946, coincidint amb els anys en què el Monestir del Puig anava buidant-se d'homes i era redefinit com a centre penitenciari femení. El 1943 es registraren 238 entrades de presoneres i el 1944, fins a 249, essent els anys de major volum de recluses, atès que durant els primers anys la seua presència fou molt menor.¹²⁹

*Entrades i eixides de les presoneres al Monestir del Puig*¹³⁰

Per acabar d'analitzar l'impacte de la repressió carcerària en la postguerra, cal continuar explicant l'empresonament de les dones republicanes de l'Horta Nord en altres presons: la Presó Provincial de Dones i el Convent de Santa Clara. Poques setmanes després de la fi de la guerra, la Presó Provincial de Dones de València, localitzada prop del llit del riu Túria i en l'actual col·legi 9 d'octubre, quedà atapeïda de presoneres polítiques. Per això, el 29 de juny de 1939 les autoritats franquistes decidiren habilitar el convent de Santa Clara com a presó provisional de dones, custodiat per les religioses caputxines.¹³¹ Un total de 2.700 dones foren recloses en aquestes presons des del 1939 fins al 1950, i d'elles, aproximadament 130 eren veïnes de les localitats de l'Horta Nord.¹³²

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ ARV: Base de dades dels expedients penitenciaris dels reus del Monestir del Puig (1939-1948).

¹³⁰ Gràfica d'elaboració pròpia. Dades extretes de l'ARV.

¹³¹ Aguado, A. i Verdugo, V. (2011). *op. cit.* p. 75.

¹³² TORRES FABRA, Ricard C., SIMÓ ROSALENY, Antoni: *op. cit.*

La reclusió femenina va adquirir característiques específiques de gènere, amb un repertori de pràctiques i accions repressives contra les *vençudes* multiforme. El rapat de cabells, la ingesta d'oli de ricí o la violència sexual foren pràctiques utilitzades pel bàndol *vencedor* com a formes de vexació, humiliació i deformació dels trets identitaris de bellesa estètica de la víctima.¹³³ En molts casos, ser mare, esposa, germana o filla d'un antifranquista bastava per ser detinguda. Un exemple és el cas de la jove de 22 anys Dolors Granell Ferrada, germana d'un membre del Comitè del Front Popular de Rocafort, que va ser empresonada al Convent de Santa Clara, malgrat que aquesta no havia participat mai de cap organització antifranquista.¹³⁴ En canvi, també hi hagueren presoneres polítiques republicanes, com la militant del Partit Comunista (PC) Manuela Soler Barral, germana del darrer alcalde república de Massalfassar José Soler Barral, i casada amb José Celda Benetio, membre del Comitè Revolucionari de Massamagrell. Manuela va ser condemnada a dotze anys de presó en la presó del Convent de Santa Clara, deixant a dues xiquetes menors d'edat desemparades atès que el seu marit també havia estat detingut i, a més, ràpidament afusellat. Al capdavant, Manuela solament va complir tres anys de captiveri, durant els quals hagué de suportar tota classe d'humiliacions i vexacions per part de les monges que gestionaven aquesta presó, i en obtindre la llibertat va retornar a Massalfassar –el poble dels pares- perquè ha Massamagrell havien perdut tot el que tenien.¹³⁵

Sobre els afusellaments i les víctimes mortals

Del 1939 al 1943, l'Estat franquista practicà un autèntic genocidi polític contra els *vençuts* de la guerra amb el consentiment i la tolerància de les potències internacionals. S'ha de tindre present que aquests anys coincideixen amb la primera etapa de la Segona Guerra Mundial, en què les potències de l'Eix Berlín-Roma, alineades amb la dictadura franquista, lideraven les hostilitats i anaven conquerint territoris amb facilitat. Per tant, no és d'estranyar que el 98,3% dels republicans processats per la justícia franquista al País Valencià ja s'havien jutjat i afusellat abans del 1943¹³⁶, perquè a partir d'aleshores l'enfrontament bèl·lic internacional va virar en detriment dels règims totalitaris de l'Eix Berlín-Roma, i, en conseqüència, la dictadura franquista va minvar la intensitat de la violència política.

Així mateix, després que multitudinaris reus hortolans romangueren a les presons provisionals franquistes a l'espera dels «pseudojudicis», començaren ben aviat els afusellaments polítics. Cal destacar que les garanties processals dels tribunals militars franquistes eren més que dubtoses, doncs, per exemple, podien ser encausats més d'un inculpat en el mateix procés, com també podien ser jutjats per càrrecs diferents i sobre la base de

¹³³ Aguado, A. i Verdugo, V. (2011). *op. cit.* p. 67.

¹³⁴ ARV: Base de dades dels expedients penitenciaris dels reus de la presó Model de València

¹³⁵ Entrevista a Josefa Celda Soler, 14 de juliol de 2017 a Massamagrell.

¹³⁶ GABARDA, Vicent: *op. cit.*, p. 79.

rumors i testimonis falsos. D'altra banda, els acusats no tenien facilitats per preparar la seua defensa amb garanties, perquè es reunien amb l'advocat assignat pel tribunal el mateix dia del judici. I, a més a més, encara que els destins dels inculpats estaven en joc, els judicis sovint podien durar pocs minuts.¹³⁷

El divendres 5 de maig del 1939, entre les set i les huit de la vesprada, es van afusellar els primers republicans de l'Horta Nord en una «saca» extraordinària executada als afores del cementiri de Sagunt.¹³⁸ Un total de vint-i-set persones -dotze de Puçol, huit de Sagunt i set del Puig- van ser assassinades a Sagunt a fi de retre homenatge al dictador Francisco Franco i les seues tropes, que eixe dia realitzaren la «Desfilada de la Victòria» a la ciutat de València. La macabra celebració fou dirigida pel tinent coronel Óscar Boán Calleja, president del Consell de Guerra Permanent número 3 de Sagunt, qui ordenà l'execució dels republicans i, per açò, posteriorment va ser ascendit a l'Auditoria de Guerra de l'Exèrcit d'Ocupació de Madrid com a premi per exterminar als opositors polítics.¹³⁹ Entre els afusellats hi estaven l'anarcosindicalista Joan Cortina Jiménez, president del Comitè Revolucionari del Puig, o el socialista Antonio Pineda Chofré, del Comitè del Front Popular de Puçol, essent exemples del perfil polític dels afusellats, doncs, cinc dels dotze puçolencs i set dels huit pugencs assassinats a Sagunt formaven part dels governs republicans locals.¹⁴⁰

Més festejos i celebracions amb matances de republicans tingueren lloc quan les potències de l'Eix Berlín-Roma assolien alguna victòria militar. En aquest sentit, el 15 d'abril del 1940 la sang va ser vessada de nou amb altre afusellament extraordinari, en aquest cas a la plaça de l'Ermita del Salvador de Godella, on 6 republicans -un de Burjassot, un de Montcada, un de Bétera, un de València i dos de Godella- foren passats per les armes en una *saca* pública davant d'un es de 40 o 50 persones de la localitat, inclús xiquets que eixien d'una escola propera.¹⁴¹ El motiu dels afusellaments extraordinaris era celebrar l'ocupació de Noruega i Dinamarca per l'Alemanya nazi d'Adolf Hitler, doncs, el 9 d'abril del 1940 les tropes del III Reig van envair Noruega en el marc de la Segona Guerra Mundial i en poques setmanes van conquerir tot el territori. Aquestes notícies van arribar a la premsa espanyola el 14 d'abril, vist que així ho explicitava el diari *ABC* en la portada d'aquell dia.¹⁴²

137 DEL ARCO, Miguel Ángel i ANDERSON, Peter: *op. cit.*, pàgs. 83-84.

138 Giménez, Miguel (7 de maig de 2016) Sagunt rescata la memòria de 27 afusellats durant el franquisme. [en línia] *El diario*. Disponible a http://www.eldiario.es/cv/Sagunt-rescata-memoria-afusellats-franquisme_0_513049185.html [Consultat el 21 de desembre de 2017].

139 BOE, núm. 169, 18-6-1939, pàg. 3331.

140 CG. c. 1382 (2) PP T 53 (El Puig) i CG. c. 1382 (2) PP T 53 (Puçol).

141 Entrevista a Maria Bueno Bargues, 10 de novembre de 2017 a Godella i Levante-EMV (5 de juny de 2017) *Godella també tuvo su perdón*. Levante-EMV. [en línia] Disponible a <http://www.levantemv.com/servicios/hemeroteca/hemeroteca.jsp> [Consultat el 22 de gener de 2018].

142 La ocupacions de Noruega (15 d'abril de 1940), *ABC*, p. 1.

En darrer terme, per acabar amb els afusellaments excepcionals, cal afegir que també s'afusellaren alguns hortolans per festejar altra ocupació dels nazis alemanys quan, pocs mesos després dels afusellaments a Godella, el 14 de juny del 1940 es passaren per les armes a 37 antifranquistes –entre ells un de Burjassot i un de Tavernes Blanques– el mateix dia que l'ofensiva de la *Wehrmacht*¹⁴³ va ocupar París.¹⁴⁴

Malgrat l'exposat, fins llavors, és a dir, en la primera etapa franquista, els afusellaments es produïen de manera regular, sense la necessitat de celebrar res i majoritàriament als afores del cementiri de Paterna, puix dels 4.714 afusellats al País Valencià, 2.238 foren assassinats allà. En 19 dels 22 municipis de l'Horta Nord va haver-hi víctimes mortals a conseqüència de les múltiples matances polítiques, on freqüentment s'hi afusellaven un gruix elevat de veïns, en alguns casos del mateix poble i el mateix dia. Per exemple: el 18 de gener de 1940 s'assassinaren setze veïns de Rafelbunyol; el 14 de setembre, trenta-nou de Massamagrell; el 23 d'octubre, catorze de Meliana; el 21 de gener del 1942, onze de Muse-ros; o el 14 de maig del 1943, set de Burjassot.¹⁴⁵ En aquells anys el cementiri paterner era una anada i tornada de camions amb reus a punt de ser executats, cadàvers amuntegats a l'espera de ser soterrats en fosses comunes i familiars i amics dels executats que visitaven les restes mortals.

En síntesi, es pot concloure enumerant les víctimes mortals de cada municipi de l'Horta Nord, sumant les morts a les presons als afusellats. Així doncs, com s'exposa en el següent quadre, la violència política durant la postguerra va ser responsable d'un total de 305 morts de la comarca.

¹⁴³ La *Wehrmacht*, en valencià «força de defensa», és el nom que es va donar a les forces armades alemanyes entre els anys 1935 i 1945, la qual va ser creada perquè el règim nacionalsocialista va decidir dissoldre l'organització militar d'Alemanya sortint de la Primera Guerra Mundial, el *Reichswehr*.

¹⁴⁴ GABARDA, Vicent: *op. cit.*, pàgs. 337 i 344.

¹⁴⁵ GABARDA, Vicent: *op. cit.*, pàgs. 339, 341-342 i 344.

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Albalat dels Sorells	8	<p>3 Militants de la CNT-FAI (Vicent Tamarit San Andrés «Pedaços», president del comitè, Manel Tamarit San Andrés «Pedaços», vicepresident del comitè i Francesc Castell Monzó, tinent d'alcalde)</p> <p>3 Veïns sense afiliació política coneguda (Josep Beltrán Belmont, Vicent Muñoz Tormo i Bernabéu Sánchez Fuertes, mort al camp de concentració de Gusen «Àustria»)</p> <p>1 Militant de la FAI-AIT¹⁴⁶ (Ramon Bertomeu Zaragoza, membre del comitè i mort a la presó Model de València)</p> <p>1 Militant d'IR i UGT (Francesc Ferri Orquín, tinent d'alcalde)</p>
Alboraia	4	<p>2 Veïns sense afiliació política coneguda (Miquel Carbonell Muñoz i Vicent Almenar Hernández)</p> <p>1 Carrabiner (Ambrosi Hernano Ayuso)</p> <p>1 Militant del PURA (Francesc Baguero Genís, regidor i mort a la presó del Puig)</p>
Albuixec	2	<p>1 Membre del Comitè del Front Popular (Josep Juan Sales, regidor i afusellat a Sueca)</p> <p>1 Veí sense afiliació política coneguda (Hermini Samper Ventura)</p>
Alfara del Patriarca	10	<p>5 Veïns sense afiliació política coneguda (Ismael Valls Ferrer, Salvador Llopis Epila, Manel Molins Marí, Llorenç Molins Gisbert, mort a la presó de Sant Miquel dels Reis, i Eduard Gamón Tomás «mort a la presó del Puig»)</p> <p>4 Militants de la CNT (Bartolomé Chapa Bondía, Lluís Ferrer Marcos i Josep Maria Mora Estellés, mort a la presó del Puig, i Vicent Ferrer Marco, mort a la presó de Borriana, membres del comitè)</p> <p>1 Militant d'R (Salvador Valls Molins, regidor i membre del comitè)</p>
Almàssera	2	<p>1 Sergent Carrabiner (Fèlix Montesinos Arnau)</p> <p>1 Militant d'IR (Ramon Lliso Badia, president del comitè)</p>
Bonrepòs i Mirambell	1	<p>1 Veí sense afiliació política coneguda (Francesc Fuster Alegre)</p>

¹⁴⁶ L'Associació Internacional de Treballadors (AIT) és una federació sindical internacional d'ideologia anarcosindicalista i revolucionària, que va néixer el 1922 com a mostra del rebuig d'un sector dels anarquistes contra la dependència dels partits polítics.

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Burjassot	38	<p>24 Veïns sense afiliació política coneguda (Calix Cremades Gil, Josep Talens Expósito, Miquel Martín Vallés, Miquel Asunción Talens, Antoni Cebrià Ballester, Emili Soler Alfonso, Magencio Merino Tebar, Manel Climent Tortajada, Joan Dolz Dolz, Vicent Madrid Corachán, Ramon Martorell Fronchoní, Miquel Maura Sierra, Vicent Benedito Gil, Manel Navarro Asensi, Francesc Soriano Benlloch, Eleuteri Monteagudo Pardo, Agustí Jerez Calleja, Joan Herrero Bañon, Antoni Rodríguez Mahinero, Joan Martorell Fontestat, Francesc Alfonso Badia mort a l'Hospital d'Arnau de Vilanova, Joaquim Requena Sánchez, i Vicent Sancho Mir morts a la presó Model de València i Josep Sánchez Dualde a la presó de Sant Miquel dels Reis)</p> <p>6 Militants de la CNT-FAI (Rafael Gironés Pocobí, Miquel Cabo Sierra, Joaquim Lázaro Pons, Vicent Engasa Alonso, Francesc Marques Jordán i Joan Contreras Fuertes, membres del comitè)</p> <p>2 Militants d'UGT (Lluís Mateu Ros, membre del comitè i Lluís Martínez Valero, alcalde)</p> <p>2 Militants del PSOE (Julià Safont Mocho i Andreu Vendrell Guarinós, membres del comitè)</p> <p>1 Militant d'EV (Conrad Zabala Gimeno, regidor i membre del comitè)</p> <p>1 Militant d'IR (Francesc Arroyo Rubio, regidor i membre del comitè)</p> <p>1 Militant del PS¹⁴⁷ (Josep Quiles Galvis, membre del comitè)</p> <p>1 Tinent d'Infanteria (Miquel Montesinos Asensi, mort a la presó militar de Montolivet «València»)</p>
Emperador	0	

¹⁴⁷ El Partit Sindicalista (PS) fou un partit polític fundat el 7 d'abril de 1934 per Àngel Pestaña i altres militants de la CNT, amb l'esperança de convertir-se en el partit polític de la CNT i trencar així l'hegemonia «faista» a la qual s'oposava. La seua influència romangué limitada a xicotets nuclis a Madrid, a Andalusia, a Saragossa, a Catalunya i al País Valencià. Doctrinalment, el partit defensà per a la societat post-revolucionària un model de societat basat en el control de la producció pels sindicats, de la distribució per les cooperatives i dels afers públics pels municipis, en una mena d'estat sindicalista.

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Foios	8	5 Militants de la CNT (Enric Sauri Martí, president del comitè, Melcior Saurí Martí, vicepresident, Josep Ros Lacruz, alcalde, Josep Badia Ruiz, secretari del comitè i Vicent Cabo Pascual, membre del comitè) 3 Veïns sense afiliació política coneguda (Francesc García Rodrigo, Joan Baptiste García Sales ¹⁴⁸ i Ramon Soler Corell, mort a la presó de Sant Miquel dels Reis)
Godella	18	6 Veïns sense afiliació política coneguda (Josep Bueno Espí, Lluís Navarro Gallego, Enric San Juan Pedrós, Lluís Martínez Valero, Vicent Caballer Calatayud, mort a la presó del Puig, i Rafael Alfonso Oficial, mort a la presó Model de València) 3 Militants del POUM ¹⁴⁹ (Joaquim Martínez Vizcarra, membre del comitè, Vicent Rodríguez Ramírez, tinent d'alcalde i Vicent Silvestre Cabriada, delegat d'ordre públic del comitè) 3 Militants del PSOE (Manel Contreras García, membre del comitè, Vicent Hernández Berga, president del comitè i Antoni Granell Gómez, vicepresident del comitè) 2 Militants de la FAI (Ricard Senis Mir i Ambrosi Tárrega Causaras, membres del comitè) 2 Militant d'IR (Artur Caballer Feliu, alcalde i Joan Baptiste Peset Aleixandre, cap de llista del Front Popular a la província de València) 2 Membres del Comitè del Front Popular (Gonzalo Yuste Martínez i Vicent Llorens Casas)
La Pobla de Farnals	10	5 Membres del Comitè del Front Popular (Rafael Celdá Izquierdo, Jesús Pérez De la Pasión, Josep Maria Muñoz Orts i Enric Pérez Badia, alcalde) 5 Veïns sense afiliació política coneguda (Josep Maria Pérez Badia, Manel Rocafull Claramunt, Josep Maria Ballester Soro, Vicent Oroval Civera i Joan Baptiste Simón Ramos)
Massalfassar	0	

¹⁴⁸ Un jove de 21 anys que es trobava realitzant el servei militar obligatori a Ceuta, el qual va morir fruit dels maltractaments infringits per un sotsoficial militar el 18 de setembre de 1944.

¹⁴⁹ El Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) va ser un partit marxista d'àmbit de l'Estat espanyol, amb presència majoritària als Països Catalans, fundat el 1935. Autodefinint com a «marxista revolucionari», va elaborar una actuació i un pensament revolucionari propi i autònom, en la línia d'un socialisme democràtic internacionalista, oposant-se a l'estalinisme.

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Massamagrell	52	<p>15 Militants del PC (Benjamí Chulvi Doménech, Daniel Dedeu Nicolau, Baptiste Devis Fenollosa, Vicent Julián Martínez, Feliciano Fandos Marco, Baldomero Martínez Calvo, Josep Peris Altavella, Roc Moreno Novella, Josep Remoi Celda Francesc Remoi Celda, Octavi Salvador Eulogio, Hermini Salvador Chulvi, Maties Iborra Ferrer, Guillem Ferrandis Bolufer, alcalde, i Josep Fort Tortonda, mort al camp de concentració de Portaceli)</p> <p>11 Veïns sense afiliació política coneguda (Francesc Piquer Chulvi, Josep Brell Piñol, Miquel Cabo Caballer, Mariano Claramunt Izquierdo, Baptiste Eulogio Redolat, Joan Martínez Ferrer, Josep Martí Vinquert, Vicent Senent Estella, Francesc Talaeno Ibañez, i Joan Baptiste Barra Piquer i Francesc Fenollosa Soriano, guardes rurals)</p> <p>9 Militats d'IR (Josep Celda Beneyto, Manel Rodrigo Edo, Josep Maria Izquierdo Montalar, Daniel Garibo Nicolau, Esteban Fort Tortonda, Josep Maria Eres Bellver, tinent d'alcalde, Miquel Ferrer Sales, tinent d'alcalde, Ferran Pallardo Devis, president del comitè, i Vicent Torres Agramunt, mort a la presó Model de València)</p> <p>6 Militants de la CNT (Carles Alonso Domènech, Josep Eres Estanislao, Ramon Gandia Belda, Manel Gimeno Ballester, Antoni Barber Oriola i Timoteu Rajadell Camallonga)</p> <p>3 Membres del Comitè del Front Popular (Daniel Soria Pelegrí, president del comitè i alcalde, Francesc de Asunción Eres i Ramon Dedeu San Luis)</p> <p>3 Militants de la UGT (Josep Izquierdo Martí, Rafael Buenaventura Camacho i Josep Antoni Gaspar Torromé, membre del comitè)</p> <p>2 Milicians (Miguel Saizcaray Gurturay i Josep Arnau Izquierdo)</p> <p>1 Militant del PSOE (Manel Martínez Iborra, vicepresident del comitè)</p> <p>1 Militant de la DRV (Vicent Ferrer Torres)</p> <p>1 Carrabiner (Valentí Vallejo Márquez)</p>

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Meliana	20	<p>4 Militants de la CNT (Antoni Lázaro Benajas, Manel Bauset Tamarit, Eduard Sanjosé Cerezo i Dionís Ballester Beltran, membres del comitè)</p> <p>4 Militants del PC (Josep Ferrer Ruiz, xòfer del partit, i Josep Orts Martí, Ramon Oñate Boils i Josep Tarín Gómez, membres del comitè)</p> <p>3 Militants d'IR (els regidors Salvador Cortina Alcober i Josep Montañana Roig, i el membre del Comitè Albert Monsorín Ballester)</p> <p>3 Militants de la UGT (Francesc Roca Serra, membre del comitè, Cèsar Sancho de la Pasión, president del comitè, i Antoni Zaragoza Tamarit, president de la comissió d'avitallament)</p> <p>3 Militants del PS (Francesc Ballester Ferrer i Joan Ros Carceller, mort a la presó Model de València, regidors, i Manel Amorós Alacid, membre del comitè)</p> <p>3 Veïns sense afiliació política coneguda (Vicent Domènech Marco, Llorenç Belmonte Molins i Vicent Andrés García)</p>
Montcada	22	<p>11 Veïns sense afiliació política coneguda (Miquel Verdeguer Murillo, Manel Monzonís Peiro, Josep Orts Cabrera, Jaume Bernabé Domènech, Pere Senabre Hernández, Pere Verdeguer Lluesma, Vicent Muñoz Hernández, Ferran Alfonso Rodríguez, Vicent Cuevas San Lorenzo, Josep Ramírez Carrascosa, Josep Andrés Palanca, i Baptiste Garcia Navarro i Enric Domènech San Vicente, morts al camp de concentració de Gusen «Àustria»)</p> <p>9 Membres del Comitè del Front Popular (Pere Albiach Gramontell, Miquel Verdeguer Murillo, Pere Verdeguer Lluesma, Aureli Chardí Castillo, Adrià Gadea Folgado, Vicent Badenes Albert, Àngel Palanca Palanca, Manel Lluesma Masia i Josep Albiach Camps, mort a la presó del Puig)</p> <p>1 Membre del SIM (Antoni Albiach Chiralt)</p> <p>1 Milicià (Cayetano Contiente Bermúdez)</p>

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Museros	12	<p>5 Militants d'IR (Francesc Costa Chillida, Francesc García García, membre del comitè, Manel Costa Alcover, president del comitè i Josep Maria Simón Forner, alcalde)</p> <p>4 Veïns sense afiliació política coneguda (Josep Sillo Gimeno, Antoni Moreno Pechuan, Josep Raimundo Roselló i Josep Maria Moreno Garcia, mort al camp de concentració de Portaceli)</p> <p>1 Militant de la CNT (Josep Costa Aragó, tinent d'alcalde)</p> <p>1 Militant de la UGT (Baptiste Gimeno Ruiz, membre del comitè)</p> <p>1 Militant del PC (Eduard Torán Badía)</p>
Puçol	29	<p>24 Veïns sense afiliació política coneguda (Rafael Gil Zarzoso, Antoni Navas Madueño, Francesc Tarazon Vilar, Josep Sanchis Portolés, Joan Contreras García, Vicent Bernat Manuel, Manel Peruga Guillot, Vicent Ferrer Piñol, Felip Giménez Carbonell, Amador Llácer San Elías, Vicent Claramunt Bosch, Vicent Sabater Soriano, Josep Ibáñez Navarro, Dionís Gayán Sanchis, Enric Esteve Almenara, Antoni Prats Cases, Enric Casañ Gallego, Josep Tomás Alonso, Antoni Rafael Ribelles, Joan Augusto Medeiro, Ramon Pascual Sanchis, mort a la presó del Puig, Vicent Portolés Flors, mort a la presó Model de València, Daniel Andrés Juan, mort a l'Hospital Provincial de València, i Jacint Piquer Montañana, mort al camp de concentració de Gusen «Àustria»)</p> <p>5 Membres del Comitè del Front Popular (Vicent Conesa Ramón, secretari del comitè, Gaspar Pascual Sanchis, Josep Martínez Soler, Vicent Ferrer Oroval, i Antoni Pinedo Chofré)</p>
El Puig de Santa Maria	15	<p>5 Membres del Comitè del Front Popular (Eliseu Bernabé Ubach, Emili Fuentes Cabañas, Mateu Almenara Chulvi, Ferran Duato Gimeno i Enric Brunet Alapont)</p> <p>4 Militants de la CNT-FAI (Josep Carreres Flores, Pau Anglesola Folch, Josep Alapont Durá i Joan Cortina Jiménez, alcalde i president del comitè)</p> <p>3 Veïns sense afiliació política coneguda (Carles García Sendra, Emili Alapont Garcia, mort a la presó Model de València, i Vicent Calles Ribelles, mort al camp de concentració de Gusen «Àustria»)</p> <p>1 Militant del PC (Felip Carreres Flores, membre del comitè)</p> <p>1 Militant de la UGT (Joan Martí Duato, tinent d'alcalde)</p> <p>1 Militant del PSOE (Enric Bruno Ferrato, membre del comitè)</p>

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Rafelbunyol	22	<p>11 Militants de la CNT (Vicent Pedro Bellver, membre del comitè, Rafael Natividad Zurriaga, tinent d'alcalde i secretari del comitè, Enric Rama Expósito, membre del comitè, Antoni Benlloch Fenollosa, membre del comitè, Virgili Dènia Garcia, membre del comitè, Ignaci Navarrete Pérez, membre del comitè, Robert Ferrer Ramos, membre del comitè, Ramon Garcia Argüello, membre del comitè mort a la presó del Puig, Ramon Carbonell García, membre del comitè mort a la presó Model de València i Francesc García López, vicepresident del Comitè i Josep Soler Rico, president del comitè)</p> <p>3 Militants de la UGT (Baptiste Hernandis Eres, regidor, Francesc Fenollosa Iborra, regidor i membre del comitè, i Vicent Bochons Ortiola)</p> <p>2 Militants del PSOE (Vicent Herrero Monzonís, regidor i membre del comitè, i Francesc Pedro Félix, alcalde i membre del comitè)</p> <p>2 Membres del Comitè del Front Popular (Joaquim Rubio Vázquez i Bartolomé García Collado)</p> <p>2 Veïns sense afiliació política coneguda (Ramon Lucas Furió i Joan Fenollosa Esteve, mort a la presó Model de València)</p> <p>1 Militant del PC (Vicent Piquer López)</p> <p>1 Militant d'IR (Josep Ros Esteve, membre del comitè)</p>
Rocafort	0	
Tavernes Blanques	13	<p>4 Veïns sense afiliació política coneguda (Jesús Reig Peña, Juan Bautista Garibo Vela, Vicente Moret Monsonís i Pedro García Marruenda)</p> <p>3 Membres del Comitè del Front Popular (Francesc Orts Juan, Mariano Casaní Sales i Lluís Falaguera Messeguer)</p> <p>3 Militants de la UGT (Vicent Guma Carbonell, Josep Guma Carbonell i Atanasi Zurriaga Oliver, membres del comitè)</p> <p>2 Militants de la CNT (Olegari Muñoz Rubio, membre del comitè, i Lluís Sotos Plau, membre del comitè mort a l'Hospital Provincial de València)</p> <p>1 Militant del PURA (Vicent Estela Grau, alcalde)</p>

Localitat	Nombre de víctimes mortals	Observacions
Vinalesa	19	11 Veïns sense afiliació política coneguda (Joan Saurí Mellado, Francesc Conejos Calaforra, Josep Estellés Resurrección, Francesc Saurí Mellado, Carles Cataluña San Pedro, Artur Folguera Asensio, Francesc Navarro Navarro, Josep Martínez Villanueva, Manel Folguera Pellicer, Vicent Mallol San Pedro, mort a la presó del Puig, i Francesc Martínez Villanueva, mort a la presó Model de València) 5 Militants de la CNT-FAI (Lluís Rodrigo Montagut, Artur Sorní Anselmo, Francesc Catalunya Sorní, Francesc Llopis Pellicer, membres del comitè, i Francesc Albert Navarro ¹⁵⁰ , president del comitè) 3 Militants del PSOE (Josep Gallent Ferriol, membre del comitè, Ambrosi Vijuescas Cervera, regidor, Dionís Folguera Gimeno, alcalde)

Quadre 2: Dades sobre les víctimes mortals dels municipis de l'Horta Nord en els primers anys del franquisme.¹⁵¹

Solament va haver-hi tres municipis on no va perdre la vida cap republicà –Emperador, Massalfassar i Rocafort- i és que l'absència de violència en la rereguarda republicana va dificultar la tasca repressiva entre les institucions franquistes, perquè les bases socials franquistes no pogueren acusar de fets delictius greus els seus conveïns republicans. Llavors, hi mancaven denúncies i proves substancials per condemnar a mort els encausats en els sumaríssims, malgrat que sí que condemnaren a penes de reclusió a nombrosos republicans d'aquests tres municipis.¹⁵²

Sobre l'exili

Per evitar els empresonaments, afusellaments i les morts a les presons, molts antifranquistes marxaren de l'Estat espanyol abans i després de la guerra. Són els que anomenem exiliats o refugiats polítics. És a dir, totes les persones que emprengueren el camí cap a l'exili conscients que de quedar-se serien represaliats per la seua ideologia o pel seu paper

¹⁵⁰ Atesa la informació de les forces de seguretat franquistes, Francesc Albert Navarro es va suïcidar llençant-se a les vies del tren en la localitat d'Albal (Horta Sud) el 2 de juny de 1939

¹⁵¹ Quadre d'elaboració pròpia. Dades extretes de CG c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (La Pobra de Farnals), CG. c. 1387 (10) PP T 65 (Almàssera), CG. c. 1387 (1) PP T 67 (Alfara del Patriarca), CG c. 1387 (1) PP T 65 (Albalat dels Sorells), CG. c. 1382 (1) PP T 52 (Museros), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (El Puig), CG. c. 1387 (7) PP T 65 (Alboraia), CG. c. 1388 (2) PP T 69 (Tavernes Blanques), CG c. 1382 (1) PP T 52 (Massamagrell), CG c. 1388 (2) PP T 68 (Montcada), CG. c.1388 (1) PP T 67 (Meliana), CG c. 1387 (2) PP T 66 (Foios), CG. c. 1387 (2) PP T 66 (Godella), CG. c. 1388 (2) PP T (Vinalesa), CG. c. 1387 (2) PP T 55 (Burjassot), CG. c. 1382 (2) PP T 53 (Puçol), CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol) i GABARDA, Vicent: Els afusellaments al País Valencià (1938-1956), Publicacions de la Universitat de València, València, 2007.

¹⁵² CG. c. 1387 (2) PP T 56 (Emperador), CG. c. 1382 (7) PP T 65 (Massalfassar) i CG c. 1388 (2) PP T 54 (Rocafort).

en defensa del règim republicà. Principalment, l'èxode republicà va produir-se en dues onades migratòries, la primera durant els mesos abans d'acabar-se l'enfrontament armat i la segona una vegada passats els anys de la immediata postguerra. Així doncs, quan les tropes franquistes iniciaren l'ofensiva final de la Guerra Civil, el gener de 1939, força hortolans que s'encontraven desplaçats a Catalunya amb l'Exèrcit republicà creuaren pels passos fronterers dels municipis catalans de La Jonquera i Portbou cap a la localitat francesa d'*Argelès-se Mer*. Allà, les autoritats del país gal improvisaren un camp de concentració emplaçat just a vora de la mar, en una platja envoltada de filferro, que custodiaven nombrosos soldats francesos d'origen senegalès. En el camp de concentració d'*Argelès-se Mer* s'aplegaven unes 100.000 persones de diverses procedències i classes socials -soldats, llauradors, ministres, xiquets i xiquetes...- i durant els primers dies van haver de dormir al ras, fins que precàriament es construïren algunes barraques.¹⁵³ Per posar noms a alguns dels hortolans que marxaren cap al sud de França, es té constància que a *Argelès-se Mer* hi havia els muserencs Vicent Alcover Campos, regidor d'IR i empleat en les oficines del Ministeri de la Guerra, i Joaquim Roselló García, regidor del PC, a més dels germans Francesc i Vicent Montalt Gumbau de Vinalesa, entre d'altres.¹⁵⁴

Encara més, si pel nord dels Països Catalans en direcció cap a França fugiren força republicans, un altre grup nombrós se'n va anar amb vaixells de la diplomàcia internacional cap al nord d'Àfrica. El 28 de març del 1939 va salpar des del port de València el vaixell francès *Eliradicuse* i el 29 de març del mateix any, l'esmentat vaixell britànic *Standbrook* des del port d'Alacant; tots dos en direcció a Orà (Algèria). Un dels passatgers de l'*Eliradicuse* era el veí de Burjassot, Juli Pastor San Martín, membre del Comitè Revolucionari en representació del PSOE, qui en arribar al nord d'Àfrica va ser arrestat conjuntament amb la resta d'exiliats. Tots plegats foren reclosos en el camp de refugiats algerià de Boghari durant gairebé 9 mesos. Seguidament, el socialista burjassoter i altres republicans foren traslladats cap a una companyia de treballs forçats que estava construint la via de ferrocarril des del Mediterrani fins al Níger, on treballaren fins a aconseguir la llibertat després de la derrota dels nazis alemanys en la Segona Guerra Mundial.¹⁵⁵

En aquest punt, es convenient fer un incís en l'anàlisi dels exiliats per destacar que Juli Pastor formava part de la resistència republicana a l'exili, concretament en la direcció del PSOE a «França-Àfrica i Bèlgica», que ambicionava revertir la situació esdevinguda arran de la derrota militar en la Guerra Civil, posant els seus anhels en mans de la diplomàcia internacional. En la correspondència entre Juli Pastor i l'Agrupació del PSOE a Londres, es constata que els socialistes exiliats tenien la mirada posada en l'Assemblea Ge-

¹⁵³ Entrevista Michel i Vicent Alcover Valero, 19 d'octubre de 2017 a Museros.

¹⁵⁴ SOLER, Abel; YAGO, Ramón: *Museros. Geografia, Història i Patrimoni*. Edició: Ajuntament de Museros, 2016 i CG. C. 1388 (2) PP T (Vinalesa).

¹⁵⁵ EXPÓSITO NAVARRO, *Luis Manuel*: *Apuntes para la historia del exilio burjassotense en el norte de África: el ejemplo de la familia Pastor-Sanz*. Centre d'Estudis Locals de Burjassot, p.5 [En línia] Disponible a <https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es/hist%C3%B2ria/la-guerra-civil-i-la-postguerra/> [Consultat el 3 d'abril de 2018].

neral de l'ONU sobre la qüestió espanyola que se celebrà a Nova York el 12 de desembre de 1946. La resolució de les Nacions Unides d'aquella assemblea afirmava que estaven:

*«el Gobierno fascista de Franco en España; que le fue impuesto por la fuerza al pueblo español, con la ayuda de las potencias del Eje, y que prestó considerable apoyo material a esas potencias durante la contienda (Segunda Guerra Mundial), no representa al pueblo español, [...] Recomienda que se prohíba al Gobierno de Franco pertenecer a los organismos internacionales creados por las Naciones Unidas [...] hasta que se forme en España un Gobierno nuevo y aceptable».*¹⁵⁶

Malgrat la contundència de les crítiques de les Nacions Unides, a la pràctica, la dictadura franquista continuava exercint la violència contra els republicans i cap país es va decidir a intervenir directament. Així doncs, els companys de Juli Pastor es lamentaven que:

*«[...] así seguiremos, viendo condenas verbales, y mientras tanto, los españoles sufriendo, tanto los que están dentro de España, como quienes estamos desamparados por un mundo que nos odia, más que otra cosa [...]».*¹⁵⁷

Continuant amb els camins de l'exili republicà, es podrien incloure entre els exiliats de la primera onada a dues personalitats públiques rellevants de l'Horta Nord. Per un costat, es troba el boxejador d'Alfara del Patriarca Josep Martínez Valero (*El Tigre d'Alfara*), qui fou un esportista de renom europeu, vist que es va coronar com a campió de boxa d'Espanya el 1930, i que, més endavant, també es convertí en campió d'Europa el 1934.¹⁵⁸ Partidari de la Segona República, no va participar en les Olimpíades de Berlín de l'estiu del 1936 perquè l'Estat republicà va boicotejar-les en protesta contra les polítiques del nazisme alemany d'Aldolf Hitler. Encara més, per contraprogramar les Olimpíades de Berlín, el Govern republicà organitzà uns Jocs Olímpics alternatius de caràcter antifeixista programats per al 19 de juliol del 1936: la Olimpíada Popular de Barcelona. Tanmateix, dos dies abans de la inauguració, l'Olimpíada Popular de Barcelona es va suspendre per l'alçament armat dels militars contraris a la República. *El Tigre d'Alfara* no pogué participar en aquestes olimpíades antifeixistes de Barcelona, però en iniciar-se la guerra sí que ho va fer en diversos combats benèfics en favor del PC i de l'Estat republicà per finançar els hospitals de sang republicans i els refugiats de guerra. Al capdavant, en acabar la guerra i inaugurar-se el règim franquista, Josep Martínez quedà atrapat a l'Argentina, on havia anat a lliurar els seus primers combats a l'Amèrica del Sud.¹⁵⁹ El boxejador decidí no tornar mai més a la seua Alfara natal, retirant-se dela boxa el 1943 i establint residència

¹⁵⁶ GA Res. 39(I), Resolucions aprovades per l'Assemblea General durant la primera part del seu primer període de sessions, Cinquanta-novena reunió plenària, 12 de desembre de 1946, pàgs. 57-58.

¹⁵⁷ Centre d'Estudis Històrics Locals de Burjassot: Carta del Partido Socialista Obrero Espanyol en el exilio. Agrupación de Londres a la agrupación Francia-África y Bélgica, 5 de desembre de 1946. [En línia] Disponible a <https://www.centred-estudisllocalsdeburjassot.es/historic/C3%B2ria/la-guerra-civil-i-la-postguerra/> [Consultat el 3 d'abril de 2018].

¹⁵⁸ CABO ALANDES, Francisco: *op. cit.* pàgs. 46-47 i 64.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 138.

a la ciutat argentina de Mar de la Plata, on finalment va morir l'any 1963.¹⁶⁰ Així doncs, era ben conscient que si tornava a l'Estat espanyol, el Govern franquista el perseguiria per haver-se posicionat al costat de la defensa de la República.

L'altra personalitat pública que inicià el camí cap a l'exili era Juli Just i Gimeno, d'Alboraia, un polític republicà d'àmbit estatal, primerament vinculat al blasquisme, després a Esquerra Valenciana i, finalment, a ER. Juli Just es convertí en diputat per València a principis de la Segona República i arribà a ocupar el càrrec de president del Ministeri d'Obres Públiques sota el Govern de Francisco Largo Caballero. A les acaballes de març de 1939, aquest alboraier intentà aguantar fins al darrer moment abans de marxar a l'exili, malgrat que podia haver-ho fet molt abans, perquè tenia l'esperança de poder gestionar l'eixida dels republicans de la millor manera possible. No va marxar fins al 27 de març de 1939 moment en què decidí exiliar-se a França, des d'on es dedicà a ajudar els refugiats que passaven de manera clandestina. En ser ocupada França pels nazis alemanys, Juli va ser detingut a Foix, però no va ser extradit malgrat existir una petició de la dictadura franquista en aquest sentit. No obstant això, va ser internat en el camp de concentració de Vernet d'*Arièja* des del 19 de febrer fins al 6 de desembre de 1941. En acabar-se la Segona Guerra Mundial i recuperar la llibertat, va ocupar diverses carteres ministerials en els successius governs de la República en l'exili: Ministre de Defensa i Interior (1947), Ministre de Governació (1947-1949) o Ministre d'Acció a l'Interior i en l'Exili (1951-1956), entre altres. Finalment, acabà morint a l'exili el 30 d'octubre de 1976 en la comarca francesa del Rosselló, fronterera amb els Països Catalans, sense complir l'anhel de retornar a Alboraia.¹⁶¹

Seguidament, en la segona fase de l'èxode republicà es classifiquen aquells exiliats que marxaren clandestinament una vegada que la dictadura ja s'havia implementat. De manera il·lustrativa, s'exposaran els casos d'una mare i un fill veïns de Foios, Clara Rausell i Àngel Castanyer, que s'emmarquen dintre d'aquesta categoria. L'home de Clara Rausell era Angelí Castanyer i Fons, un poeta i escriptor valencià, signatari de les normes de Castelló del 1932, que, a més a més, mantingué una destacada activitat política al Partit Valencianista d'Esquerres (PVA) de la ciutat de València, abans i durant la Guerra Civil.¹⁶² Angelí marxà a l'exili aviat, amb els qui marxaren durant la primera fase, i tant el seu fill Àngel com la seua dona Clara van haver d'esperar l'oportunitat per reunir-se amb ell, concretament huit anys.¹⁶³ En finalitzar la contesa bèl·lica, Clara i Àngel deixaren la casa de València on vivien amb Angelí i retornaren a Foios, a casa dels pares de Clara. A Foios hi van romandre assenyalats socialment pel paper en la defensa de la República

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 147.

¹⁶¹ SIGALAT, Me José. (1998). *Les fonts de l'exili: l'arxiu de Juli Just a Alboraia. Segones Jornades d'Història d'Alboraia*, Ajuntament d'Alboraia, pàgs. 21-26.

¹⁶² *Exiliats Il·lustrats. Manises*: Fundació Movimiento Ciudadano, 2016, p. 20-21 ((Catàleg de l'exposició editada per la Universitat de València).

¹⁶³ CASTANYER, Àngel: *Els valors dels vençuts. De Foios a París passant per Barcelona*. Pagès editors, Lleida, 2003, p. 26.

d'Angelí, fins que el 17 d'agost de 1947 iniciaren el camí cap a l'exili. No va estar un camí fàcil, doncs, primerament, per eixir del municipi els va caldre aconseguir un salconduit que així ho permetés. Clara n'aconseguí un simulant que tenia una malaltia als pulmons i que necessitava viure prop dels Pirineus una temporada. Tot seguit, quan mare i fill aconseguiren el salconduit, muntaren fins a la frontera nord dels Països Catalans i arribaren a la localitat de Camprodon, on es reuniren amb un pastor que els va ajudar a travessar les muntanyes de nit i arribar al sud de França. Després de vint-i-quatre hores de viatge per les muntanyes, que realitzaren de nit per no ser descoberts, van haver de pagar 1.000 pessetes cadascun -el jornal diari a Foios eren 6 pessetes-¹⁶⁴, per tal de subornar el cap de la FET i de les JONS dels Pirineus i els guàrdies civils i travessar el llinar fronterer.¹⁶⁵ Finalment, Clara i Àngel arribaren a França, i després de passar alguns dies en un camp de concentració de Perpinyà, es retrobaren amb Angelí.¹⁶⁶

¹⁶⁴ AMF: Llibre d'actes municipals des del 5 de juny de 1939 fins al 5 de desembre de 1944. Sessió del 5 de setembre de 1939.

¹⁶⁵ CASTANYER, Àngel: *op. cit.*, p. 26.

¹⁶⁶ GARCÍA, Vicent (9 d'abril de 2016): El hombre que también dijo "¡Ja soc aquí!" (I). *La Duda*. [En línia] Recuperat de <http://laduda.net/hombre-tambien-dijo-ja-soc-aqui/> [Consultat el 6 d'octubre de 2018].

CAPÍTOL 7

LA «VIOLÈNCIA SIMBÒLICA»: SOCIALIZACIÓ DEL TERROR I EL CONTROL SOCIAL

Socialització del terror

Si es classifica el tipus de violència política que la dictadura va aplicar del 1939 fins al 1943, es podria dividir entre una violència efectiva i explícita, la relatada fins ara -empresonaments, afusellaments, exili, depuracions...-, i una altra «violència simbòlica», que s'aplicà com a conseqüència de la implantació d'un Estat totalitari. Per desenvolupar una mica més el concepte de violència simbòlica, es recorda la definició que el sociòleg Pierre Bourdieu fa del concepte quan argumenta que

*«la violència simbòlica són els modes tàcits i gairebé inconscients en els quals s'exerceix la dominació social i cultural d'una societat, i més exactament són els mateixos hàbits socials del dia a dia que s'exerceixen sobre subjectes conscients a través d'entitats o grups de pressió social. Aquesta violència és simbòlica en tant que té el rol de disciplina emprada contra un altre per a recordar i confirmar el lloc que li pertoca en la jerarquia de la societat».*¹⁶⁷

Així mateix, per analitzar l'aplicació d'aquesta violència simbòlica a l'Horta Nord, s'ha de començar pels primers escorcolls a casa dels republicans que practicaren les autoritats franquistes locals i els guàrdies civils, els quals sovintejaven de matinada les llars dels arrestats, cercant qualsevol prova que es pogués utilitzar en la seua contra. A casa de la mare de Francesc Ferri Orquín, tinent d'alcalde d'Albalat dels Sorells, hi entraren més d'un cop per registrar les habitacions, armaris i andanes; fins i tot, tocaven els taulells de les parets de la casa per veure si algun d'ells era fals i hi havien amagat or o diners. No hi trobaren res, però no mancaren les intimidacions i amenaces de detencions als familiars que hi vivien.¹⁶⁸ Una altra mostra documentada d'escorcolls a trenc d'alba són els practcats a casa de l'exiliat Rafael Monzonís Carratalà, president del Comitè del Front Popular de Puçol. A Puçol s'havia quedat la parella sentimental d'aquest, Empar Prats, juntament amb els seus fills, i allà es produïren registres en repetides ocasions, especialment quan algun grup de falangistes abusava de l'alcohol després d'alguna reunió del partit. Empar hagué de suportar com va poder aquell despropòsit força nits, ja que quan hi entraven remenaven calaixos, llençaven mobles per terra i ho deixaven tot rebolicat.¹⁶⁹

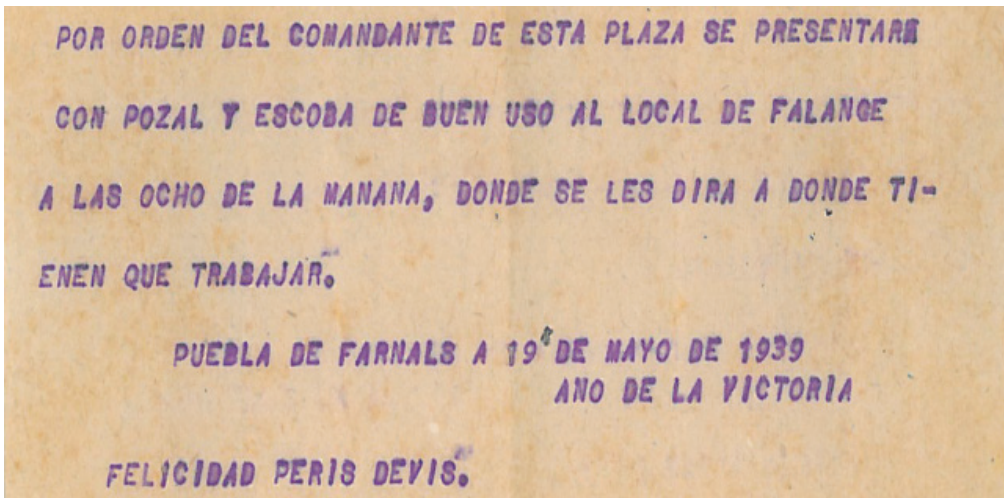
¹⁶⁷ SWARTZ, D. Special Issue on the Sociology of Symbolic power: A Special Issue in Memory of Pierre Bourdieu, *Theory and Society*, Volume 32, Issue 5/6, 2003.

¹⁶⁸ Entrevista a Maria Ferri Verdú, 23 d'octubre de 2018 a Albalat dels Sorells.

¹⁶⁹ Entrevista a José Vicente Agustí Monzonís, 29 de novembre de 2017 a Puçol.

Freqüentment les principals receptores d'aquesta forma de violència simbòlica eren les familiars dels republicans arrestats, les dones. Però, encara més: el col·lectiu femení també fou objecte de vexacions amb connotacions de gènere. Una de les pràctiques més habituals contra les dones republicanes era l'afaitament dels cabells i l'obligació de la ingesta d'oli de ricí, que actuava com un potent laxant, per seguidament passejar-les pels carrers dels municipis a manera d'humiliació pública. Les dones de la família dels *Pedaços* d'Albalat dels Sorells foren víctimes d'aquestes pràctiques mentre van ser recloses al calabós municipal i a continuació, exposades davant del veïnat franquista que se'n burlava.¹⁷⁰ Per altre costat, a Puçol aquesta pràctica es produïa un diumenge al mes, quan les autoritats franquistes citaven les republicanes en l'Ajuntament i després les exhibien a la porta de l'Església local a l'hora exacta que les catòliques eixien de la missa dels diumenges. Les religioses les miraven, se'n burlaven i reien amb un menyspreu deshumanitzador que destrossava anímicament les rapades i socialitzava el terror entre el cercle republicà.¹⁷¹

Encara més, en la immediata postguerra, les dones republicanes van ser obligades per les autoritats franquistes a netejar diferents edificis municipals com l'Església, l'Ajuntament o la seu local de la FET i de les JONS, com també, a rentar la roba dels soldats que acabaven d'ocupar les localitats.¹⁷² La finalitat era humiliar les republicanes, coaccionant-les perquè realitzaren tasques indignes amb la vilesa pròpia d'aquells que han embogit per la set de venjança i han perdut tot signe d'humanitat. Sovint, les autoritats franquistes enviaven notificacions a les dones republicanes perquè acudiren amb material de neteja propi. A continuació es recupera la citació de Felicitat Peris Devis, veïna de La Pobla de Farnals.

Arxiu de l'Autor. Citació de neteja per a Felicidad Peris Devis, 19 de maig de 1939.

¹⁷⁰ Entrevista a José Sánchez Huget, 22 d'octubre de 2018 a Albalat dels Sorells.

¹⁷¹ Entrevista a Lola Pineda Llorens, 29 de novembre de 2017 a Puçol.

¹⁷² Arxiu de l'autor. Carta de Rafael Natividad Zurriaga a Remedios López, Sagunt, 10 de setembre de 1939; Diari biogràfic de Joan Eres Estanislao; i Citació de neteja per a Felicidad Peris Devis, 19 de maig de 1939.

D'altra banda, la violència simbòlica adoptà més formes, com la marginació laboral. L'arribada del franquisme va ser ben rebuda per les elits econòmiques industrials i, especialment, pels dirigents de *La Yutera Española* de Foios, que s'havien vist obligats a readmetre a 299 treballadors a causa de la mediació del Govern frontpopulista el 1936. Ara, amb el beneplàcit de l'Estat franquista tingueren l'oportunitat de venjar-se, i així ho feren. Durant la primera setmana d'abril de 1939, els dirigents de l'empresa acomiadaren a 185 treballadors -xifra que augmentaria fins a 248 en el global de 1939- que havien participat en la vaga de l'octubre de 1932. Nítidament, els acomiadaments tenien un marcat caràcter ideològic, puix així s'especificava en el motiu de la baixa: «*1 de abril de 1939. Año de la Victoria*». ¹⁷³ En les vacants produïdes pels cessaments polítics d'aquesta i d'altres fàbriques de la comarca, els governs franquistes locals feren mans i mànigues per col·locar simpatitzants de la causa franquista, evidenciant la marginació laboral que ofegava econòmicament els republicans que no trobaven feina. En aquest sentit, cal destacar l'esdevingut a «*La Papelera del Grao S.A*» d'Alboraia, on donaren d'alta al voltant de 40 treballadors gràcies a la intervenció del Govern municipal que va afavorir els franquistes locals, per exemple, amb l'aval a Jesús Dámaso de qui s'argumentava que «*fue ex-combatiente y ex-cautivo, además de Jefe de Falange, que actualmente se encuentra necesitado y, por este motivo, se le pide preferencia*», o com també en el cas de José López Peralta, qualificant-lo de «*hijo de un caído por la patria*». ¹⁷⁴

L'Església i la FET i de les JONS com a instruments de control social

La construcció del nou Estat confessional i catòlic de la dictadura franquista no hauria estat possible sense el suport, per un costat, de la jerarquia eclesiàstica i, per l'altre, de la participació de la FET i de les JONS. L'Església va convertir-se en l'apologista del franquisme a canvi d'aconseguir finançament públic, el control de l'ensenyament i el predomini de la moral i dels valors catòlics en el conjunt de la societat valenciana. I, al seu torn, la FET i de les JONS va participar com a agent de control social, pel fet que es conformà com a partit únic al servei de l'Estat, aglutinant a falangistes, carlistes i catòlics que havien lluitat al costat de l'Exèrcit franquista.

Sobre el paper de la institució religiosa en el control social dels municipis hortolans, val a dir que els capellans de cada localitat ostentaven un poder significatiu en les decisions dels governs, amb els quals col·laboraren per esborrar qualsevol vestigi de les idees republicanes entre la població des dels primers dies de l'etapa franquista. En aquest sentit, el diumenge 2 d'abril del 1939 les noves autoritats franquistes de Tavernes Blanques juntament amb el capellà Honorat (*El Rajoler*) ¹⁷⁵ organitzaren una missa de campanya a la plaça de l'Ajuntament per celebrar la victòria dels rebels. Aquell mateix dia, després de la celebració politicoreligiosa, els falangistes locals botaren foc a una selecció de llibres de

¹⁷³ AGUILAR, María Josep i CARCELLER, Lluïsa (2002): *op. cit.*, p.16.

¹⁷⁴ AMALBO: Volum d'oficis d'eixida (1940).

¹⁷⁵ Entrevista a Josep Ignaci Merli Casino, 14 de febrer de 2018 a Tavernes Blanques.

la biblioteca pública, suposadament contraris a la religió i la moral tradicionalista, en una foguera pública a la mateixa plaça.¹⁷⁶ El motiu no era un altre que l'ambició de controlar tot el que la població es llegia i aprenia, vist que llegir incita a pensar i a qüestionar-se coses, activitat que el nou règim totalitari no va permetre. Entre altres, es cremaren llibres de Blasco Ibáñez i la col·lecció de *Los episodios nacionales* de Benito Pérez Galdós i, fins i tot, la col·lecció de *Los Cuentos de Calleja* de Saturnino Calleja.¹⁷⁷

Els capellans s'erigiren com els garants dels cànons conservadors i culturals en els municipis, i n'és una mostra singular les actuacions del capellà de Foios Eugeni Bisbal, especialment contra les dones joves. Decretat per Eugeni, a Foios era pecat ballar i, per a les dones, muntar en bicicleta. Així doncs, un cop, el capellà sorprengué una xiqueta de 12 anys anant en bicicleta pel poble i com a càstig es va negar a donar-li la comunió en la missa del diumenge. Tot seguit, la mare de l'adolescent va anar a preguntar-li al capellà els motius del que havia passat, Eugeni va respondre: «El motiu? La bicicleta. Quan la teua filla, que ja no és cap cria, deixi d'anar pel poble ensenyant les cames, podrà rebre el cos de Nostre Senyor com Déu mana».¹⁷⁸ Eugeni Bisbal, un religiós de valors conservadors i tradicionalistes, no tenia res a veure amb aquell sector de capellans humils i servicials, sinó més aviat al contrari, manifestava un caràcter autoritari i de supèrbia. Coneixia per confessió els secrets de totes les famílies i açò li proporcionava un poder quasi absolut en el control social per la informació que tenia.¹⁷⁹

Uns altres capellans de la comarca aprofitaren la seua influència social per coaccionar i intimidar els familiars dels republicans, inclús els infants. Roc, el capellà de Montcada durant la postguerra, va tractar de sostreure informació sobre l'amagatall de diners i or suposadament confiscats pels republicans, interrogant el fill de l'afusellat Manuel Verdguer (*El Catxondo*), Vicent, de tan sols 10 anys. El xiquet solia anar a confessar-se freqüentment a l'Església local fins que, un dia, el capellà s'atreví a proposar-li un tracte que Vicent no comprenia atesa la seua innocència i és que en acabar de confessar-se, el religiós li digué: «Xiquet, diga'm on està l'or que el teu pare i els altres rojos van furtrar, i t'ajudaré a treure-ho i ens ho repartirem». Vicent va eixir esglaiat de l'Església perquè el capellà li estava proposant una cosa que no entenia ben bé, però sabia que no era res bo, i, des d'aleshores, va decidir no tornar-hi mai més.¹⁸⁰

En segon i últim lloc, l'altra de les institucions franquistes que desenvolupà un rol actiu en el control social era la FET i de les JONS, que va crear diferents organitzacions dintre del partit polític per influir en col·lectius com els joves o les dones. Per això organitzaren a cada localitat el *Frente de Juventudes*, dedicat a la formació i adoctrinament de

176 Entrevista a Rafael Vicent Arnal Torres, 14 de febrer de 2018 a Tavernes Blanques.

177 *Ibidem*.

178 CASTANYER, Àngel: *op. cit.*, pàgs. 19-20.

179 *Ibidem*, p. 20.

180 Entrevista a Vicent Verdguer Palop, 15 de juny de 2018 a Montcada.

la joventut, i la *Sección Femenina*, que formava a la dona en el sentit cristià i nacionalsindicalista. En aquest sentit, val a dir que a Godella, el mestre franquista Ricard G. de Vargas impartia classes fora de l'horari escolar en la seu local de la FET i de les JONS (Casa Misildo), essent d'assistència obligatòria per a tots els xiquets i xiquetes. En casa Misildo, els docents enaltien la figura del feixista José Antonio Primo de Rivera i explicaven les grans gestes del nou Cap de l'Estat Francisco Franco en un espai replet de simbologia franquista, doncs, a l'entrada hi havia una bandera amb el jou i les fletxes, diversos quadres dels militars sublevats i es cantava el «Cara el sol» al començament i al tancament de les sessions.¹⁸¹ El control del relat de la guerra fou un pilar fonamental per a l'Estat franquista i l'adoctrinament en idees i valors nacionalcatòlics havia d'arribar a tots els infants.

La *Sección Femenina* era un altre espai de captació social, en aquest cas específicament de les dones, ja que es constituïa com a l'única organització femenina permesa en el nou Estat. Al capdavant de les organitzacions municipals solia haver-hi una Delegada, qui principalment s'encarregava de portar a terme accions socials adoptant el rol de la domesticitat i maternitat, havent d'ensenyar a les joves xiquetes del poble els valors i les doctrines del nacionalcatolicisme. Malgrat això, les dones falangistes de *Sección Femenina* no gaudien dels mateixos drets que els homes, doncs, per exemple, tenien prohibit desfilars pels carrers perquè s'argumentava que les desfilades «*eran contrarias al estilo de la Sección Femenina, que tiende al hecho que la mujer sea lo más femenina posible*» i avisa que «*las que no cumplan esta orden serán sancionadas*».¹⁸² En aquest sentit, cal afegir que les dones de *Sección Femenina* també sofrien l'opressió i els atacs masclistes d'alguns veïns, i així ho lamentava la mateixa Delegada Empar Alfonso de Montcada, quan en una carta dirigida al cap provincial de la FET i de les JONS es va queixar «*porque durante los días que las mujeres tenían que ir a postular, algunos vecinos las increpan y las persiguen*» i per aquesta raó, les dones «*no quieren salir a postular si no hay algún compañero masculino con ellas*».¹⁸³

Al capdavant, els falangistes que més poder tenien en el control eren els membres i dirigents de les agrupacions locals de la FET i de les JONS, que vigilaven i perseguïen totes les actuacions i esdeveniments que pogueren ser sospitosos de ser contraris a la causa franquista i als valors nacionalcatòlics. Per exemplificar alguns casos, el falangista puçolenc Juli Esteve Lázaro (*Boira*) denuncià la permissivitat del nou alcalde franquista amb l'algutzir, perquè aquest realitzava els bans municipals en valencià i no en l'única llengua que acceptava la dictadura, el castellà.¹⁸⁴ Açò constituïa un atac directe a la llibertat lingüística dels valencianoparlants -tant franquistes com republicans-, atès que el valencià era menystingut pel franquisme i considerat com quelcom relacionat amb el folklore. Tanmateix, la realitat lingüística a Puçol era majoritàriament valencianoparlant

¹⁸¹ Entrevista a Milagro Vergara Bueno, 1 de desembre de 2017 a Godella.

¹⁸² AMM: Fons de la FET i de les JONS. Prohibició de desfilars a les dones de la Sección Femenina. 4 de maig de 1939.

¹⁸³ AMM: Fons de la FET i de les JONS, Carta de la Cap de Sección Femenina al Governador Civil, 21 d'octubre de 1940.

¹⁸⁴ Arxiu Municipal de Puçol (AMP): Llibre d'actes municipals del 1939-1943. Sessió del 22 de febrer de 1940.

i, malgrat que s'intentés imposar el castellà, pocs veïns el dominaven bé. Llavors, l'alcalde franquista Vicent Esteve no pogué prohibir els bans en valencià perquè argumentava que «els bans s'emeten en valencià perquè la població entén millor aquesta llengua»¹⁸⁵

Els falangistes també perseguiren espais de reunió social susceptibles d'esdevenir llocs de trobada dels veïns, ja que recelaven de possibles reunions polítiques clandestines. Un d'aquests espais s'ubicava al carrer Abadía número 12 d'Alboraia, el «Cafè de Joaquinet», propietat de Joaquin Aguilar. El «Cafè de Joaquinet» havia estat vinculat al moviment republicà des d'abans de la Guerra Civil, per això no és d'estranyar que les autoritats franquistes locals sospitaren que s'hi produïren reunions clandestines. Tot plegat, a les deu de la nit del 13 de juliol de 1939, membres de la FET i de les JONS d'Alboraia es presentaren en el local per realitzar una inspecció sense previ avís. Les seues conclusions foren que allà s'estaven realitzant reunions clandestines d'esquerrans amb el beneplàcit del propietari, cosa que van notificar l'endemà a l'alcaldia, que ordenà «*clausurar el local por considerarlo centro de reuniones clandestinas de elementos peligrosos*».¹⁸⁶ L'arquitectura jurídica i legal del franquisme penava les «reunions, conferències i manifestacions», especialment en el 2n article de la Llei del 2 de març de 1943 que, a més a més, serà la base de la futura Llei de Bandidatge i Terrorisme de 1947. Aquesta legislació feia que totes les reunions locals, foren de la classe que foren, havien de rebre el vistiplau del Govern Municipal i de les institucions provincials.

¹⁸⁵ AMP: Llibre d'actes municipals del 1939 fins el 1943. Sessió del 22 de febrer de 1940.

¹⁸⁶ AMALBO: Llibre d'actes municipals del 15 de juliol de 1938 fins el 21 d'agost de 1939. Sessió del 11 juliol del 1939 i Volum d'oficis d'eixida (1939).

CAPÍTOL 8

CONCLUSIONS

Comptat i debatut, el present estudi ha tractat de demostrar que la violència política exercida del 1936 al 1943 gira al voltant d'una lluita de classes entre les elits dominants, que pretenien conservar el poder, i les classes subalternes, que ambicionaven una transformació social i la democratització de l'Estat. Una lluita entre religiosos i ateu, entre feixistes i socialistes, entre monàrquics i republicans, la qual guanyaren les classes dominants que reprimiren a les subalternes. Durant el primer terç del segle XX s'observa una seqüència de períodes històrics anteriors a la violència política analitzada: l'auge del moviment republicà blasquista de caràcter liberal i laic, les lluites sindicals del Trienni Bolxevic, la Dictadura de Miguel Primo de Rivera i els anys de la Segona República; que manifesten l'evolució d'aquesta lluita de classes. De vegades, les classes subalternes obtingueren xicotetes o grans victòries gràcies a la mobilització i organització de les masses; d'altres, les classes dominants aconseguiren imposar-se amb l'ús de la força.

Així és com s'ha d'entendre l'esclat de la Guerra Civil, com la no acceptació d'una part de les classes dominants de la conquesta de l'Estat per les classes subalternes, que el febrer de 1936 s'havien reafirmat en el poder executiu gràcies a la voluntat popular expressada en les urnes. El colp d'Estat del 18 de juliol de 1936 fou conseqüència d'una conspiració militar amb el suport de les velles elits, que pretenia enderrocar una República progressista-liberal que estava portant endavant tímides mesures legislatives per limitar el poder de les classes dominants. Tanmateix, els veïns de l'Horta Nord es resistiren a la intervenció militar i s'organitzaren en diferents entitats, fonamentalment en comitès, per defensar la República dels sublevats. Però l'inici de la contesa bèl·lica va provocar el col·lapse de la seguretat i l'aparició de múltiples «micropoders» autònoms que escapaven del control del Govern republicà, qui a més de fer front als militars rebels en el camp de batalla, hagué de pal·liar la situació de descontrol que es va viure els primers mesos de la guerra en la rereguarda republicana.

Com a conseqüència del col·lapse de la seguretat i de l'aparició dels «senyors de la guerra», a la rereguarda republicana de l'Horta Nord es produïren múltiples assassinats de dretans i religiosos davant la perplexitat de les autoritats republicanes. Aquesta recerca ha constatat que cap dels 236 hortolans assassinats durant els anys de la Guerra Civil va ser condemnat a la pena de mort per la justícia republicana, sinó que foren arrestats i empresonats per grups armats autònoms que pul·lulaven pels municipis. Per tant, la documentació consultada evidencia que l'Estat republicà no engegà un procés d'extermini contra els seus opositors, encara que, en alguns casos, les patrulles armades podien comptar amb la connivència de les bases antifranyquistes locals. Ací cal afegir que en els pobles on hi hagueren comitès cohesionats, organitzats i unificats ideològicament, com en el cas d'Alfara del Patriarca o Albalat dels Sorells, pocs veïns dretans i religiosos van ser

afusellats, perquè els comitès tenien el control de la seguretat i no hi hagué esquerdes que pogueren facilitar l'entrada de grups armats que s'encarregaren de la seguretat. En canvi, en els municipis on els comitès no gaudiren d'estabilitat i no controlaven l'ús de la força, les patrulles armades trobaren més facilitats per assaltar-los i actuaren sense oposició.

Amb l'ocupació militar i l'inici de la Dictadura franquista, la violència política va viurar de bàndol en la comarca. Els politòlegs comparatius han demostrat que els conflictes civils tendeixen a passar de situacions en què els bàndols tenen poc de control real i utilitzen tàctiques de terror, a circumstàncies en què els invasors guanyen un major control sobre la població i seleccionen de forma més acurada les víctimes dels seus càstigs: una tasca que requereix una gran quantitat d'informació que sols la poden proporcionar els veïns.¹⁸⁷ En aquest sentit, l'Estat franquista va utilitzar com a instruments de recopilació d'informació i classificació política les seues bases socials, que ara ocupaven els ajuntaments i controlaven els municipis. Les noves autoritats locals foren escollides en relació a l'impacte de la violència en la rereguarda republicana sobre ells o les seues famílies, puix els odis i les ganes de venjança constituïen dues característiques primordials dels escollits. Les autoritats superiors franquistes cercaven la màxima col·laboració social en el procés de persecució i repressió política d'entre 1939 i 1943, que a diferència de l'exercida en el territori republicà durant la guerra, aquesta sí que va ser organitzada, dirigida i practicada per l'Estat, ara en mans dels qui representaven les classes dominants.

Què va passar a l'Horta Nord del 1939 fins al 1943? La institucionalització de la violència per part de la Dictadura franquista converteix l'Estat Espanyol en responsable del genocidi polític portat a terme en aquest període, ja que, mitjançant mecanismes legislatius i judicials, el nou règim va reprimir l'oposició franquista que defensà el règim democràtic de la Segona República durant la guerra. L'impacte de la violència política a l'Horta Nord fou més intens a localitats com Massamagrell, Vinalesa o Rafelbunyol, que tenen el percentatge de víctimes mortals més elevats, amb un 1,3%, 1% i 0,9% del total de la població local respectivament, però, d'altra banda, hi hagueren municipis on l'Estat franquista tingué més difícil justificar els afusellaments i no pogué condemnar a mort cap veí, essent aquest el cas d'Emperador, Massalfassar i Rocafort. Ara bé, els republicans d'aquests darrers municipis no es deslliuraren d'altres tipus de repressió política.

Com ja s'ha exposat, la xifra de víctimes mortals en la immediata postguerra a l'Horta Nord ascendeix a 305, dels quals 19 eren alcaldes o presidents dels comitès i 125 tenien càrrecs de responsabilitat en els governs municipals durant els anys de la Guerra Civil; en total un 54'4% dels assassinats eren polítics, denotant la intencionalitat de la repressió. I és ací on s'han de recuperar les afirmacions del Fiscal de la Causa General de València amb què s'ha començat aquest estudi per demostrar que es buscaven responsables polítics, quan en la investigació sobre els dretans i religiosos de Rafelbunyol exposava que

¹⁸⁷ ANDERSON, Peter: *op. cit.* pàgs. 12-13.

*«Se ignora las personas que directamente participaron en el asesinato de las personas que por su ideario político y creencias religiosas figuran en la presente relación, no obstante, se consideran responsables a los individuos que en la fecha de detención de los expresados Caídos, componían el Comité y Checa de esta población».*¹⁸⁸

La recerca conclou afirmant de manera categòrica que la violència política exercida principalment l'estiu de 1936 en la rereguarda republicana de l'Horta Nord i la violència política dels primers anys del franquisme (1939-1943) no són equiparables, malgrat que quantitativament no són gaire diferents. Amb tot, sí que són comparables, precisament perquè no són iguals i s'observen diferències. La primera de les violències esmentades fou fruit del descontrol i el col·lapse de la seguretat en un context de ràbia i ira popular com a conseqüència del colp d'Estat del 1936, on l'Estat republicà no va intervenir, mentre que la violència de la immediata postguerra va ser planificada, organitzada i executada per les institucions de l'Estat franquista una vegada que ja s'havia acabat l'enfrontament armat. Perquè, en la guerra es produïren morts al camp de batalla, igualment que a les dues rereguardes hi hagué violència política, però la violència exercida un cop que havia acabat la contesa bèl·lica denotava que els republicans no tindrien pau després de la guerra.

188 CG. c. 1387 (2) PP T 53 (Rafelbunyol).

FONTS DOCUMENTALS**ARXIU**

Arxiu de l'autor
 Arxiu General i Històric de Defensa
 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
 Arxiu Municipal d'Albalat dels Sorells
 Arxiu Municipal d'Alboraia
 Arxiu Municipal d'Albuixec
 Arxiu Municipal d'Alfara del Patriarca
 Arxiu Municipal d'Almàssera
 Arxiu Municipal de Bonrepòs i Mirambell
 Arxiu Municipal de Burjassot
 Arxiu Municipal d'Emperador
 Arxiu Municipal de Foios
 Arxiu Municipal de Godella
 Arxiu Municipal de Massalfassar
 Arxiu Municipal de Massamagrell
 Arxiu Municipal de Meliana
 Arxiu Municipal de Montcada
 Arxiu Municipal de Museros
 Arxiu Municipal de La Pobla de Farnals
 Arxiu Municipal de Puçol
 Arxiu Municipal del Puig
 Arxiu Municipal de Rafelbunyol
 Arxiu Municipal de Rocafort
 Arxiu Municipal de Tavernes Blanques
 Arxiu Municipal de Vinalesa
 Arxiu del Regne de València
 Portal d'Arxius Espanyols. Causa General (València)

PERIÒDICS I BULLETÍ OFICIAL DE L'ESTAT

Abc
El Adelanto
Boletín Oficial de l'Estado
eldiario.es
Fragua Social
Levante-El Mercantil Valencià (EMV)
El Pueblo, diario republiocano de Valencia

BIBLIOGRAFIA

MONOGRAFIES

AGULLÓ, Carmen: *Escola i República: La Vall d'Albaida (1931-1939)*. Diputació de València, València, 1994.

AGUILÓ, Luis: *Las elecciones en Valencia durante la Segunda República*, Ed. Cosmos, València, 1974.

ANDERSON, Peter: *¿Amigo o Enemigo? Ocupación, Colaboración y Violencia Selectiva en la Guerra Civil española*. Editorial Comares, Granada, 2017.

DEL ARCO, Miguel Ángel i ANDERSON, Peter: *Lidiando con el pasado. Represión y memoria de la guerra civil y el franquismo*, Ed. Comares, Granada, 2014.

ARNAL, Rafael. (coord.): *El camp de concentració de Portaceli (1939-1943)*. Eixam edicions, València, 2017.

ARNAL, Rafael. *La Solsida: L'Eixam Edicions*, València, 2011.

BLANCH, Pelai (dir.): *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*, Valencia, PUV, 2004.

BORDERÍAS, Cristina (ed.): *Género y políticas del trabajo en la España Contemporánea*, Barcelona, Icaria editoria, 2007.

CABO ALANDES, Francisco: *El Tigre de Alfara. El gran campeón que la guerra destronó*. Ajuntament Alfara del Patriarca, 2014.

CASTANYER, Àngel: *Els valors dels vençuts. De Foios a París passant per Barcelona*. Pagès editors, Lleida, 2003.

CHAVES, Julián (coord.): *Mecanismos de control social y político en el primer franquismo*. Anthropos Editorial, Barcelona, 2019.

DURBAN, José: *València 1938-1939. Una ruta republicana por la defensa de Valencia*. Comunica Comunicación Corporativa, València, 2014.

ESPINOSA, F. i CASANOVA, Julián: *Morir, Matar, Sobrevivir: La violencia de la Dictadura de Franco*, Editorial Crítica, Barcelona, 2004.

FERRER, Melchor: *Historia del Tradicionalismo Español*, volum XXIX, Editorial Católica Española, Sevilla, 1960.

FRECHINA, Josep Vicent (coord.): *Vinalesa. d'un poble de l'Horta*. Ajuntament de Vinalesa, València, 2017.

GABARDA, Vicent: *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2007.

GABARDA, Vicent: La represión en la retaguardia republicana: País Valenciano 1936-1939. Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1996.

GIRONA, Manuel. Una milicià en la Columna de Hierro: María "la Jabalina", Universitat de València, València, 2007

GIRONA, Albert i NAVARRO, José (eds.): Fa setanta anys: La Guerra Civil al País Valencià (1936-1939). Publicacions de la Universitat de València, València, 2009.

IGLESIAS, Francisco: Almàssera. Historia, Cultura y Arte. València, 2015.

LLORENS, Carlos: La primera década. Una aportación al proceso político e ideológico del franquismo y a la historia del Partido Comunista en España, Santander, 1983.

MAINAR, Eladi: De milicians a soldats. Les columnes valencianes en la Guerra Civil espanyola (1936-1937), Publicacions de la Universitat de València, València, 1998.

MARTÍNEZ, Francesc-Andreu: Esperit d'associació: Cooperativisme i mutualisme laics al País Valencià, 1834-1936, Publicacions de la Universitat de València, València, 2011.

NAVARRO, C. (1996) Historia de Albuixech, Llibre presentat per a l'Ajuntament d'Albuixec, Albuixec.

PRESTON, Paul: El holocaust espanyol: odi i extermini durant la Guerra Civil i després. Editorial Base. Barcelona, 2011.

RODRÍGUEZ, José: La administración de justicia en la Guerra Civil, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1996

SIGALAT, Mª José: La República en Alboraià: 1931-1936. Ajuntament d'Alboraià, València, 1995.

SOLER, Abel (coord.): El patrimoni paisatgístic de Foios. Ajuntament de Foios, 2003.

SOLER, Abel; YAGO, Ramón: Museros. Geografia, Història i Patrimoni. Edició: Ajuntament de Museros, 2016.

THOMAS, Hugh: La Guerra Civil Española. Ed. Grijalbo, Barcelona, 1976.

TORRES FABRA, Ricard C., SIMÓ ROSALENY, Antoni: La violència política contra les dones (1936-1953): El cas de la privació de llibertat en la província de València. Institució Alfons el Magnànim, València, 2016.

VIDAL, César: Memoria de la guerra civil española. Partes de guerra nacionales y republicanos. Editorial Belacqva, Barcelona, 2004.

COLECCIONS, CAPÍTOLS I ARTÍCLES PUBLICATS

AGUADO, Ana i VERDUGO, Vicenta. (2011). Las cárceles de mujeres en Valencia: castigar, purificar y reeducar. *Studia historica. Historia contemporània*, núm. 29.

BEN-AMI, Shlomo (1980). Hacia una comprensión de la dictadura de Primo de Rivera. *Revista de Derecho Político*, núm. 6.

DOLZ, Encara i FORNER, Marisa. (1995) L'escola única: L'educació durant la II República a Alboràia. Actes de les Primers Jornades d'Història d'Alboràia, Ajuntament d'Alboràia, Alboràia.

DURBAN, José Vicente. (2014). Tipologías y estrategias en la defensa de Valencia (1938-39). Estudio del punto de apoyo de San Antonio de Benagéber en el Centro de Resistencia de La Vallesa de Mandor, La Linde. *Revista digital de Arqueología Profesional*, núm. 3.

EXPÓSITO NAVARRO, Luís Manuel: Apuntes para la historia del exilio burjassotense en el norte de África: el ejemplo de la familia Pastor-Sanz. Centre d'Estudis Locals de Burjassot.

GARCÍA, Vicent (2016): El hombre que también dijo “¡Ja soc aquí!” (I). *La Duda. Pienso, luego existo*.

MORENO, Vicente. (17 de març de 2011) La República d'esquerres: el bienni reformista. *Sàpiens*, núm.11.

SAMPEDRO RAMO, Vicente. (2011) En situació vigilada: La condemna de Vicent Sos Banyat pel tribunal de repressió de la maçoneria i el comunisme. *Millars. Espai i Història*. núm. 34.

SIGALAT, Mª José. (1998). Les fonts de l'exili: l'arxiu de Juli Just a Alboràia. Segones Jornades d'Història d'Alboràia, Ajuntament d'Alboràia.

SWARTZ, David. (2003) Special Issue on the Sociology of Symbolic power: A Special Issue in Memory of Pierre Bourdieu, *Theory and Society*, núm. 32

TESIS DOCTORALS

MARTÍNEZ, Miguel: Elecciones y partidos políticos de España, 1868-1931 (Tesis doctoral) Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1969.

CRONOGRAMA

1873: Primera República espanyola.

1896: L'empresari industrial Vicent Lladró Aguilar va obrir un xicotet taller de reparació de cotxes de tramvies i ferrocarrils a Almàssera.

18 de setembre de 1904: Míting del polític i escriptor Vicent Blasco Ibáñez en el Centre Republicà d'Alboraia.

20 d'agost de 1905: Aldarulls interns entre membres d'Unió Republicana, *sorianistes* i *blasquistes*, en Almàssera.

23 de juliol de 1906: Inauguració de «l'Exposició Industrial Agrícola» d'Almàssera.

1908: Fundació del Partit d'Unió Republicana Autonomista (PURA), liderat per Vicent Blasco Ibáñez.

1909: Fundació del *Partido Jaimista*, partidaris del pretendent carlista Jaume de Borbó i Borbó-Parma a la corona espanyola.

20 d'octubre de 1919: Inici de la vaga de treballadores a la fàbrica de jute de Vinalesa.

26 de desembre de 1919: Inici de la vaga de treballadores de la fàbrica de mistos *San Diego (La Fosforera)* d'Alfara del Patriarca.

29 de gener de 1920: Fi de la vaga obrera de *La Fosforera* d'Alfara del Patriarca.

Agost del 1923: Multitudinari Aplec del carlisme valencià a Alfara del Patriarca.

13 de setembre de 1923: Colp d'estat del general Miguel Primo de Rivera i inici d'una dictadura militar.

1926: L'empresari jueu alemany Hugo Bacharach va inaugurar la fàbrica tèxtil «*La Yutera Española S.A*» a Foios.

28 de gener de 1930: Dimissió del general Miguel Primo de Rivera.

12 d'abril del 1931: Eleccions municipals amb caràcter plebiscitari sobre el model d'Estat: Monarquia o República.

14 d'abril del 1931: Proclamació de la Segona República espanyola.

14 d'abril del 1931: Exili del rei Alfons XIII.

31 de maig del 1931: Repetició de les eleccions municipals en 128 pobles de la província de València, entre ells Alboraia.

1 d'octubre de 1931: Aprovació del Decret que abolia l'assegurança per maternitat, que obligava a les dones d'entre 16 i 49 anys a sufragar-se la maternitat amb el seu propi sou.

14 d'octubre de 1931: Dimissió de Niceto Alcalá-Zamora com a president del govern de la República i Manuel Azaña, d'Esquerra Republicana, assumeix la presidència del poder executiu.

9 de desembre de 1931: Aprovació de la constitució de la Segona República.

1932: Protestes laborals de les treballadores de les fàbriques *San Diego* d'Alfara del Patriarca i *La Yutera Española S.A.* reivindicant l'abolició de l'assegurança de maternitat obligatòria.

30 de gener del 1932: Aprovació de la Llei de secularització dels cementiris.

22-23 de març de 1932: Processons religioses il·legals a Massamagrell, amotinament d'un grup de catòlics contra l'alcalde republicà i el governador civil i aldarulls que provoquen un mort i diversos ferits.

9 de setembre de 1932: Aprovació de l'Estatut d'autonomia de Catalunya.

22 d'octubre de 1932: Acomiadament de tres anarcosindicalistes de *La Yutera Española S.A* de Foios.

25 d'octubre de 1932: Inici de la vaga de treballadors de la fàbrica de *La Yutera Española S.A* de Foios.

28 de setembre de 1933: El Govern Municipal de Bonrepòs i Mirambell aprovà la secularització del cementiri local i la casa abadia.

4 d'octubre de 1933: El Govern Municipal de Bonrepòs i Mirambell fa un requeriment al capellà local perquè lliurara els documents de la propietat del cementiri.

9-10 de novembre de 1933: Atemptat contra l'express 702 Barcelona-Sevilla en el pas del barranc entre el Puig i Puçol. 23 morts i 38 ferits.

18 de novembre de 1933: Eleccions generals al Govern de la República, que atorgaren la victòria als partits dretans i convertiren Alejandro Lerroux en president del Govern.

18 de novembre de 1933: Aldarulls en els col·legis electorals d'Albuixec davant la tupinada electoral que derivaren en la destrucció d'urnes.

4 de març de 1934: Segon requeriment del Govern Municipal de Bonrepòs i Mirambell al capellà local, i ara també a l'arquebisbat de València, per la documentació de la propietat del cementiri local.

5 d'octubre de 1934: Inici de la «Revolució d'Astúries», un moviment vaguístic impulsat per miners anarquistes, comunistes i socialistes que proclamà la República Socialista Asturiana en algunes zones.

6 d'octubre de 1934: El President de la Generalitat de Catalunya Lluís Companys va proclamar l'Estat català de la República Federal Espanyola.

25 de novembre de 1934: Detenció de l'anarcosindicalista Aureli Tamarit Rubio (*Pedaços*) d'Albalat dels Sorells, després de l'intent d'atrancament al Banc Espanyol de Crèdit d'Almàspera.

15 de gener del 1936: Acció armada a l'estació de tren del Puig. 3 morts i diversos detinguts.

16 de febrer de 1936: Eleccions generals al Govern de la República, que atorgaren la victòria a la coalició progressista del Front Popular.

4 d'abril de 1936: Fi de la vaga dels treballadors de *La Yutera Española S.A.* de Foios amb la readmissió dels treballadors acomiadats i algunes millores laborals.

13 de juliol de 1936: Tercer i últim requeriment del Govern Municipal de Bonrepòs i Mirambell als religiosos per la documentació de la propietat del cementiri local.

17 de juliol de 1936: Rebel·lió dels militars del Marroc espanyol en col·laboració amb els dretans i feixistes.

18 de juliol de 1936: Colp d'Estat militar contra el Govern de la Segona República i inici de la Guerra Civil.

19 de juliol de 1936: Mobilització popular i vaga indefinida convocada pels sindicats CNT i UGT a la ciutat de València.

21 de juliol de 1936: Una massa popular va entrar al Monestir de Santa Maria del Puig i va demolir estàtues orants de Jaume I i el sepulcre de Bernat Guillen d'Ensença.

23 de juliol de 1936: Saqueig del Convent de la Cartoixa d'Aracristi del Puig.

23 de juliol de 1936: Un grup de milicians antifeixistes, al voltant de 400, es reuneixen en Sagunt (Camp de Morvedre) i conformen la «Columna de Ferro».

27 de juliol de 1936: La Columna de Ferro i algunes forces lleials a la República marxen des de Sagunt cap a Terol per defensar la República de l'avenç de les tropes sublevades.

Juliol-desembre de 1936: Afusellaments 236 dretans, religiosos i militars en la re-
guarda republicana.

2 d'agost de 1936: Rendició de les últimes casernes militars sublevades del País Valencià.

Agost de 1936: Creació de la col·lectivitat Alfara-Llibertat.

6 d'octubre de 1936: Aprovació de l'Estatut d'autonomia del País Basc.

Novembre de 1936: Arriben els primers refugiats polítics a l'Horta Nord, provinents principalment d'Andalusia, Extremadura i Madrid.

6 de novembre de 1936: Trasllat del Govern de la República a la ciutat de València i d'algunes institucions estatals a Rocafort.

8 de març de 1937: Els successos de Vinalesa. Enfrontaments armats entre anarquistes i les forces de seguretat del Govern de la República.

Febrer de 1938: Admissió a tràmit de l'Estatut d'autonomia de Galícia per part de les Corts republicanes.

15 d'abril de 1938: Les tropes franquistes entren al nord del País Valencià, arribant fins a Vinaròs.

13 de juliol de 1938: Primera ofensiva de les tropes franquistes per superar la «Línia de Defensa XYZ» que protegia la ciutat de València.

Gener de 1939: Primera onada de refugiats republicans cap a França.

28 de març del 1939: Va salpar el vaixell francès, l'*Elradiense*, amb refugiats republicans des del port de València en direcció Orà (Algèria).

28 de març de 1939: Ocupació franquista dels municipis de l'Horta Nord.

28 de maig-15 d'abril de 1939: Configuració dels primers ajuntaments franquistes a l'Horta Nord.

29 de març de 1939: Va salpar el darrer vaixell, l'*Standbrook*, amb refugiats republicans des del port d'Alacant en direcció Orà (Algèria).

29 de març de 1939: Ocupació franquista de la ciutat de València.

30 de març de 1939: Arribada dels vaixells franquistes *Canarias* i *Vulcano* al port d'Alacant.

31 de maig del 1939: Els militars franquistes assassinen d'un tret a la templa al carra-biner Valentí Vallejo al Convent de la Magdalena del Massamagrell.

1 d'abril de 1939: Fi de la Guerra Civil i inici de la Dictadura franquista.

2 d'abril del 1939: Celebració d'una missa de campanya a Tavernes Blanques i crema de llibres d'idees progressistes a la plaça de l'Ajuntament.

Abril-maig de 1939: Detencions massives de republicans.

4 d'abril del 1939: Detenció al calabós municipal i tortures contra els republicans de Rafelbunyol.

14 d'abril del 1939: Un escamot de la Guàrdia Civil es presentà a les cotxeres dels tramvies de Tavernes Blanques i va arrestar prop d'una vintena de treballadors.

5 de maig de 1939: Les tropes franquistes realitzen la «Desfilada de la Victòria» per la ciutat de València

5 de maig del 1939: Afusellament de 19 antifranquistes de Puçol i el Puig a Sagunt per celebrar la visita del dictador Francisco Franco.

19 de maig de 1939: Citació dels militars a la republicana Felicidad Peris perquè realitze treballs forçats.

29 de juny de 1939: S'habilita el Convent de Santa Clara (València) com a presó de dones.

13 de juliol de 1939: Clausura del «Cafè de Joaquinet» d'Alboraia acusat de celebrar reunions clandestines.

18 d'agost de 1939: El Govern franquista de Montcada demana la llibertat per dos veïns republicans empresonats.

25 d'agost de 1939: Aprovació del decret que garantia la preeminència dels excombatents, excaptius, orfes o mutilats del bàndol franquista en els treballs de l'administració pública.

22 de febrer de 1940: Denúncia a l'alguatzir de Puçol per realitzar els bans en valencià.

1 de març de 1940: Aprovació de la Llei sobre la repressió de la maçoneria i el comunisme.

9 d'abril del 1940: Les tropes nazis del III Reig van envair Noruega en el marc de la Segona Guerra Mundial.

15 d'abril del 1940: Afusellaments de 6 antifranquistes a l'Ermita del Salvador de Godella amb motiu de celebració de la victòria anterior dels nazis alemanys en la Segona Guerra Mundial.

26 d'abril de 1940: Aprovació del decret sobre la instrucció de la «*Causa General contra la dominación roja*».

30 de maig de 1940: El veí d'Alfara del Patriarca Llorenç Molins Gisbert va morir a la presó del Monestir del Puig a l'avançada edat de 65 anys.

14 de juny del 1940: Afusellament d'un republicà de Burjassot i altre de Tavernes Blanques a Paterna, per celebrar l'ocupació de les tropes nazis alemanyes de París.

18 de gener de 1940: Afusellament de 16 antifranquistes de Rafelbunyol a Paterna.

14 de setembre de 1940: Afusellament de 39 antifranquistes de Massamagrell a Paterna.

23 d'octubre de 1940: Afusellament de 14 antifranquistes de Meliana a Paterna.

21 de gener de 1942: Afusellament d'11 antifranquistes de Museros a Paterna.

6 de març de 1943: L'alcalde franquista de Massalfassar, Lluís Carbonell, va ser nomenat diputat a les Corts franquistes.

14 de maig de 1943: Afusellament de 7 antifranquistes de Burjassot a Paterna.

12 de desembre de 1946: Celebració de l'Assemblea General de l'ONU sobre la qüestió espanyola a Nova York.

SEGONA PART

**REPRESSIÓ I CONTROL SOCIAL A
LA PARTIDA JUDICIAL DE XÀTIVA.
PANORÀMICA SOBRE EL FRANQUISME
DES DE LES FONTS SOCIALS.**

ÀLEX GUTIÉRREZ TAENGUA

A Lenin Pasqual Taengua Amat.

LLISTAT DE SIGLES

- ACa: Ajuntament de Canals
 AHN: Archivo Histórico Nacional
 AMAC: Arxiu Municipal de l'Alcúdia de Crespins
 AMBl: Arxiu Municipal de Bellús
 AMBt: Arxiu Municipal de Barxeta
 AMCa: Arxiu Municipal de Canals
 AMCd: Arxiu Municipal de Cerdà
 AMÈ: Arxiu Municipal de l'Ènova
 AMG: Arxiu Municipal del Genovés
 AMGC: Arxiu Municipal de la Granja de la Costera
 AMLF: Arxiu Municipal de Llocnou d'en Fenollet
 AMLR: Arxiu Municipal de Llanera de Ranes
 AMM: Arxiu Municipal de Manuel
 AMR: Arxiu Municipal de Rafelguaraf
 AMRC: Arxiu Municipal de Rotglà i Corberà
 AMT: Arxiu Municipal de Torrella
 AMX: Arxiu Municipal de Xàtiva
 CDMH: Centro Documental de la Memoria Histórica

AGRAÏMENTS

Aquesta investigació no haguera sigut possible sense el recolzament de la Diputació de València, en especial de la delegació de Memòria Històrica, encapçalada per la diputada Rosa Pérez Darijo. D'altra banda, també he d'agrair l'orientació i direcció de Paco Sanchis com a tècnic responsable de la beca. A banda, vull esmentar a Mélanie Ibañez per la seua ajuda i consell abans, durant i després de la realització d'aquesta investigació, així com l'ajuda d'Antonio Calzado als moments inicials de la realització del projecte.

Tanmateix, si algú m'ha facilitat el treball han sigut les persones responsables dels arxius municipals, en especial Javi Alarcón (arxiver mancomunal de la Costera i la Canal de Navarrés), Sergio Rubio i Jorge Perigüell (Arxiu Municipal de Xàtiva), Neri Arques (arxivera mancomunal de la Vall d'Albaida), M. Carmen Garrigues (tècnic Servei d'Arxius Mancomunitat Ribera Alta) i Laura Gómez (Arxiu Municipal de Canals). Aquestes persones, la tasca de les quals és socialment tan invisible com necessària, fan possible que el treball dels i les professionals de la història siga possible i que cada municipi conserve una part molt important (en volum i en transcendència) de l'herència dels seus habitants.

Tanmateix, si bé totes aquestes persones són especialistes als seus camps respectius, cal reconèixer un mèrit comparable a qui, de forma voluntària i altruista, han contribuït al desenvolupament d'aquesta investigació. Ens referim a les persones que ens han concedit una entrevista i a aquelles que es van oferir a ser mediadores per a posar-nos en contacte amb elles. Eixes persones són: Liberata Fasanar, Rafael Taengua, Vicente Martínez, Manolo Estornell, Juan Antonio Segarra, María de las Nieves Lorente, Pepita Garrigues, Vicente Murillo, Amparo Pedrós, Isabel Moscardó, Vicente Pérez, Victoria Garrigues, Paco Úbeda, Luis Martí, Manu Rodenas, Josep Vicent Martínez, Àngels Asensi i unes quantes persones que ha preferit no veure els seus noms publicats malgrat la seua valuosa col·laboració.

Finalment, no vull acabar aquestos agraïments sense esmentar família i amistats, companyes i companys que m'han donat el seu suport al llarg de tot aquest temps. Gràcies a totes les persones al·ludides, a les quals els correspon gran part del reconeixement que puga rebre aquest treball.

CAPÍTOL 1

JUSTIFICACIÓ, OBJECTIUS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ

En línies generals, el final de la Guerra Civil el 1939 va suposar la liquidació de la democràcia republicana al territori peninsular i els inicis d'una llarga dictadura baix el comandament del *generalísimo* Francisco Franco Bahamonde. La realitat, però, va ser molt més complexa. A les places on el colp d'Estat del 18 de juliol va trobar el recolzament suficient, el règim de la II República va ser exterminat i substituït per un govern militar. Tanmateix, hi van haver nombrosos territoris en els quals l'alçament va ser sufocat i el règim de la II República es va mantenir en actiu. Així doncs, la data d'inici de la dictadura no és uniforme per a tot l'estat espanyol, sinó que en cada territori depèn de l'arribada de l'exèrcit sollevant.

D'una banda, això ajuda a explicar com el colp d'estat (no molt diferent en origen dels que havien marcat el ritme dels règims polítics espanyols durant el segle XIX i principis del XX) va desembocar en una guerra de quasi tres anys amb conseqüències desastroses. La divisió social, que es va manifestar en el recolzament o no al règim republicà, va forçar l'allargament d'allò que havia de ser, en principi, una ràpida substitució de la democràcia legítimament instituïda. D'altra banda, el procés pel qual l'alçament es va transformar en un conflicte de llarga durada, l'evolució dels fronts, els lligams amb el context de l'Europa dels trenta, els canvis polítics a la rereguarda, etc. són factors que condicionaren el caràcter de la dictadura, sobretot als seus primers moments.

En aquest sentit, la repressió de les persones que s'havien mantingut fidels a la II República, primer, i de les que eren percebudes pel règim com una amenaça, després, va ser una constant en tot el període de la dictadura. No obstant, tot i que els objectius de la repressió sempre van ser els mateixos, les formes van canviar al llarg del temps en funció de diversos factors. La guerra va ser l'escenari de nombrosos assajos repressius i no va ser fins mitjans de la dècada dels quaranta que es va establir la situació de massificació de les presons i saturació administrativa.

Per al cas que ens ocupa, la partida judicial de Xàtiva, hem de tenir en compte que va ser un territori de rereguarda durant tota la guerra, per la qual cosa no es va produir cap batalla i les tropes franquistes hi arribaren a partir de la caiguda de València (de fet, el mateix dia). Solament hi ha dos esdeveniments que marquen la diferència respecte eixa situació de llunyania dels fronts viscuda durant la Guerra Civil en aquests municipis: els bombardejos de les estacions del ferrocarril de Manuel i Xàtiva els dies 11 i 12 de febrer del 1939, respectivament. Aquesta tàctica de guerra total va marcar les memòries de les persones que visqueren la guerra i la dictadura, sobretot pel volum de morts i l'impacte social i emocional de les conseqüències de les explosions.

En aquest context, les tropes del general Franco van entrar directament a cada ajuntament i van prendre les regnes de la vida local. Un dels aspectes al que més temps i esforços van dedicar als primers anys, tant les tropes invasores com els ajuntaments i el govern provincial, va ser precisament el de perseguir, capturar i processar les persones considerades perilloses a causa dels seus vincles amb el govern republicà. Així doncs, entre l'últim dia de març del 1939 i l'any 1942 es va produir el gros de la repressió en aquests municipis, fins que la reforma de la Llei de Responsabilitats Polítiques va alleugerar l'alt volum de processos judicials en marxa, molts d'ells engegats ja durant la contesa. És per això que aquest treball s'emmarca, en la majoria de casos, en aquesta cronologia.

Tanmateix, la repressió es va compondre de diversos processos funcionant de manera simultània. Des de les execucions *in situ* fins les depuracions del funcionariat, passant pels judicis sumaríssims o les mesures econòmiques, les quals es recorden vivament pels testimonis a causa de la fam que va marcar la seua infància. Com explicarem a l'apartat de metodologia i fonts, és difícil encara hui aproximar-se a una visió completa del fenomen repressor del franquisme. En primer lloc, per la fragmentació, dispersió i dificultat d'accés a la documentació escrita. Però també per les reserves de molta gent a compartir les seues experiències, testimonis d'una gran importància atenent a la profunditat amb la que la dictadura va incidir en la vida quotidiana de tota la població. D'altra banda, també hi van haver una gran quantitat de mesures que tractaren de modificar el comportament públic i privat de la societat, d'acord amb els principis morals del *Nuevo Estado* i de l'Església catòlica, apostòlica i romana. Moltes d'aquestes es van publicar als butlletins oficials per tal que cada comissió gestora l'aplicara al seu municipi. A més, aquestes també podien generar les seues pròpies normes socials i morals, en sintonia amb les provinents del govern central. Són eixes les que, dins del context general, ens resulten més cridaneres perquè transmeten el caràcter amb el que cada ajuntament va desenvolupar la seua tasca. Una tasca que, d'altra banda, no resultaria gens fàcil als seus responsables a tenor de la gran quantitat de circulars, decrets, ordres i manaments al respecte que diàriament rebien des d'un gran nombre d'institucions.

Així doncs, front eixa situació i fent virtut de la necessitat, aquest estudi s'ha realitzat quasi en exclusiva a partir de la documentació conservada als vora vint arxius municipals de la partida judicial, per la qual cosa ens centrarem en certs tipus concrets de repressió: la depuració del funcionariat, la recerca d'informació, les citacions de processos judicials i les mesures de control social que cada ajuntament va aplicar per manament o per iniciativa pròpia. Amb aquesta decisió, llavors, hem sigut capaços de realitzar una primera aproximació a la tasca diària de cada gestora i a la relació amb altres autoritats, a les particularitats amb les que cada municipi va desenvolupar el canvi transversal que va suposar la dictadura. Una dictadura amb un entramat burocràtic molt complex, amb el qual els habitants de cada població no tenien més contacte que el mantingut amb els seus ajuntaments i oficines de Falange.

Així doncs, presentem ací una panoràmica de tota la partida judicial. Aquesta demarcació, gens coincident amb la divisió comarcal, va ser la que feren servir les autoritats militars per organitzar la implantació del règim i la repressió, per la qual cosa els caps de partida judicial van ser espais intermedis de redistribució d'informació i de persones, entre el municipi i la província. Per tant, un dels objectius d'aquest treball és també explorar la idoneïtat de la partida judicial com a categoria i àmbit d'estudi, gens freqüent en la bibliografia però organitzativament rellevant a l'esquema de la repressió franquista.

Relacionat amb açò, un dels motius pels quals ens hem decidit a escriure sobre els pobles de la partida judicial és l'existència d'una base bibliogràfica d'àmbit local que cobreix quasi la totalitat de les poblacions. Una bona part d'aquesta bibliografia correspon a l'obra d'Abel Soler, qui durant la primera dècada d'aquest segle ha publicat tot un seguit de treballs amb el subtítol "geografia, història, patrimoni"¹. Aquests llibres contenen en un sol volum els elements clau de cada població, per la qual cosa es tracta de treballs amb una clara vessant divulgativa i on aspectes com la implantació de la dictadura franquista i les experiències de repressió i control social constitueixen un apartat breu dins d'un relat d'ampla perspectiva. Tanmateix, l'autor d'aquests treballs va poder accedir a tots els arxius municipals, la qual cosa demostra amb l'enorme quantitat de fonts utilitzades, pertanyents la majoria a cada municipi, tot i que no apareixen sempre citades.

D'altra banda, un segon cos bibliogràfic el constitueixen els llibres subvencionats per cada municipi que no signa Abel Soler. Són una minoria, i quasi sempre referents a poblacions menudes². Val a dir que es mantenen la intenció divulgativa, l'amplitud cronològica i la gran quantitat de fonts locals utilitzada, però en aquesta ocasió és habitual el recurs a habitants o persones relacionades amb aquesta població que, amb una formació ampla i diversa, proposen un relat també ample i divers de la història i el patrimoni locals. La mirada, llavors, és distinta a la de la bibliografia soleriana, ja que la implicació al text és diferent i tendeix a una major originalitat i profusió de detall, evitant patrons narratius. Tal vegada, un dels pocs casos que escapa a aquesta definició són una sèrie de llibres publicats per l'Ajuntament de Xàtiva i coordinats per la Universitat de València els quals havien de ser, suposadament, dues sèries de volums (valencià i castellà) cadascun d'ells dedicats a una etapa de la història, a la geografia i a la història de l'art xativines. Fins el moment solament s'ha presentat el volum general de l'àmbit d'història i en una data que ja queda llunyana (2006), per la qual cosa esperem que l'acord entre l'ajuntament i la Universitat es pugui reprendre i es publiquen, actualitzats, la resta dels volums pactats

1 Abel SOLER, *La Llosa de Ranes. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de La Llosa de Ranes, La Llosa de Ranes, 2003; ID.: *Torre d'en Lloris. Geografia, història, patrimoni*, Parròquia de Santa Maria del Roser, La Torre d'en Lloris, 2004; ID.: *Barxeta. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Barxeta, Barxeta, 2006; ID.: *Genovés. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament del Genovés, El Genovés, 2007; ID.: *Manuel. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Manuel, Manuel, 2008; ID.: *Bellús. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Bellús, Bellús, 2008; ID. i Ramon YAGO: *Llocnou d'en Fenollet. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Llocnou d'en Fenollet, Llocnou d'en Fenollet, 2008; ID.: *Rotglà i Corberà. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Rotglà i Corberà, Rotglà i Corberà, 2011.

2 Germán RAMÍREZ, Isabel MARTÍNEZ, Emília MOLLÀ, Josep D. CLIMENT i Vicent F. GARCIA, *La Granja de la Costera. 400 anys d'història*, Ajuntament de La Granja de la Costera, La Granja de la Costera, 2012; Maria CLAUSI SIFRE, *Una aproximació a la història de Vallés*, Ajuntament de Vallés, Vallés, 2013.

i escrits³. Anteriors a aquesta publicació són els tres volums que baix el títol *República i Guerra Civil a Xàtiva (1931-1939)* expliquen, precisament i amb una gran quantitat de fonts, diversos aspectes de la vida de la ciutat entre eixos anys, tot quedant referida la repressió de postguerra en un breu apartat final, quasi testimonial⁴.

Finalment, i relacionat amb aquest últim exemple, la ciutat de Xàtiva ha sigut escenari d'un *revival* temàtic en dates relativament recents. Vinculat a la realització dels actes en commemoració del bombardeig de la ciutat al febrer del 1939, un grup de persones interessades i en òrbita al voltant de l'editorial local Ulleye, són les responsables del tercer cos bibliogràfic al que farem referència. Són treballs inscrits en el context dels memorials del bombardeig de la ciutat que solen prendre forma de recull d'articles, molts d'ells realitzats per veïnes i veïns de la ciutat, aficionats a i professionals de la història, tot i que sempre es compta amb la participació d'alguna col·laboració externa⁵. Aquests treballs tenen com a mèrit reconegut haver palesat a nivell local l'existència d'un gran interès pel tema i d'una voluntat compartida d'abordar-lo. De fet, des de l'aparició de l'obra canònica ja esmentada *República i Guerra Civil a Xàtiva (1931-1939)*, publicada el 1991, i fins eixe moment, el nombre de títols que en feien referència havia sigut quasi inexistent.

Les virtuts de tota la bibliografia esmentada són moltes, de les quals nosaltres hem cregut convenient destacar-ne dos. En primer lloc, la gran quantitat de fonts primàries utilitzades, fet possible gràcies a l'existència d'uns arxius nodrits. D'altra banda, el tractament d'experiències sobre la guerra i la postguerra, fins i tot referint en algun cas entrevistes realitzades a persones supervivents. Es pot afirmar, llavors, que la dictadura franquista és un tema d'interès en les poblacions de la partida atès el goteig constant de publicacions. Tanmateix, hi ha algunes ombres que cal esmentar abans de continuar.

El caràcter amb el que apareix referida la dictadura en algunes d'aquestes obres no afavoreix necessàriament una reflexió pública sobre la postguerra o sobre les mesures de repressió i control social. Evidentment, aquesta és una tasca impossible en textos que pretenen abastar en 150 pàgines des de l'arribada dels neandertals fins l'entrada d'Espanya a la Unió Europea i, a més, atraure un públic local que busca reconèixer-se durant la lectura i reforçar el vincle que sent cap a la seua població i el seu entorn. Així doncs, la problematització de l'etapa franquista és mínima i sovint no va més enllà d'un relat institucional i memorialista, un relat en el que es mesclen allò "políticament correcte" i les anècdotes i memòries de la gent major. Tot açò és el que, en principi, tracten de canviar o matisar els títols de l'editorial Ulleye. La seua línia editorial es situa visiblement a l'esquerra de l'arc polític i, moltes vegades mitjançant una retòrica marcada per la vehemència i el desig de justícia, tracten d'abordar el franquisme des de l'òptica del trauma de la violència, la mort

3 Jorge HERMOSILLA (dir.), *Història de Xàtiva*, Universitat de València, Facultat de Geografia i Història, València, 2006.

4 German RAMÍREZ, Isabel MARTÍNEZ, Sebastià GARRIDO i Josep Lluís CEBRIAN, *República i Guerra Civil a Xàtiva (1931-1939)*, 3vols., Ajuntament de Xàtiva, Xàtiva, 1991.

5 Alguns títols publicats a propòsit d'eixos memorials: DD.AA., *La repressió franquista a Xàtiva*, Ulleye, Xàtiva, 2012; DD.AA., *La repressió franquista a Xàtiva i a la Costera*, Ulleye, Xàtiva, 2013.

i l'angoixa del control polític i eclesiàstic franquista. Tanmateix, la segmentació temàtica, els pocs recursos de l'editorial i, segurament, el propi to sovint polititzat de les publicacions no han tingut uns resultats del tot satisfactoris. No existeixen fins el moment treballs d'aquesta editorial amb una visió que realment superen els límits de la capital comarcal i que estiguen escrits des de la relació i reflexió, no des de l'enumeració.

Així doncs, la bibliografia que d'alguna manera fa referència al franquisme en aquestes poblacions està, generalment, segmentada pels termes municipals. Eixa és una de les qüestions que tracta de millorar el “gir local” als estudis recents sobre el franquisme, una òptica que ha anat guanyant territori a l'àmbit investigador especialment des de l'aplicació de la Llei de la Memòria Històrica al desembre del 2007⁶. En general, els treballs inscrits en aquesta corrent metodològica i historiogràfica tracten d'explicar com les xicotetes societats municipals reberen i processaren el final de la II República i l'arribada de la dictadura. A nivell estatal, destaquen els treballs de les universitats andaluses, com els signats per Miguel Ángel del Arco Blanco o Claudio Herenández Burgos, tot i que també hi ha exemples d'estudis destacats procedents d'altres zones⁷. Als seus treballs destaquen dos elements de trobada: l'enfocament sobre societats de marcat caràcter rural i l'atenció a les actituds socials front el franquisme.

Aquest segon aspecte és el que, precisament, més destaca de la bibliografia valenciana, sobretot a partir del treball al respecte d'Ismael Saz i Alberto Gómez⁸. Els estudis sobre la repressió franquista tenen un llarg i fèrtil recorregut en les universitats valencianes, tant des de perspectives més quantificadores com des d'altres més pròximes als estudis sobre les actituds o l'àmbit local i regional⁹. Aquestes perspectives enllacen, a més, amb els debats al voltant de les actituds socials envers les dictadures alemanya i italiana¹⁰. Fet i fet, debats envers conceptes com “consens”, “consentiment” o “recolzament” social al franquisme beuen d'aquells i han afavorit una complexització de la dictadura, necessària per al seu estudi qualitatiu i possibilitadora de noves línies d'investigació.

⁶ LEY 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura, BOE (310), 27 de desembre del 2007, pàgs. 53410-53416.

⁷ Alguns exemples en: Conxita MIR CUCÓ, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de postguerra*, Milenio, Lleida, 2000; Miguel Ángel DEL ARCO BLANCO, *El primer franquismo en Andalucía Oriental (1936-1951): poderes locales, instauración y consolidación del régimen franquista*, Universitat de Granada, Granada, 2005; Claudi HERNÁNDEZ BURGOS, *Las bases sociales de la dictadura y las actitudes ciudadanas durante el régimen de Franco*, Granada (1936-1976), Tesis doctoral, Universitat de Granada, 2012. Com a recull de les línies d'investigació amb eixe enfocament: Miguel Ángel DEL ARCO BLANCO (coord.), “Modelos de represión y control franquista en el ámbito local”, *Historia Actual Online*, 41 (2016), pàgs. 73-163.

⁸ Ismael SAZ CAMPOS i J. Alberto GÓMEZ RODA, *El franquismo en Valencia: formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, Episteme, València, 1999.

⁹ Vicent GABARDA CEBELLÁN, *Els afusellaments al País Valencià: (1938-1956)*, Alfons el Magnànim, València, 1993; Antonio CALZADO ALDARIA, *II República, Guerra Civil y primer franquismo. La Vall d'Albaida (1931-1959)*, Tesis doctoral, Universitat de València, 2004; Andreu GINÉS i SÁNCHEZ, *La instauració del franquisme al País Valencià*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2010; Josep Màrius CLIMENT i PRATS, *El treball esclau durant el franquisme: La Vall d'Albaida*, Universitat de València, València, 2016; Carlos FUERTES MUÑOZ, *Viviendo la dictadura: la evolución de las actitudes sociales hacia el franquismo*, Comares, Granada, 2017.

¹⁰ Per exemple: Detlev PEUKERT, *Inside nazi Germany. Conformity, opposition and racism in everyday life*, Yale University Press, Londres, 1987; Renzo DE FELICE, *Musolini il duce. Gli anni del consenso (1929-1936)*, Einaudi, Torino, 1996.

Tanmateix, el present treball contempla eixes perspectives historiogràfiques i metodològiques des d'una distància prudent. Aquestes pàgines són una aproximació a la configuració de la repressió franquista des de la relació de diverses fonts locals, mitjançant una metodologia que beu del gir local, com veurem. Un primer pas, per tant, cap a un tractament distint i complex de les fonts locals, envers enfocaments diferents, amb l'objectiu d'afavorir futures investigacions que expliquen la dictadura "a ras de terra" i permeten una millor comprensió del que va suposar la desaparició física d'un gran nombre de persones, de l'empresonament d'altres i el sotmetiment de la majoria.

CAPÍTOL 2

FONTS I METODOLOGIA

La majoria de fonts d'aquesta investigació provenen de l'àmbit local. Els arxius municipals contenen una gran quantitat de documentació per analitzar i publicar referent a la Guerra Civil i el franquisme, moltes vegades acumulada en caixes i lligalls sense més etiqueta que "correspondència" o "1939". Degut a la llista de municipis que conformen la partida judicial, a la lentitud i dificultat amb la que algunes vegades hem hagut d'accedir als seus arxius i al temps limitat del que hem disposat per a realitzar aquest estudi, hem preferit concentrar la nostra tasca en el seu buidatge, deixant per al futur la connexió amb altres espais, arxius, línies d'investigació i paradigmes. Tanmateix, això ens ha permès copsar (amb comptades excepcions) tots els municipis de la partida judicial, posar en relació tota la documentació i, quasi el més important, publicar-la.

Com a resultat, hem pogut visitar un total de 17 arxius i realitzar una selecció de més de 2.500 documents escrits. La majoria d'aquesta documentació són actes municipals i correspondència, ja que és ací on hem trobat informació relativa a la repressió i el control social: en el primer dels casos per ser on quedaven enregistrades la majoria de decisions relatives al govern municipal, entre les que es compten els processos depurats o canvis del nomenclàtor urbà; pel que fa a la correspondència, perquè era el mitjà de comunicació més habitual entre el govern local i el provincial o estatal. Aquest cos documental és, llavors, el que més informació aporta sobre les ordres provinents del govern civil, militar o comunicacions provinents de les institucions penitenciàries.

No obstant això, també hem pogut accedir a altres tipus de fonts allotjades en eixos arxius: cartes privades, informes, pressupostos, registres d'entrada i eixida de documents, testimonis de judicis, etc. Les dades aportades per aquests documents són molt heterogènies, de naturalesa molt diversa, per la qual cosa són fonts que no solament completen i/o matisen allò obtingut en altres documents, sinó que moltes vegades són l'única evidència que queda d'un tema concret com veurem, per exemple, amb les Juntes Locals de Llibertat Vigilada: d'aquestes no se'n conserven quasi dades per a tots els municipis i no sempre amb les mateixes característiques en cada cas.

D'altra banda, per tal de completar la visió local de la implantació del franquisme i poder obtenir informació sobre l'experiència de la repressió, s'han realitzat diverses entrevistes a persones que van viure els primers anys de la postguerra o a familiars de persones destacades en la vida local, la majoria republicanes. Tanmateix, algunes d'aquestes persones van concedir una entrevista sense autoritzar-ne el seu ús públic, de forma que no podem explicar ací la informació que ens van facilitar. Tot i això, com veurem, la mostra que ací es recull és suficient per a afirmar que una part essencial del franquisme resta per explicar en la memòria d'aquestes persones.

Amb aquesta situació de partida, hem cregut convenient realitzar una aproximació “micro” al fenomen. Si bé açò ha tingut com a resultat principal la conformació d’una base bibliogràfica i certa divulgació del tema, no ha afavorit encara treballs que encreuen les dades dels municipis de la partida. Per la nostra banda, creguem que precisament aquesta demarcació podia servir per a donar el primer pas en la superació del “localisme” imperant en la bibliografia d’aquestes poblacions, un problema al que ja se n’ha fet esment en diverses publicacions¹¹. D’una banda, cregem que d’aquesta manera es poden incloure en un mateix relat les experiències quotidianes i personals amb la sovint freda història des de les institucions, un avantatge clar de la història local. Però, a més, tractem de col·laborar amb la creació d’una millor comprensió del fenomen a escala provincial, una demarcació immediatament superior a la partida judicial i que en el cas de València presenta una ampla diversitat interna i una bibliografia geogràficament desigual.

És per tots aquests motius, i perquè no sempre es citen totes les fonts als treballs centrats en les poblacions de la partida judicial de Xàtiva, que hem decidit realitzar aquesta investigació des d’una selecció temàtica de la documentació escrita. De tots els tipus de repressió i control social possibles, n’hem deixat fora d’aquest treball dues grans categories: la repressió econòmica i les execucions. En primer lloc, perquè tota la vessant econòmica de la repressió i del control social mereixeria un treball a banda, ja que presenta un tipus de documentació concreta (pressupostos, rebuts, multes, ordenances, sentències específiques resultants de l’aplicació de la Llei de Responsabilitats Polítiques) que s’hauria de treballar amb unes metodologies pròpies i una extensió que superaria els límits d’aquest estudi. En segon lloc, les víctimes mortals del franquisme són un dels temes més presents i amb més publicacions de distint tipus a dia de hui, tant divulgatives i com acadèmiques. És per això que, tot i que en molts casos s’haurien de revisar les dades publicades a la llum de noves fonts, s’ha establert com un camp d’estudi propi que quasi ha eclipsat moltes altres formes de repressió, entre les quals figuren les de la present investigació.

A partir d’aquestes decisions i de les fonts disponibles, hem tractat d’analitzar la documentació i creuar les dades obtingudes per tal de definir un esquema general de l’arribada del franquisme a la partida judicial de Xàtiva i dels inicis de mesures repressores. El motiu d’utilitzar aquesta demarcació com a eina analítica rau, en part, en el risc de confondre història local i localisme. No és la nostra intenció, solament, posar en valor els fets i la història de cada municipi, sinó també oferir dades i elements d’interpretació per a tot el fenomen franquista, futures respostes a preguntes encara per formular sobre la vida quotidiana i els efectes de la dictadura en la societat. Açò és, llavors, simètricament contrari a motivacions enaltidores de la “*patria chica*”, que si bé tenen els seus espais i publicacions pròpies, no veiem adequades en estudis científics i amb la mirada posada en l’explicació més que en la descripció.

¹¹ Claudio HERNÁNDEZ BURGOS, “La dictadura en los rincones: la historiografía local del franquismo y la perspectiva local” en *Historia Actual Online*, 41 (2016), pàgs. 70-74; Justo SERNA i Anacleto PONS, “En su lugar. Una reflexión sobre la historia local y el microanálisis” en Carmen FRÍAS CORREDOR i Miguel Ángel RUIZ CARNICER (eds.), *Nuevas tendencias historiográficas e historia local en España*, Universitat de Saragossa, Osca, 2001, pàgs. 73-91.

En un altre ordre de coses, la realització de les entrevistes s'ha realitzat seguint un esquema obert, sense cap tipus de qüestionari. Els motius van ser, principalment, que l'ús d'un qüestionari no va garantir el manteniment d'un discurs centrat en les preguntes formulades ni un revifament de records menys vívids o elaborats. Tanmateix, la simple proposta del tema i la presència de més d'una persona en algun cas va ser suficient per tal de rebre un extens relat del període, del qual no tota la informació ha resultat útil però sí suficient per a contrastar dades orals i documentals, i diversos indicis de les particularitats amb les que cada població va encarar el canvi de règim.

Pel que fa als conceptes estructurants més importants d'aquest treball, repressió i control social, la seua definició és en sí mateix un debat que no es limita als exemples més freqüents de règims totalitaris sinó que també afecta a la definició de poder en sí mateix¹². Tot i que sempre és temptador submergir-se en disquisicions conceptuals, els límits d'aquest treball i el seu caràcter ens han portat a decidir utilitzar unes definicions comunes i clares d'eixos conceptes, les quals compten amb molta bibliografia. Així doncs, entenem per "repressió" en aquestes pàgines totes aquelles accions empreses contra individus a causa de fets considerats "delictius" per la seua vinculació amb una ideologia contrària. D'altra banda, les mesures de "control social" es presenten com a complements de la repressió, orientades a establir uns límits clars al comportament de les persones i a vigilar aquelles afectades per un procés judicial. Aquestes definicions permeten, llavors, estructurar en dos apartats la gran quantitat d'accions i mesures empreses en aquestos anys i, a més, són fàcilment relacionables amb altres com "coerció" o "extorsió".

Finalment, aclarirem abans de l'anàlisi de les fonts, que els noms que ací presentem estan escrits, mentre no s'indique allò contrari, en la forma en que figuren als textos originals. El motiu de respectar possibles errors, així com la castellanització d'alguns noms i cognoms, és el d'afavorir futures recerques, ja que eixes errades en molts casos ja s'han indexat electrònicament, amb la qual cosa resultaria impossible de trobar un nom corregit a un cercador. En relació amb açò, hem cregut convenient reflectir el màxim nombre de noms propis possible, ja que entenem que un treball d'aquestes característiques ha de contemplar dos punts de vista: el global i el local. El primer afavoreix aportacions sobre els processos generals, tractant d'aprofundir, matisar o directament negar aspectes dels discursos més amples territorialment i temàtica. El segon, però, pot servir per a valorar en positiu experiències d'un radi d'actuació molt menor, però precisament més intens i significatiu per a les persones en la seua vida quotidiana. Així doncs, l'objectiu és afavorir un arrelament local major, per tal que els i les protagonistes dels processos i episodis analitzats i descrits en aquest treball no resten a l'anonimat. D'altra banda, en algunes ocasions aquestos noms poden haver estat erròniament interpretats a causa del mal estat de conservació del document o per una cal·ligrafia complicada, per la qual cosa demanem disculpes anticipades a qui puga reconèixer el nom d'eixa persona o lloc.

12 Julio ARÓSTEGUI, "Coerción, violencia, exclusión. La dictadura de Franco como sistema represivo" en Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Franco: la represión como sistema*, Flor del Viento, Barcelona, 2012, pàgs. 41-51.

Cal destacar també la importància que tenen les fonts primàries en la redacció del capítol central del treball. A més dels motius expressats més amunt, també es deu a la gran quantitat de documentació que ens hem trobat en molts dels 17 arxius de la partida judicial. Concretament, ens ha resultat especialment cridanera la documentació provinent d'arxius quasi sense catalogar ni conservar, o que en algun moment van estar atesos però actualment resten sense manteniment. És el cas dels arxius de Llocnou d'en Fenollet o l'Ènova. Traslats, insectes, extraccions, espolis, humitats (o la pluja caient directament sobre el paper), etc. fan minvar diàriament el fons dels arxius en aquesta situació. Així doncs, hem cregut convenient explicar la repressió i el control social de cada localitat mitjançant els seus propis documents, per tal de deixar constància també del que a data de realització d'aquest treball es trobava en eixos magatzems d'informació. Evidentment, això deixa uns buits que una investigació d'aquestes dimensions solament pot omplir, de moment, recorrent a bibliografia general. Tanmateix, fins i tot amb eixes llacunes, els arxius de cada municipi són capaços d'oferir un mosaic molt ric d'informacions i, el més important, d'aportar dades significants per a la interpretació del que va suposar la instauració de la dictadura franquista en aquesta part del país. Més encara, poden servir per a explicar "des de casa" molts aspectes generals de la dictadura, per a vincular la història i la memòria als espais i noms quotidians, de forma que la significació d'aquelles s'enfortisca gràcies a aquests. Així doncs, valga també aquesta investigació per a posar en valor els fons municipals de documentació i les persones que diàriament en tenen cura.

CAPÍTOL 3

CONTEXTOS

La implantació de la repressió franquista a la província de València: Francisco Javier Planas de Tovar

Com és ja ben sabut i acceptat per la comunitat investigadora, el franquisme no naix el 18 de juliol del 1939. La forma d'Estat i les mesures polítiques que caracteritzarien la postguerra i que gairebé estigueren en vigor fins dècades després van ser el producte d'una dinàmica d'assaig-error constant¹³. Pel que fa a la repressió i a les mesures de control social, el règim franquista no es va conformar amb la reversió del panorama legal i amb el correctiu cap als principals responsables del bàndol republicà, sinó que va desenvolupar tot un seguit de lleis, ordres, decrets i mesures per tal de castigar i eliminar tot rastre d'experiència obrera, republicana, esquerrana o de qualsevol postura considerada contrària als principis rectors de la nova Espanya en tots els àmbits als que va ser possible.

En bona mesura, la persona responsable d'aplicar tot açò a la província de València va ser Francisco Javier Planas de Tovar. El treball que més informació aporta sobre la seua figura i sobre el desenvolupament de la seua tasca com a Governador Civil de la província de València és el d'Andreu Ginés i Sánchez, *La instauració del franquisme al País Valencià*, on li dedica un apartat per la seua importància en la consolidació de l'ordre públic de caràcter franquista a la província¹⁴. Com afirma el mateix autor, gran part de la documentació sobre Planas de Tovar va desaparèixer amb la riuada que va arrasar la capital del Túria i l'Arxiu del Govern Civil el 1957, tot i que dona indicis d'una possible destrucció posterior de documentació. Planas de Tovar va ocupar aquest càrrec de forma continuada entre 1939 i 1943, període en el que es van realitzar, segons afirma el mateix autor amb dades de Vicent Gabarda, 2.833 execucions a la província¹⁵.

Un dels motius de dedicar aquest breu apartat a la figura del governador civil és el de la seua relació amb la capital de a partida judicial. Gran part de la documentació que circulava entre els municipis pertanyia o feia referència al govern civil provincial, en especial les ordres de canvis del personal polític municipal o de comissions gestores al complet. A més, l'etapa de govern de Planas de Tovar coincideix en gran mesura amb la d'aquest estudi, per la qual cosa hem considerat necessària la inclusió d'aquest personatge en el desenvolupament del treball.

¹³ Domingo RODRÍGUEZ TEIJEIRO, *Las cárceles de Franco. Configuración, evolución y funcionamiento del sistema penitenciario franquista (1936-1945)*, Libros de la Catarata, Madrid, 2011, pàgs. 20-22.

¹⁴ Andreu GINÉS i SÁNCHEZ, *op. cit.*, pàgs. 229-241.

¹⁵ *Ibid.*, pàgs. 252-253.

Pel que explica Ginés i Sánchez, Planas de Tovar va ser un personatge de reconegudes aptituds per a tasques de control social i repressió, a més d'estar ben relacionat amb destacades personalitats militars de la dictadura i del mateix Franco. Segons la seua fixa de serveis, el governador civil de la província ja havia desenvolupat tasques de direcció policial en Àfrica abans de l'alçament del 18 de juliol. La Guerra Civil el va sorprendre a territori republicà, però una vegada va aconseguir passar a la zona rebel es va fer càrrec ben prompte de tasques d'informació i ordre públic en la zona de Toledo. El dia 2 de març del 1939, vint-i-nou dies abans de la victòria rebel, va ser nomenat governador civil de València, i van prendre possessió del càrrec el dia 31, immediatament després de la caiguda de la capital. A partir d'aquest moment, la vida dels valencians i les valencianes de postguerra va quedar vinculada a la tasca de Planas de Tovar al Govern Civil, perquè baix la seua direcció es van emprendre una gran diversitat de mesures de control social i repressió degut a que les atribucions d'aquest càrrec no van estar gens definides.

Ginés i Sánchez recuepra un fragment del llibre *Feixistes, Rojos i Capellans* de Ramir Reig i Josep Picó, en el que queda clar el perfil professional d'aquest governador mitjançant un episodi que, a més a més, va tindre lloc a la ciutat de Xàtiva:

«Troband-se una volta a Xàtiva, on solia anar amb freqüència a descansar, prenia un refresc en la terrassa del Casino quan de l'interior arribaren les notes del ball de moda ('*arriba con el tirolí, abajo con el tirolí*'). La nostra màxima autoritat [...] interpretà allò com una provocació. Ignorem si pels moviments de l'animadora' [...], o per considerar la lletra al·lusiva, aneu a saber, el cas és que entrà en tromba, manà parar la música, detenir el conjunt i rapar al zero la descarada».¹⁶

Tot i això, la figura del governador civil s'ha d'entendre dins d'un esquema molt ample i compartimentat de la repressió franquista. Quan el franquisme va arribar a València, el procés aplicable als recolzaments republicans portava molt de temps desenvolupant-se i perfeccionant-se. Prenent com a exemple el cas de les presons, i al contrari del que s'havia mantingut durant molt de temps des d'enfocaments més tradicionals, la indefinició del procés penal solament va existir als primers mesos de guerra, ja que hi va haver tot un seguit d'ordres, decrets i lleis que acabaren per emmarcar tot el sistema penitenciari. Un sistema que va entrar en un estat avançat de desenvolupament a les zones rendides el 1939. La sensació d'arbitrarietat, però, pot estar causada per l'altíssim volum de presos de les primeres setmanes de la postguerra. Però tot l'armassó legal que va fer passar a milers de persones per cada pas del currículum repressiu ja estava en funcionament, tot i que no trobaria una configuració definitiva fins la reorganització de la Direcció General de Presons el 1942¹⁷.

¹⁶ Ramir REIG i Josep PICÓ, *Feixistes, rojos i capellans. Església i societat al País Valencià (1940-1977)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2004, pàg. 31. Fet i fet, no deixa de sorprendre que malgrat testimonis com aquest, l'evident empremta de Planas de Tovar a la repressió de postguerra i els quasi 11 anys d'aplicació de la Llei de Memòria Històrica, la ciutat de Xàtiva segueisca comptant amb una placa commemorativa en el seu honor.

¹⁷ Domingo RODRÍGUEZ TEJJEIRO, *op. cit.*, pàg. 21.

Fet i fet, les presons van ser un element clau en el procés de repressió per a consolidar el règim¹⁸. Entre 1938 i 1942 es va donar una gran acumulació de presoners i presoneres que va provocar, fins i tot, la proliferació de presons habilitades. Aquestes van ser espais molt diversos i sovint dispersos geogràficament, però que durant un període de temps ben llarg van servir per a tancar una gran quantitat de persones a l'espera de ser processades judicialment. Eren presons *ad hoc*, creades com una solució temporal (en principi) al problema de l'alta població penitenciària. De fet, a principis del 1940, quan aquesta va arribar a nivell extrem de massificació, es va haver de replantejar forçosament l'esquema de presons, perquè posava en perill el propi sistema penitenciari. Açò no es va dur a terme mitjançant indults ni amnisties que alleugeraren la població reclosa, sinó amb alguns alliberaments condicionals als casos que ja comptaven amb una sentència (al voltant d'un terç del total), cosa que no va alterar massa les xifres generals però que a nivell local va suposar la posada en marxa de les Juntes de Llibertat Vigilada¹⁹. Aquestes juntes es dedicaren bàsicament a monitoritzar l'activitat de les persones en règim de llibertat condicional i eren les encarregades de gestionar els seus moviments, arribant a l'extrem de poder concedir o denegar permisos de trasllat de residència, treball o viatges curts. Tot i això, també van tindre un clar component "re-educador", en tant que tractaren de continuar amb la tasca ideològica que s'havia encetat a presó²⁰.

Tot i això, però, una gran part de les persones que van entrar al sistema penitenciari ho van fer principalment a partir de dos espais: els camps de concentració i les presons de partida. El primer també constitueix un dels temes d'estudi sobre la repressió franquista del que més pàgines s'han escrit²¹. Tot i la gran diversitat de formes que inclou el mot, els camps de concentració constituïrien un espai temporal, un tancament transitori que serviria per a classificar els presoners segons les seues responsabilitats de guerra, evidentment enmig d'un context generalitzat de massificació, misèria, malalties i violència²². El segon dels espais, les presons de partida, van ser la penúltima baula del sistema penitenciari, entre les presons provincials i els calabossos municipals. Aquestes presons, moltes d'elles antics presidis construïts o reformats durant el segle XIX, són espais dels que es sap molt poc durant la primera postguerra tot i la fluida correspondència que mantenien amb les presons provincials. Podien exercir les mateixes funcions que un camp de concentració, tot i que també van ser espais on molta gent va complir condemnes relativament llargues.

D'altra banda, convé destacar un últim aspecte de la repressió franquista degut a la seua importància a nivell municipal: les depuracions del funcionari i el personal públic

18 Gutmaro GÓMEZ BRAVO, "Política penitenciaria del franquismo y la consolidación del nuevo estado" en *Anuario de derecho penal y ciencias penales* (61), 2008, pàgs. 166-167.

19 Domingo RODRÍGUEZ TEIJEIRO, *op. cit.*, pàgs. 25-26.

20 Domingo RODRÍGUEZ TEIJEIRO, "Instituciones de control postcarcelario en el primer franquismo: el servicio de libertad vigilada" en *Historia Actual Online* (28), 2012, pàgs. 49-60.

21 Jaume SOBREQÜÉS i CALLICÓ (coord.), *Una inmensa prisión: los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el franquismo*, Crítica, Madrid, 2003.

22 Domingo RODRÍGUEZ TEIJEIRO, *op. cit.*, pàgs. 64-67.

local. Aquest va ser un procés general a tot l'Estat, punitiu i exemplaritzant pel qual, des de la base de la presumpció de culpabilitat generalitzada, es van sotmetre a judici milers de persones a causa del seu treball públic en temps de guerra. Per tant, van ser porgues que afectaren tant a persones amb clares vinculacions als comitès revolucionaris com a funcionaris i funcionàries de carrera o en interinatge que ocuparen un càrrec durant el govern del Front Popular (o, fins i tot, abans). Totes les persones encausades es trobaren en una situació d'extrema indefensió, completament a l'empar de les valoracions que les forces vives feren d'elles, tot i que una gran majoria no acabaren en presó²³. Aquest va ser un projecte primerenc de Franco que va trobar el seu màxim exponent legal en la Llei de Depuració de Funcionaris del 1939, tot i que serien encara nombroses les disposicions que la desenvoluparien²⁴. S'ha de dir també que no es va tractar d'una porga amb delictes tipificats i una clara línia condemnatòria, sinó que es va tractar d'una investigació massiva dels funcionaris de l'Estat i una valoració individual de cada cas. És per això que en els casos que veurem a continuació les sentències són diverses, així com els "delictes" que s'imputen.

La partida judicial de Xàtiva: factors geogràfics, econòmics i demogràfics.

La partida judicial de Xàtiva està composta pels municipis de l'Alcúdia de Crespins, Barxeta, Bellús, Canals, l'Ènova, Cerdà, la Granja de la Costera, la Llosa de Ranes, el Genovés, Llanera de Ranes, Llocnou d'en Fenollet, Manuel, Novetlè, Rotglà i Corberà, Rafelguaraf, Torrella, Vallés i Xàtiva, sent-ne aquesta el cap de partida. Tot i formar part de la mateixa demarcació judicial, els límits de la partida no es corresponen amb els comarcals. Fet i fet, Bellús és un municipi de la Vall d'Albaida, al sud de la Costera i a l'altra vessant de la Serra Grossa, mentre que Manuel, l'Ènova i Rafelguaraf són municipis situats a la comarca de la Ribera Alta, al nord-est. D'altra banda, moltes d'aquestes poblacions inclouen al seu terme municipal diversos llogarets o pedanies. És el cas de Xàtiva, que comprén les pedanies d'Annuir, el Pinar dels Frares (també conegut amb el nom del Realenc i situat a la comarca de la Ribera Alta), Sorió i la Torre d'en Lloris; Canals, amb Aiacor, la Torre de Canals i la Torre de Cerdà; Llanera de Ranes, amb Torrent d'en Fenollet; el Genovés amb Alboi; i Rafelguaraf amb Berfull, el Riu-rau i Tossalnou.

Geogràficament, com que quasi tots els municipis que hem esmentat estan situats a l'extrem nord-est de la Costera i al sud de la Ribera Alta, la partida judicial està condicionada en gran mesura per la Serra Grossa, el riu d'Albaida i els seus afluents. La major part de la demarcació ocupa el pla que s'obri entre les dues comarques, en una zona generalment marcada per l'absència de grans desnivells, sobretot en les poblacions de la Ribera Alta. Precisament aquesta planura és el que va facilitar les comunicacions entre els municipis i el cap de partida, ja que no sols les carreteres facilitaren la circulació dels vehicles de

23 Josefina CUESTA (dir.), *La depuración de funcionarios bajo la dictadura franquista (1936-1975)*, Fundación Largo Caballero, Madrid, 2009, pàgs. 15-19.

24 Yolanda BLASCO GIL, "Soporte jurídico de las depuraciones" en Josefina CUESTA (dir.), *op. cit.*, pàgs. 36-40.

tracció animal o mecànica (incloent les diverses línies d'autobús amb les que comptaven els pobles), sinó que la línia de ferrocarril Xàtiva-València va servir de connexió de les localitats de Manuel, l'Ènova i Rafelguaraf (aquest un poc més allunyat) amb la capital de partida judicial i la capital de província.

Tanmateix, hi ha un parell de poblacions que, per presentar una situació diferent, la seua relació amb l'estructura repressiva franquista va tindre certes peculiaritats, com veurem més endavant. En primer lloc, Bellús està situat al nord de la comarca de la Vall d'Albaida, als peus de la Serra Grossa en la seua vessant sud. Entre aquesta localitat i el cap de partida s'interposen aquesta serralada, la vall de Bixquert i la Serra del Castell de Xàtiva, obstacles que dificultaven la comunicació entre ambdues localitats. Tanmateix, per la proximitat a la ciutat de Xàtiva (o tal vegada per la llunyania de les dues ciutats més importants de la comarca, Ontinyent i Albaida) hi ha hagut una estreta i tradicional relació econòmica. És per això que Bellús representa un cas particular dins de la partida, no solament per formar part d'una altra comarca, sinó per la relació que presenta amb Xàtiva malgrat els obstacles en les comunicacions. D'altra banda, Barxeta és la localitat que marca el límit nord-est de la Costera, a tocar de la Ribera Alta, la Safor i la Vall d'Albaida. Per la seua situació geogràfica, Barxeta es troba, en comparació als altres municipis de la partida, en una zona muntanyosa, accidentada, molt propera al port de Simat. Açò va afavorir que les autoritats competents de Barxeta tingueren molt present la qüestió dels maquis, ja que per les muntanyes i coves dels voltants van arribar a amagar-se'n una quantitat raonable, a més de les possibilitats que el relleu atorgava a la pràctica de l'estraperlo i el contraban.

Com ja hem esmentat breument, aquesta partida judicial compta amb un eix de comunicacions realment important: el ferrocarril. La línia de trens entre Xàtiva i València ha suposat des de la seua instal·lació un element de vertebració territorial, econòmica i política. Per al cas que ens ocupa, suposa una comunicació ràpida amb la ciutat de València, capital de província i on es trobaven moltes de les institucions que regiren la gestió de la repressió franquista al territori que ens ocupa. A més, era a València on es trobaven les presons més grans, per la qual cosa moltes persones feien servir el tren per a desplaçar-se a les penitenciaris on tenien algun familiar. Tanmateix, les vies terrestres que han connectat València amb l'interior de la península han tingut històricament un pes central en les comunicacions d'aquestes comarques centrals (i per tant, en la partida judicial). En concret, la carretera nacional N-340 i les autovies A7 i A-35 ocupen un traçat molt antic que, aprofitant les planures fluvials i passos entre elevacions, permeten un desplaçament fàcil al seu pas per La Costera. Aquestes vies van fer que Xàtiva ocupara un lloc estratègic, per la seua situació de cruïlla de camins cap a l'interior i cap al sud peninsular. És per això que va esdevenir un centre d'operacions des del que es van gestionar diverses expedicions dels batallons sollevats, com veurem al punt següent. Per al cas que ens ocupa, llavors, una visió de conjunt fa veure la importància de les vies de comunicació com un factor condicionant del caràcter de la repressió franquista en aquesta partida judicial. De fet, eixa posició estratègica de la ciutat de Xàtiva és un dels motius que va

portar al bombardeig de l'estació de ferrocarrils de la ciutat el 12 de febrer de 1939. Per tal d'exemplificar aquesta situació i la preocupació que això despertava al règim durant la primera postguerra, esmentarem un conjunt de cartes conservades a l'arxiu de Canals que, si bé no estan directament relacionades amb la repressió i el control social, tenen a veure amb la intenció del govern central franquista de guarir-se front un possible atac exterior, cosa que s'ha d'entendre dins del context de la II Guerra Mundial. Ens referim a la demanda sobre el manteniment i reconstrucció dels refugis antiaeris. Des de la caporalia de l'Exèrcit de Llevant es va demanar en diverses ocasions una relació dels pobles amb importància estratègica que pogueren ser objecte de bombardejors, per la qual cosa es va demanar també el condicionament i manteniment dels refugis²⁵. Pel que sembla, Canals estava en eixa llista segurament per la proximitat a una estació del ferrocarril, per la qual cosa segurament també van ser notificades les poblacions d'Alcúdia de Crespins, Xàtiva i Manuel tot i que no s'han conservat.

Pel que fa a l'economia dels municipis de la partida, estava fermament vinculada a l'agricultura i en menor mesura a la ramaderia. Tot i que hi havia una classe propietària que posseïa grans extensions de cultius, també eren nombrosos els camperols particulars que es tractaven de guanyar-se la vida amb unes poques fanecades, sense que això implicara un rebuig del treball per a tercers. Per tant, el paisatge a la partida judicial de Xàtiva era eminentment agrari, amb amples extensions dividides en bancals destinats a diversos cultius: taronja, dacsà, blat, hortalisses, tabac, arròs als marges dels rius, ... Aquesta varietat, però, no va suposar una garantia de supervivència per als habitants de la partida. En primer lloc, l'arribada del nou règim va suposar l'aplicació dels famosos "cupos", taxes en espècie imposades a tot tipus de cultiu que, a més, no es calculava en base a la collita sinó en funció de les fanecades censades. Així doncs, independentment de la quantitat de fruits que haguera produït cada parcel·la, se li havia imposat per la seua extensió una quantitat fixa de producte a pagar. La varietat de productes i les estretors que va produir sobre les famílies l'aplicació d'aquesta i altres taxes va afavorir la pràctica de l'*estraperlo*, el comerç il·legal de béns per tal d'estalviar-se l'impost, i el contraban. Finalment, el teixit industrial de la partida judicial era pobre. La majoria dels negocis del sector secundari es trobaven vinculats a la ciutat de Xàtiva, amb el cas exemplar de la *Papelera de San Jorge*, propietat de Gregorio Molina, a excepció de les fàbriques de teixits de l'Alcúdia de Crespins²⁶. Així doncs, gran part d'aquest sector tenia una àrea d'influència local, si més no algunes empreses destacaven pel seu pes regional i, tal i com recorden alguns testimonis, estatal²⁷. És el cas de les diverses mines d'algeps de La Llosa de Ranes, de l'assegador i fàbrica de tabac de Rotglà i Corberà, de la indústria del moble, fàbriques de begudes alcohòliques i carbòniques o de la fàbrica de xocolata Chiquilín de Xàtiva.

25 Cartes del 25 de juny del 1939 (2 documents) i del 10 d'agost del 1940, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

26 En una notícia recent sobre la indústria paperera de Xàtiva es fa esment de la potència econòmica de la *Papelera de San Jorge*. Malgrat tot, no comptem a dia de hui amb un estudi centrat en la seua figura. Notícia en https://elpais.com/diario/1998/10/23/cvalencia-na/909170308_850215.html

27 Entrevista a Vicente Martínez i Manolo Estornell.

Si atenem a les fonts que ens parlen de la situació econòmica d'aquests anys, a l'arxiu municipal de Xàtiva es conserven un conjunt de 13 informes econòmics i demogràfics datats els primers dies de desembre del 1939 i ordenats des de la delegació d'abastiments i transports del Govern Civil. Aquests informes inclouen tant informació demogràfica (número d'habitants separats per sexes així com nombre de Cartilles Familiars) com informació al voltant de les *principales riquezas de la localidad en 18 de julio de 1936* i de les que consideraven que la localitat comptava a data de l'informe. Un resum de les dades obtingudes per aquests informes el trobem en la taula següent:

Municipi	Habitants	Homes	Dones	Cartilles familiars	Riqueses el 1936	Riqueses el 1939
Barxeta	1.455	737	718	395	Taronja, oli, hortalissa, raïm, arròs (fins que les sequeres el van fer inviable)	Oli, " <i>las demás riquezas casi nulas</i> " per la sequera i haver-se assecat els brolladors.
Canals	6.024	3.128	2.896	1.692	Industrial: pell i la terrisseria. Agrícola: blat, taronja, hortalissa i l'elaboració d'oli.	Les mateixes.
Cerdà	361	179	182	93	Taronja, oli i hortalissa.	Les mateixes.
L'Ènova	1.308	625	683	375	Taronja i arròs.	Les mateixes.
La Granja de la Costera	575	283	292	148	"Agrícola."	"Agrícola."
Llanera de Ranes	895	425	470	220	Taronja, oli i hortalissa.	Les mateixes.

Municipi	Habitants	Homes	Dones	Cartilles familiars	Riqueses el 1936	Riqueses el 1939
Manuel	2.521	1.185	1.336	656	“1.300 hanegadas de NARANJOS con producción aprox. De 200.000 arrobas. 1.800 id. ARROZ, idem id. De 1.000.000 kgs. 700 id. Hortalizas, verduras en general y granos o cereales.”	“1.300 hanegadas de NARANJOS con producción aprox. De 50.000 arrobas. 1.800 id. ARROZ, idem id. De 640.000 kgs. 700 id. Hortalizas, verduras en general y granos o cereales. Causas de las diferencias entre las anteriores riquezas: haber estado bajo la dominación roja esta zona.”
Novetlè	755	372	383	200	Taronja, creïlla, hortalissa i verdura en general.	Les mateixes.
Rafelguaraf	2.064	1.028	1.036	516	Taronja, arròs, blat i dacsa.	Les mateixes.
Torrella	292	153	139	60	Taronja, oli i hortalissa.	Les mateixes.
Vallés	276	134	142	75	“Agrícola.”	“Agrícola.”
La Llosa de Ranes	2.650	1.307	1.343	748	Taronja, raïm, oli, garrofa, hortalissa i verdura en general.	Les mateixes.
L'Alcúdia de Crespins	2.254	1.056	1.198	579	Agrícola: taronja, creïlla, raïm, oli, hortalissa i verdura en general. Industrial: fàbrica de drap, de gèneres de punt i teixit de cotó i fàbrica de farines.	Agrícola: les mateixes. Industrial: fàbrica de gèneres de punt i teixit de cotó i fàbrica de farines. “La fàbrica de paños de Hijo de Jaime Aparicio, en la actualidad no funciona por encontrarse los dueños procesados.”

Quadre 1: Dades demogràfiques i econòmiques d'algunes poblacions de la partida judicial²⁸

²⁸ Dades obtingudes dels informes dels dies 8, 9, 10 i 11 de desembre del 1939 referents a les poblacions esmentades. AMX, caixa 150, Correspondència oficial 1937-1939, carpeta Correspondència 1939.

Aquestes dades reflecteixen, doncs, el domini de l'economia de base agrícola, sobretot centrada en la taronja però també en l'oli i les hortalisses. D'altra banda, destaca el cas de Barxeta, on l'agricultura va patir un fort cop a causa de l'assecamment de les fonts d'aigua. Tanmateix, el cas més cridaner és el de Manuel, on es va veure molt reduïda la producció agrícola a causa, segons el mateix document, del govern del Front Popular. Açò pot tindre relació amb la dinàmica d'expropiació durant el temps de guerra, ja que s'hauria passat d'una explotació industrial al conreu orientat a garantir la subsistència. Tanmateix, solament en el cas de l'Alcúdia de Crespins han quedat reflectides les empreses industrials que hem esmentat més amunt i que marcaren gran part del desenvolupament econòmic i la vida laboral de la zona. Tot i que no es conserven els informes de Xàtiva o Rotglà i Corberà, on estaven situades altres indústries d'important pes regional, sembla que els negocis del moble i l'algeps de La Llosa de Ranes no es consideraren suficientment rellevants com per a figurar a l'informe respectiu. En qualsevol cas, el teixit industrial no era comparable al pes de l'agricultura i, com es pot observar per al cas de l'Alcúdia de Crespins, també va rebre un cop fort a conseqüència de la guerra.

Aquesta informació s'ha de veure també a la llum de les experiències de les persones que van viure la primera postguerra. Totes elles han afirmat, en algun moment de les entrevistes realitzades, que la fam és les que més vívidament recorden d'aquells anys. De fet, solament la desaparició o la mort d'alguna persona propera es recorda amb la mateixa força. El contraban es planteja com una pràctica "natural" front les estretors alimentàries de la postguerra, quan "amb mig quilo de garrofes havien de passar el dia dos persones" i amb un pes especialment destacat del tabac (sobretot en relació amb algunes poblacions de la Canal de Navarrés, d'on procedien els famosos *caliqueños*)²⁹. És per això que hem cregut convenient detenir-nos en aquest punt, perquè la fam (la memòria de la qual també podria donar peu a una investigació completa, com ja s'ha realitzat en algun cas³⁰) va ser el teló de fons de totes les situacions descrites al llarg de la investigació i un punt de partida molt freqüent als relats sobre la postguerra que ens han concedit.

²⁹ Entrevista a Vicente Martínez i Manolo Estornell.

³⁰ Alicia GUIDONET RIERA, "Memoria oral y alimentación. Estrategias de supervivencia durante la Guerra Civil española (1936-1939) y la posguerra (1939-1955)" en *Archivos de Ciencias Sociales*, 24 (2011), pàgs. 47-58.

CAPÍTOL 4

L'ESTABLIMENT DE LA REPRESSIÓ I LES MESURES DE CONTROL SOCIAL ALS MUNICIPIS DE LA PARTIDA JUDICIAL DE XÀTIVA

L'entrada de tropes: canvi d'ajuntaments i primers empresonaments.

La implantació del franquisme va vindre marcada per estrictes ordre cronològic de conquesta, no solament en les zones en les que s'hi va donar una batalla sinó també en aquells municipis de rereguarda que van entrar en bloc a la “zona nacional” a causa d'una rendició, com va ser el cas de València. Generalment, aquest canvi es va poder produir de dues formes: bé per la presa del poder municipal per alguns elements de dreta (sobretot falangistes) abans de l'arribada de les tropes, bé mitjançant la presa oficial per part de l'exèrcit rebel, amb la qual cosa va ser el govern republicà el que fins eixe moment va seguir desenvolupant la seua tasca.

Per tal de presentar un ordre de lectura d'aquest procés a la partida judicial de Xàtiva, ací ens servirem de les dades incloses a les actes municipals sobre els canvis als ajuntaments dels quals n'hem obtingut les dades, que presentem en forma de quadre i que desenvoluparem al llarg de l'apartat:

15 de març	Bellús → possible comissió gestora provisional de <i>FET y de las JONS</i> .
29 de març	Canals → comissió gestora provisional de <i>FET y de las JONS</i> . El Genovés → comissió gestora provisional de <i>FET y de las JONS</i> . Rotglà i Corberà → comissió gestora provisional designada per un tinent.
30 de març	Bellús → comissió gestora provisional de <i>FET y de las JONS</i> . Llocnou d'en Fenollet → comissió gestora provisional de <i>FET y de las JONS</i> . Manuel → constitució de la comissió gestora franquista “il·legal”. Rafelguaraf → entrada de tropes i creació d'una comissió gestora provisional. Xàtiva → canvi de règim a les actes.
1 d'abril	Xàtiva → constitució d'una comissió gestora.

3 d'abril	L'Alcúdia de Crespins → es confirma la comissió gestora nomenada per <i>FET y de las JONS</i> anteriorment.
7 d'abril	Cerdà → constitució d'una comissió gestora. Llanera de Ranes → constitució d'una comissió gestora. Rotglà i Corberà → constitució d'una comissió gestora. Torrella → constitució d'una comissió gestora.
8 d'abril	Canals → constitució d'una comissió gestora.
10 d'abril	La Granja de la Costera → constitució d'una comissió gestora. Rafelguaraf → constitució d'una comissió gestora.
12 d'abril	Barxeta → constitució d'una comissió gestora. Manuel → constitució d'una comissió gestora.
15 d'abril	Llocnou d'en Fenollet → constitució d'una comissió gestora.
5 de maig	El Genovés → constitució d'una comissió gestora.

Quadre 2: cronologia dels canvis de govern de la partida judicial de Xàtiva.

D'altra banda, però, hem volgut contrastar açò amb uns altres documents: els diversos informes de novetats de la 55ª divisió del *Ejército de Galicia*³¹. Aquestos, en conjunt, conformen un diari de l'avanç de les tropes pel sud de la província després de la rendició de València i el final de la guerra. A partir d'aquests sabem que, en allò tocant als municipis de la partida judicial, entre el 31 de març i l'1 d'abril del 1939 el Primer Regiment de la divisió ja estava acantonat a Xàtiva mentre que el Segon Regiment va avançar des de Catarroja cap a Alzira ocupant Manuel. Entre els dies 2 i 3 d'abril, arribaren tropes a l'Alcúdia de Crespins i el dia següent al Genovés. Els dies 4 i 5 les tropes arribaren a Canals, i dos dies després alguns grups es dirigiren a Cerdà, Torrella i Rotglà i Corberà, com explicita el document, "*procediéndose a la constitución de Juntas Municipales y localización de Depósitos*"³². El mateix van fer a Bellús i Barxeta els dos dies següents i, els dies 9 i 10 d'abril, a Rafelguaraf, Ènova, Llanera de Ranes i Novetlè. A partir d'aquesta data les tropes tornaren als diversos municipis en repetides ocasions per explorar els seus termes, sobretot les parts més rurals i muntanyoses, però també per a localitzar dipòsits de material de guerra, tal i com es veu reflectit sovint a la correspondència d'alguns arxius municipals.

Aquest document també servia per a informar del volum de persones capturades en cada jornada. Val a dir que, com que els diversos batallons van recórrer distintes comar-

31 "Partes de novedades de la 55 división", AGMA, rotllo 62, armari 23, lligall 10, carpeta 5, pàgs 1-30.

32 *Ibid.*, pàg. 8.

ques en eixes incursions, les xifres no representen en absolut un número real de captius i captives *de* la partida judicial, ni tan sols *en* la mateixa. Tot i això, si sumem les dades de tots els informes el resultat final ascendeix a més de 23.700 persones en tot el mes d'abril³³. Fins i tot tenint en compte que aquestes dades poden estar falsejades o simplement ser errònies, es tractaria d'un volum de població presidiària molt elevat per a les infraestructures penitenciàries de les partides judicials, cosa que motivaria l'aparició de presons habilitades i camps de concentració, llocs de trànsit on s'esperaria el trasllat a altres centres de reclusió o a les execucions. Tot i això, a la llum de les dades obtingudes, sembla que els espais de tancament de persones durant la primera postguerra van conformar un circuit fonamentat en la presó de partida situada a Xàtiva, el camp de concentració de Les Salines de Manuel i els dipòsits municipals, de Falange, de la Guàrdia Civil o de les instal·lacions militars. Com veurem als apartats corresponents a cada municipi, aquests espais guarden una importància desigual en la memòria. Però, atenent a les dades referides dels informes militars, resulta indubtable que la circulació de persones captives va ser intensa, cosa que també es podria relacionar amb l'existència d'un espai dedicat als afusellaments de presos conegut com "la Casa Blanca", entre Xàtiva i Novetlè.

Canals

El 29 de març del 1939 es va produir un canvi a l'ajuntament de Canals amb motiu del triomf del bàndol rebel. El Consell Municipal republicà i una representació local de *FET y de las JONS*, en presència del comandant militar de la plaça, es reuniren per tal de nomenar qui s'encarregaria de millorar els serveis públics, en concret aquells relacionats amb les qüestions d'ordre i abastiment. Per al tal fi, es va formar una *junta local de defensa* (segons la voluntat de la comandància), per a atendre l'ordre públic. L'alcalde republicà en funcions, José Sancho Arándiga, i el representant de Falange, Álvaro Martínez Pallás, nomenaren Miguel Maset Real i Ramón Soriano Giménez (futurs alcalde i regidor respectivament, així com persones de declarada confiança de Falange) per tal de controlar els assumptes relacionats amb la gestió econòmica i dels recursos de la ciutat. La intenció del comandant era començar a aplicar la nova política sobre el municipi mentre arribaren les ordres de la superioritat³⁴. Aquesta forma d'iniciar la dictadura troba escasses similituds respecte la resta de la partida judicial. En primer lloc, no hi ha un cas semblant en aquest estudi al treball "conjunt" de l'última alcaldia republicana i el grup local de Falange. Tot i la mancança de dades, sembla que degut a la notícia del final de la guerra els falangistes locals van prendre el poder municipal *de facto*. En conseqüència, el dia següent es va produir el cessament de tot l'ajuntament republicà "*por voluntad propia*" i la seua substitució provisional per membres de Falange, doblant-ne el número³⁵. Segurament el motiu fóra, com assenyalava el propi document, esperar l'arribada d'ordres des de les altes instàncies del

33 A l'annex 1 mostrem una taula-resum dels dies i les quantitats de presoners.

34 Acta del 29 de març del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

35 Acta del 30 de març del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

govern franquista a València. Tanmateix, no deixen de ser rellevants el lapse de temps i el motiu de l'aparent coordinació entre les dues faccions, ja que en altres poblacions es recorre directament al relleu dels poders locals. D'altra banda, el dia 8 d'abril es va constituir legalment la comissió gestora de Canals. Si, com hem assenyalat més amunt, entre el 30 de març i el 8 d'abril es va doblar el número de gestors respecte el període anterior, a partir d'aquesta data l'ajuntament va tornar a estar format per un nombre més reduït de persones: en presència d'Enrique Lucas Mercadé, comandant militar de Xàtiva, es va nomenar Miquel Maset Real alcalde i José Mª Grau Penadés, Ricardo Sancho Argent, Ramón Soriano Giménez i Francisco Arnau Vallés com a regidors, així com Vicente Tormo Juan com a secretari accidental³⁶. S'ha de dir també, però, que el dia 18 de març es va publicar una acta en la que es va constituir una comissió gestora provisional amb els mateixos noms i en presència de Senén Martín Hernández, del cos jurídic militar. Segons aquesta acta:

“Estos nombramientos tienen carácter provisional y sólo subsistirán hasta que por las Autoridades que designe el Ministerio del Interior, se proceda a la constitución definitiva de dichas corporaciones. Si se produjera alguna vacante, se pondrá inmediatamente en conocimiento de la Auditoria de Guerra del Ejército de Ocupación, radicante en Madrid.”³⁷

Aquest fragment exemplifica el control al que estaven sotmesos els ajuntaments des de les distintes instàncies del poder franquista. De fet, no seran estranys en aquesta ni en altres localitats els canvis de les comissions gestores causats per un ofici o, fins i tot, un simple telegrama emès pel governador civil. Uns quants mesos després es va procedir a la destitució del delegat d'abastiments Salvador Juan Úbeda per ofici de la comandància militar de Xàtiva referint queixes de la seua actuació, sent substituït per Francisco Arnau Vallés³⁸. L'últim canvi d'aquest caràcter que conservem a les actes del període és, tal vegada, la que més profunditat va assolir: al novembre de 1941 es van citar baix la presidència de Ricardo Tortosa Sancho els gestors Antonio Pérez Cuenca, Bautista Martínez, Anselmo Llopis Pérez, Ricardo Mollá Cuenca i José Mª Ferrer Vila, tots els quals van ser cessants (inclòs l'alcalde) i substituïts per Ricardo Colomer Vila com a alcalde, Ramón Cerdà Vila com a primer tinent d'alcalde i Joaquin Ferrer Vila, José Llorens Arnau, Jose Mª Lluch Fabado, Francisco Arnau Vallés, Filiberto Ferrer Chorques, Joaquin Juan Reig i Angel Ballester Tormo com a gestors. Tanmateix, aquest últim va considerar incompatible la tasca a l'ajuntament amb la seua professió de farmacèutic, per la qual cosa va renunciar al càrrec³⁹.

³⁶ Acta del 8 de març del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

³⁷ Acta del 18 d'abril del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

³⁸ Acta del 9 de juny del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

³⁹ Acta del 10 de novembre del 1941, ACa, llibre d'actes 1941-1943.

La tasca d'alguns membres de la primera comissió gestora ja havia començat, com hem vist, als primers moments del canvi de règim. Però la vertadera primera comesa d'aquest ajuntament va ser la de depurar els càrrecs municipals, com venia instaurat per la llei del 10 de febrer del 1939. El 14 d'abril es va encetar aquest procés a nivell intern i va afectar al mecanògraf José Sancho Sancho; als vigilants nocturns Luís Mollà Calatayud, Olegario Juan Palmi, Fernando Cuenca Lluch i Andrés Peiró Serrano; a l'encarregat de les escoles Joaquin Sancho Maset; a l'encarregat de la neteja dels carrers Rafael Lluch Roig i al dipositari interí Leopoldo Chover Saurina, els quals van ser destituïts perquè no s'havien presentat als seus llocs des de la formació de la gestora, tal vegada per haver fugit de la localitat. D'altra banda, aquestes persones van ser substituïdes per Rafael Arnau Pérez, Manuel Sanchis Sancho, Antonio Vicente Moltó Carrasco, Lorenzo Martínez Bolinches, Antonio Llorens Arnau, José Arnau Sancho, Tomás Morales Montagud i Rafael Arnau Pérez, respectivament, per haver estat desenvolupant eixos càrrecs des de principis d'abril. Si bé aquestes destitucions es van produir al·legant la desatenció del càrrec, a punt i seguit s'aborda en aquesta acta la depuració de funcionaris en compliment de la llei respectiva. En aquesta ocasió particular, el procés va afectar al secretari Antonio Villar Adalid i als oficials de secretaria Vicente Arnau Pérez, Antonio Hernández Córdoba i Antonio Gras Alventosa; als agutzils Antonio Vte. Moltó Morales, Eliseo Monzó Calbo, Francisco Castellón Rodríguez (responsable de la pedania d'Aiacor) i Tomàs García Ros (responsable de la pedania de la Torre de Cerdà); i al guàrdia municipal Rafael Ferri Ruiz, els quals havien d'entregar declaració jurada en un terme de 8 dies. Pel que fa a aquest assumpte, Canals també marca la diferència respecte la resta de la partida judicial perquè no es va nomenar un jutge instructor de depuracions sinó que tota la comissió gestora les va instruir⁴⁰.

Aquest últim procés es va resoldre més d'un més després. De tot el llistat de noms anterior, solament Antonio Villar Adalid, antic secretari titular, no va rebre cap valoració negativa i va ser reconegut com a protector d'elements de dretes durant el període bèl·lic a més de ser considerat víctima de represàlies i extorsions comeses pels "rojos". Per tot això, va ser admès sense sanció al seu càrrec, mentre que la resta van ser destituïts. Es va demanar també una nova declaració jurada d'un nou procés depuratiu, el del mecanògraf José Sancho Sancho⁴¹. Tanmateix, el procés a Antonio Villar es va reprendre a finals d'any quan es va revisar la seua admissió a causa de la seua detenció i tancament, de les que no en tenim més dades que la menció a l'acta municipal. Degut a açò i vista la seua condemna, ja no es considerava mereixedor de la confiança de l'ajuntament per a desenvolupar el càrrec de secretari i se'l va cessar com a secretari en propietat⁴². Així i tot, es conserva una carta datada el 1940 en la que Antonio Villar dimiteix del càrrec a causa d'una malaltia, que a més es veu reflectida en una acta municipal posterior, per la qual cosa cal pensar en una segona readmissió d'aquest secretari d'ofici a l'ajuntament de Canals⁴³.

⁴⁰ Acta del 14 d'abril del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

⁴¹ Acta del 22 de maig del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

⁴² Acta del 24 de novembre del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

⁴³ Carta de l'1 de febrer del 1940, ACa, llibre d'actes 1938-1940 (guardada entre fulls) i acta del 9 de febrer del 1940, ACa, llibre d'actes 1940-1941.

Els processos depuratius continuaren durant tot el període i afectaren un bon nombre de personal públic. Tanmateix, a les actes municipals solament s'esmenten dues destitucions, les de l'auxiliar de secretaria José Lauder, per no haver presentat la declaració jurada a temps, i la del practicant titular Vicente Sancho Belda, inhabilitat per a llocs de confiança i congelat al seu escalafó durant dos anys tot i que sense perjudici de la seua sanció administrativa⁴⁴. La resta de depuracions reflectides a les actes de Canals resolen de manera favorable per als encausats. Destaca la del secretari interí Ángel López Mestre, qui es va considerar “*perfectamente depurado*” per haver posat al dia l'ajuntament després dels desordres de la guerra⁴⁵. De la mateixa manera, l'aparellador d'obres municipal Manuel Piñón Mallol, el metge d'assistència domiciliària Francisco Raga Blasco (qui també queda referit en aquest aspecte a la correspondència⁴⁶) i els farmacèutics Julio Ferrer Peiró i Ángel Ballester Tormo recuperaren els seus llocs de treball sense cap mena de sanció⁴⁷. Finalment, com a exemple del nivell al que va arribar el procés depuratiu franquista, esmentarem una demanda d'informació de la *Jefatura Nacional de Correos* en la que es demanen informes d'Enrique Calvo Hernández, administrador de l'estafeta local el 1937. Tot i que aquest no és un procés municipal, els informes amb els que havia de comptar aquesta persona per a conservar el seu treball sí que depenien de les autoritats de Canals. Per eixe motiu, i de forma manuscrita, al darrere de la carta s'hi va apuntar “*Bautista Lloret i Francisco Arnau pueden informar*”, sent el segon un dels gestors municipals⁴⁸.

D'altra banda, com és ben sabut, una de les principals accions de l'administració franquista va ser la de crear un fons d'informació sobre les persones amb alguna relació amb la II República, ja fora de forma significativa o simplement tangencial. És per això que serà freqüent trobar correspondència destinada a la recerca de persones o a l'obtenció d'informació sobre aquestes. Un dels casos més rellevants d'aquest ajuntament és una carta rebuda els primers dies de la postguerra:

“Encontrándose en este Batallón de trabajadores un muchacho de esa localidad al parecer buen chico, llamado José Tortosa Ferrando, hijo de Emilio y María, natural de Vallada y con residencia antes del 18 de julio en esa Plaza, Calle San Juan nº 11, mucho agradecería de Ud. se sirva averigüen lo que ha sido este muchacho y me mandara un certificado en el que exprese la conducta del mismo, y de esta forma si resulta ser bueno como yo creo, haría de mi parte todo lo posible para que el citado individuo se le concediera la libertad, y lo destinaran a la Caja de Recluta, ya que creo que es del Reemplazo de 1939.”⁴⁹”

⁴⁴ Respectivament, acta del 16 de juny del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940, i acta del 28 de maig del 1940, ACa, llibre d'actes 1940-1941.

⁴⁵ Acta del 17 de novembre del 1939, ACa, llibre d'actes 1938-1940.

⁴⁶ Carta del 21 de novembre del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

⁴⁷ Respectivament, actes del 22 de setembre del 1939 i del 26 de gener del 1940, ACa, llibre d'actes 1938-1940; acta del 29 de març del 1940, ACa, llibre d'actes 1940-1941.

⁴⁸ Carta del 5 d'agost del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

⁴⁹ Carta del 24 d'abril del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

Aquesta carta és representativa d'un dels conjunts més importants de la correspondència del tema: la recerca d'informació amb motiu de la classificació i possible l'excarceració de persones recloses. Aquest exemple, però, mostra un tracte i una proximitat que no seran freqüents, tot i que tampoc insòlites, en la resta de municipis que tractarem. D'altra banda, aquestes demandes provenien ben a sovint de fora de la província: per exemple, des de la comissió classificadora de Trujillo es van demanar informes sobre Joaquín García García⁵⁰. Poc després se'n van demanar sobre Adrián Navarro Pérez des de la comissió classificadora de presoners de Medina de Rioseco, de qui a més es conserva una carta anunciant el seu alliberament⁵¹. També hi ha diverses demandes d'informació provinents de diversos batallons de treballadors, com són els casos de José Gallach Colomer al batalló nº7 de Cerro Muriano, el d'Antonio Vallés Arnau al batalló nº1 de Madrid o el de Joaquín Ballester Moreno per al nº147 a Manresa⁵². Relacionat amb aquestes demandes d'informes, es conserven també notificacions d'alliberaments, sobretot provinents de camps de concentració. En aquest sentit, es conserven un conjunt de cartes del 1939 en les que s'avisava de l'eixida dels presos Vicente García García del camp de Calatayud, d'Amelio Llovels Sancho del camp de Porta-coeli i de Francisco Pérez i Ricardo Sánchez Mira del batalló de treballadors de Medina de Rioseco⁵³.

D'altra banda, són diversos els exemples de demandes d'informes i de citacions a declarar en judicis els primers mesos de la postguerra, sobretot relatives a judicis sumaríssims. Aquest és el cas de la citació conjunta a Jose Maria Garrido Botella, Francisco Tormo Morales, Álvaro Martínez Pallás, José Llorens Cuenca, Enrique Colomer Mompó, Justo Sancho Peiró i Arcadio Ferrer Peiró per a declarar al sumaríssim nº7579⁵⁴. També destaca una demanda d'informació dels béns inscrits d'un dels esmentats al document anterior, Francisco Tormo, mesos abans de la citació a declarar i relativa a un altre judici sumaríssim⁵⁵. Mitjançant aquest procés d'informacions i declaracions (junt a les delacions i altres mètodes), l'administració franquista tractava d'ampliar el coneixement sobre la implicació de les persones que havien conformat el govern republicà a nivell municipal. Un exemple d'açò el trobem també en una carta que el cap local de Falange va escriure a l'alcalde demanant informació sobre els alcaldes del període bèl·lic per tal d'informar als seus superiors⁵⁶.

També podem citar un document que solament trobarem repetit en el cas de Llocnou d'en Fenollet: una demanda provinent del *Juzgado Especial de Agrios* per la qual es demana

50 Carta del 19 d'abril del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

51 Cartes del 25 de maig i del 27 de juny del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

52 Cartes del 6 i 9 de juny i del 28 de desembre del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

53 Cartes del 8, 21, 25 i 27 de maig del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

54 Carta de l'11 de juliol del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

55 Carta del 26 de maig del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

56 Carta del 10 de juny del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

qualsevol informació sobre l'actuació de la *Cluefi* dels representants de *Campsa-Gentibus* a nivell municipal⁵⁷. Amb això, es posaven al punt de mira totes les persones que aprofitaren aquests serveis per a obtenir aliments durant el període bèl·lic, sobretot les persones de la comercialització i distribució. Una cosa semblant al que va passar amb els encarregats de les col·lectivititzacions de diversos negocis d'aquest caire. De la resposta a aquesta se'n conserva un esborrany, pel qual hem pogut saber que la *Cluefi* es va instal·lar a un magatzem que havia estat incautat a José Cerdá Cortell i que el seu consell va estar format per Antonio Sancho Segrelles com a president, pertanyent a Esquerra Republicana, José Mª Hernández Córdoba, comunista, i Leopoldo Nappenstein, tècnic de nacionalitat txecoslovaca, i comptava com a col·laboradors amb Serafin Roselló Alventosa, Antonio Francisco Morillo i José Pintor Moratín, tots de *Derecha Regional Valenciana*. Pel que sembla, aquests dos últims eren comerciants abans del cop d'Estat i fugiren a l'estranger, des d'on es passaren a zona nacional amb posterioritat⁵⁸. Es pot extreure de tot açò un alt volum d'informació circulant sobre els i les habitants de Canals als primers mesos de la postguerra, sobre qualsevol tema que es demanara des de qualsevol autoritat i en gran mesura emanada des dels mateixos canalins i canalines.

Finalment, citarem dos documents més que il·lustren aquesta empresa d'identificació per tal de depurar responsabilitats amb persones vinculades a la II República. El primer document és una carta de l'Estat Major per la qual es demanava que es reuniren informes del cap de Falange, de l'alcalde i del cap de la Guàrdia Civil així com la classificació politico-social del lloc de reclusió sobre personal de l'exèrcit republicà que adjuntava en forma de fitxes, que no s'han conservat⁵⁹. Tanmateix, una de les cartes més explícites que s'hi conserva fa referència a una demanda d'ampliació d'informes sobre Antonio Gras Alventosa, oficial de secretaria destituït al maig, perquè se'l considerava inductor d'assassinats als primers mesos de la guerra⁶⁰. És per això, segurament, que a la Causa General del poble de Llocnou d'en Fenollet hi aparega esmentat com a cap de les milícies roges de Canals i se'l crega involucrat en extorsions i assassinats en Canals i Llocnou. Allà també hi consta que Antonio Gras va ser afusellat⁶¹.

Dins d'aquest procés d'identificació i judici a les persones que a diversos nivells recolzaren la II República o que simplement formaren part d'algun organisme considerat auxiliar, hi havia un moment reservat per a la presentació d'avals que defensaren la bona conducta de la persona encausada. Tanmateix, això també podia suposar problemes per a

57 Carta del 12 de juliol del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940. Es refereix a la Central Levantina Unificada de Exportación de Frutos depenia de la *Central Levantina Unificada de Exportación de Agrios*. Aquest va ser organisme creat l'octubre del 1936 per a gestionar, en principi, les exportacions de taronja a Europa i que seria substituïda per la *Comisión Exportadora de Agrios* el 1937. Aurora BOSCH, "La exportación de los cítricos: del CLUEA a la CEA", en Aurora BOSCH (coord.), *La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana - La economía revolucionaria*, Pensa Valenciana, València, 2006, pàgs. 86-95.

58 Carta esborrany del 5 d'agost del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

59 Carta del 28 de novembre del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

60 Carta del 29 de novembre del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

61 AHN, fons Causa General, sèrie de la província de València, lligall 1378, expedient 3, fulls 24-26 i 32.

les persones avaladores, com ho demostra una multa de 200 pessetes aplicada a Francisco Calatayud Gil i a Tomàs Juan Arnau per avalar el desafecte Francisco Tortosa Ballester, imposada pel propi Governador Civil⁶². Dies després, com que aquestes persones no havien satisfet la sanció, el Governador va ordenar seua la detenció i tancament al calabós municipal fins que es pagara la suma imposada⁶³. Tanmateix, sembla que Francisco Calatayud va escriure al Governador demanant que se li condonara la multa, la qual es va denegar i es va donar un període de 4 dies per a pagar-la, so pena de detenció i tancament a la Presó Cel·lular de València. Així doncs, l'aval a un desafecte podia suposar contramesures com aquesta, la qual cosa descoratjaria possibles defenses a persones jutjades per auxili a la República o delictes semblants, afavorint el gran volum de detencions de la postguerra. D'altra banda, aquest episodi palesa el caràcter i postura en aquest tema del Governador Civil, Francisco Javier Planas de Tovar.

Pel que fa a la relació de Canals amb la presó de la partida judicial, no es conserva cap dada sobre la quantitat de persones que hi estigueren empresonades allà, tot i que sembla que va estar marcada per les dificultats econòmiques. Hi ha tot un seguit de cartes que mostren els endarreriments en el pagament de les quotes pel contingent carcerari canalí, que pel que sembla va acabar ascendint a un total de 1553,20 pessetes, xifra que no serà freqüent entre els pobles de la partida com veurem més endavant⁶⁴. En una d'elles, en les que des de l'ajuntament de Xàtiva es reclamava el deute, està escrit al darrer a mà "*bando obligando a los padres*", la qual cosa incita a pensar que des de la comissió gestora de Canals es va pressionar econòmicament a les famílies de les persones empresonades per tal que sufragaren el deute municipal de la manutenció dels canalins i canalines en presó⁶⁵. Aquest fet encara agreujava més la situació personal i econòmica de les famílies, ja que va ser molt freqüent que les sentències que implicaven presó portaren parelles multes econòmiques. Tot i això, va ser al mes de maig del 1939 quan es va produir la primera reclamació del pagament, amb motiu d'obres a la presó i per la previsió de realitzar-ne més⁶⁶. Aquesta carta es pot relacionar amb un informe de l'aparellador de la ciutat de Xàtiva, que citarem a l'apartat corresponent a la capital de la partida judicial, al qual s'esmenta que als primers mesos de la postguerra l'aforament de la presó s'havia superat amplament. Segurament les obres a les que referisca el document enviat a Canals siguen les que en moltes altres presons es van realitzar per a adaptar l'espai a la gran onada de tancaments i empresonaments produïda al final de la guerra⁶⁷.

62 Carta del 25 d'octubre del 1940, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

63 Carta del 7 de novembre del 1940, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

64 Carta del 18 de setembre del 1940, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

65 Carta del 16 de desembre del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

66 Carta del 31 de maig del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940.

67 Domingo RODRÍGUEZ TEJJEIRO, *Las cárceles de Franco...*, pàg. 45.

En quant a les mesures aplicades sobre la població en general, no hem trobat mostres rellevants de normes que afectaren el comportament o la moral dels i les habitants de Canals. Tanmateix, sí que hi ha dos documents relacionats amb el tracte a menors d'edat que resulten interessants. En primer lloc, la Junta de Protecció de Menors de València va demanar la residència d'Hermenegilda Delgado Fuentes, mare de Félix Delgado Fuentes a qui havien repatriat des de França⁶⁸. D'altra banda, l'estiu del 1939 *Auxilio Social* de Carcaixent es va fer càrrec de 21 menors entregats pel secretari municipal Vicente Tormo Juan en nom de l'ajuntament⁶⁹.

El Genovés

El 29 de març del 1939 es va constituir la comissió gestora provisional en aquesta població a mans del comitè local de Falange “*en vista de la rendición de la capital de la provincia a favor de las Fuerzas Tradicionalistas por ser las que legítimamente deben llevar los destinos del pueblo*”⁷⁰. Aquest és un dels pocs exemples dins de l'àmbit del present estudi en els que l'últim alcalde republicà, en aquest cas Alfredo Balaguer Cabanes, figura com a cessant i on la presa de poder per part de *FET y de las JONS* va prendre l'aparença d'un acte oficial i legal⁷¹. Així doncs, la nova gestora falangista va estar formada per Pascual Sanchis Llopis, qui també ostentaria el càrrec de president, Antonio i Bautista Moscardó Martí, Eduardo Sanchis Garcia, Feliberto Gomis Llopis i José Boluda Ripoll. El dia 1 d'abril, el tinent del *Cuerpo Jurídico Militar* de l'exèrcit de Galícia, Senén Martín Hernández, va nomenar mitjançant una auditoria de guerra una comissió gestora que es constituïria més d'un mes després, el 5 de maig. Com va ser freqüent, la majoria dels noms que havien format la primera gestora provisional de Falange van acabar ocupant algun càrrec amb posterioritat. En aquest cas, Pascual Sanchis va ser designat alcalde, José Llopis Jornet i José María Llopis Cardona ocuparen els respectius càrrecs de primer i segon tinent d'alcalde, Feliberto Gomis va ser nomenat síndic, els tres càrrecs de gestors van ser ocupats per Eduardo Sanchis, Enrique Carbó Gregori i Joaquín Magraner Pelluch, i la secretaria va recaure sobre Adolfo Descals Ballester⁷². Tot i això, l'acta del dia 7 de juliol del 1939 reflecteix que Pascual Sanchis va dimitir del càrrec i va ser substituït per José Llopis, qui seria alcalde (amb algunes interrupcions) fins 1954⁷³.

Un aspecte que resulta interessant destacar és que, al contrari del que va ocórrer a molts altres municipis, al document de constitució de la gestora es fa menció explícita a “*las fuerzas tradicionalistas*” i a la defensa de la “*Santa Causa*”, a més de tancar l'acta del 5 de maig

68 Carta del 12 de juny del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940

69 Carta del 28 de juny del 1939, AMCa, caixa correspondència d'entrada 1939-1940. Els noms d'eixos menors a l'annex 2.

70 Acta del 29 de març del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

71 Acta del 16 de març del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

72 Auditoria de Guerra de l'1 d'abril i acta del 5 de maig del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

73 Acta del 7 de juliol del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

amb “*Arriba España, Viva Franco y Viva Cristo Rey*”. Aquesta proclama final junt als esments anteriors fan pensar en una gestora de marcat caràcter tradicionalista, o al menys d’una dreta molt vinculada al catolicisme. Tradicionalment, la influència de l’Església al poble del Genovés havia sigut molt important, sent considerada per alguns investigadors com “la reserva espiritual de la Costera” durant la Guerra Civil. De fet, la dreta catòlica va guanyar les eleccions municipals del 1936, però amb l’alçament rebel del 18 de juliol van ser precisament les forces d’esquerra les que van prendre el poder municipal⁷⁴. La mostra més clara d’aquesta basculació política va ser la transformació, “*no contentos con la profanación y quema de los santos y vírgenes*”, de l’església parroquial en Casino i Casa del Poble⁷⁵. Després de cremar escultures, retaules i altres objectes litúrgics, el comitè revolucionari va reformar l’interior de l’edifici per tal de convertir-ne una part en un lloc d’oci i de trobada, mentre que l’altra va estar destinada a allotjar estances de l’ajuntament. A més, algunes versions d’aquests fets afirmen que a l’antic altar de l’església hi van posar fotografies de Marx, Lenin i Pablo Iglesias⁷⁶. Per eixe motiu, és factible pensar en una reacció de la dreta catòlica local, disposada a “restaurar” l’ordre moral de la població i a enfortir la influència de l’Església en la vida pública i privada, com veurem més endavant.

Tanmateix, a causa de la urgència de les ordres emanades del mateix governador civil, la primera tasca que va mamprendre aquesta gestora franquista va ser la depuració dels funcionaris de l’ajuntament republicà. El dia 12 de maig es va nomenar Eduardo Sanchis jutge instructor “*de las comprobaciones y formulación de propuestas de admisión sin imposición de sanción o incoación de expedientes de depuración*” i una setmana després ja van aparèixer els resultats de les investigacions⁷⁷: Adolfo Descals Ballester, Alberto Ballester Ordíñana i Félix Maiques Alonso Gascó van ser readmesos als seus càrrecs de secretari, agutzil i dipositari municipal respectivament, sense imposició de sanció de cap tipus⁷⁸. Consta en aquest escrit que van ser els únics empleats municipals que havien presentat declaració jurada a la gestora, per la qual cosa cap pensar en que d’altres acusats hi van haver que no ho van fer així. Perquè, de fet, no hem trobat en aquestes actes cap referència extensa ni tangencial a l’expulsió de cap membre del funcionariat local a causa d’una depuració, cosa estranya a tenor de l’estudi dels altres municipis.

A més, solament el dia 14 de febrer s’hi va deixar constància d’un esdeveniment que, en certa forma, podria relacionar-se amb el procés depuratiu. Es tracta de la demanda del veí Manuel Gilabert Alborch d’ocupar el càrrec d’obrer de l’ajuntament i de destituir Carlos Sanchis Vert, que venia desenvolupant-lo. Segons el demandant, Sanchis era desafecte al règim, cosa que la gestora va prendre per certa i, en conseqüència, va accedir a la seu peti-

⁷⁴ Abel SOLER, *Genovés...* pàg. 250.

⁷⁵ Acta del 12 de maig del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

⁷⁶ Joan SALES, *Cartes a Màrius Torres*, Club Editor, Barcelona, 1976 *apud* Germán RAMÍREZ, Isabel MARTINEZ, Sebastià GARRIDO i Josep L. CEBRIÁN, *op. cit.*, vol. 3, pàg. 97.

⁷⁷ Acta del 12 maig del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

⁷⁸ Acta del 20 de maig del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

ció⁷⁹. Açò, al marge de la veritat o no de l'acusació realitzada per Gilabert Alborch, ja que als documents del franquisme són freqüents les omissions i alteracions, sí que ens serveix d'exemple per entendre com les depuracions també es van esperonar des de fora de les comissions gestores i fins on va arribar l'estímul a la denúncia i la delació.

Tanmateix, la recerca i persecució de les persones amb antecedents republicans va deixar, malgrat la dispersió i desaparició de la documentació, un bon nombre de correspondència d'entrada als ajuntaments. A l'arxiu del Genovés la majoria són cèdules de citació per a declarar en judicis o peticions d'informació de la "*conducta político-social*" d'un individu en concret. Del primer grup es pot extreure poc més que els noms de les persones citades, ja que tampoc figura el motiu de la citació⁸⁰. D'altra banda, del segon conjunt es poden extreure dades més rellevants. És el cas d'una carta datada el 24 d'abril del 1948, en la que des de la *Red Nacional de Ferrocarriles* (Renfe), que llavors pertanyia a la *Agrupación de Movilización y Prácticas Ferroviarias* i formava part de l'Exèrcit de Terra, es va demanar informació sobre la conducta durant i després de l'alçament d'Enrique Cháfer Bataller, per tal de completar el seu expedient⁸¹. També comptem amb altres documents procedents de cossos militars, en concret de la *Región Aérea de Levante* demanant en secret informació sobre la conducta i l'orientació política personal i familiar de José Carpio Cuartero i Rafael Tormo Bataller⁸².

D'altra banda, però, un dels documents més sorprenents el trobem en una carta del 24 de setembre del 1948, en la que la *Jefatura Provincial de Sanidad* remet les normes d'incoació d'un expedient necessari per a que Enrique Soriano Albi, malalt de lepra, pugui ingressar al *Sanatorio Leprológico y Leprosería Nacional* de Trillo, Guadalajara. Entre eixes instruccions també s'esmenta la necessitat de remetre un informe de bona conducta del rector de la parròquia. Aquest document palesa que les informacions al voltant de la vida pública de persones tan vulnerables i possiblement mancades de recursos com les malaltes de lepra, també podien influir en una qüestió tan crucial com era la seua admissió en un centre sanitari.

En allò tocant a la qüestió carcerària, el poble del Genovés compta amb poca informació per escrit. Més enllà d'alguna referència al pagament de la manutenció del contingent carcerari, no queda documentació escrita al seu arxiu municipal. Tot i això, aquestes dades donen compte dels imports per als anys 1944, 1945 i 1948. A més, unes cartes de la secció d'intervenció de la *Junta Carcelaria del Partido Judicial de Játiva*, mostren com aquesta instava l'ajuntament del Genovés a pagar el deute referit a la manutenció dels reclusos tancats en la presó de Xàtiva⁸³. Eixes quantitats sol·licitades són les següents:

79 Acta del 14 de febrer del 1941, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

80 Cèdules de citació de José María Sarasol Pastor, Jesús Viñes Arnao, Joaquín Descals Espí, Francisco Sanchis Navarro. AMG, lligall 340/4, correspondència d'eixida 1946.

81 Carta del 24 d'abril del 1948, AMG, lligall 340/1, correspondència d'entrada 1948.

82 Respectivament, cartes del 22 de novembre del 1948 i del 17 de maig del 1948, AMG, lligall 340/1, correspondència d'entrada 1948.

83 Respectivament, cartes del 26 de febrer i del 4 de juny del 1945, AMG, lligall 340/3, correspondència d'entrada 1945; Carta del 10 de juliol del 1948, AMG, lligall 340/1, correspondència d'entrada 1945.

Any de mantenció	Quantitat (en pessetes)
1944	610,15/710,10
1945	710,10
1948	1.155,16

Quadre 3: pagament del contingent carcerari del Genovés

Tot i no conèixer amb exactitud la quantitat de persones recloses durant aquests anys a la presó de partida, podem afirmar que l'augment de l'import a pagar l'any 1948 no es correspondria necessàriament amb un augment del nombre de presos i preses, sinó que podria donar-se a una acumulació del deute municipal, com en altres casos d'aquest estudi. Açò, de fet, queda reflectit a les cartes rebudes l'any 1945, en les que anotades a mà al marge figuren els imports a pagar de l'any anterior i la suma total d'aquests. Aquesta acumulació del deute, a més, tindria una repercussió en els recursos i la qualitat de vida dins de la presó, atapeïdes des de finals de la contesa.

D'altra banda, sí que hi ha referències documentals de les declaracions de pròfugs. Aquestes es produïren quan algun jove del poble no s'havia presentat quan havia sigut sol·licitat o directament mobilitzat. La declaració de pròfug s'entenia com la desatenció dels deures patriòtics i, per tant, una traïció al *Glorioso Movimiento Nacional*. Al poble del Genovés comptem amb quatre joves declarats pròfugs a les actes municipals d'entre 1939 i 1942, tot i que segurament en foren més. El síndic designat per a instruir aquests assumptes va ser el gestor Feliberto Gomis, tot i que en el moment d'accedir ell al càrrec ja s'havien fet les declaracions dels quatre pròfugs l'any anterior: Antonio Estellés Boix, Ramón Ordiñana Juan i Emilio Pastor Sanaval a l'abril i José Torres Boluda a l'agost⁸⁴.

Tot i això, molts dels episodis més durs de repressió els extraïem de la memòria dels i les habitants del poble del Genovés. Per tal de conèixer la situació d'algun familiar membre del comitè o per castigar la participació a l'ajuntament republicà, algunes dones del poble van ser rapades i passejades pel carrer a la vista de tot el veïnat⁸⁵. No comptem amb autorització de cap familiar o personal (ja que fins i tot xiquetes menudes van ser sotmeses a aquesta pràctica d'oprobri) per a poder publicar els noms d'algunes d'aquestes persones, per la qual cosa solament deixarem testimoni d'aquest fet. L'episodi de les "pelaes" o "pelones", tot i ser conegut i formar part de la història i la memòria de moltes poblacions espanyoles, no és molt freqüent en la partida judicial de Xàtiva. Com veurem al llarg de l'estudi, hem detectat aquesta forma d'escarni de gènere a Barxeta, l'Alcúdia de Crespins i al cap de partida. És possible que l'oblit o el silenci d'aquesta pràctica haja produït la seua aparent desaparició en la memòria local, cosa que no ha d'afectar a la importància dels pocs casos que podem documentar. A més, el cas del Genovés és el primer que apareix

⁸⁴ Accés al càrrec de Feliberto Gomis en acta del 14 de febrer del 1941, AMG, llibre 175, actes 1939-1941; Declaracions de pròfugs anteriors en actes del 26 d'abril i del 16 d'agost del 1940, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

⁸⁵ Entrevista a Paco Úbeda.

en aquest estudi, però no l'únic, en el que la informació rebuda no va acompanyada d'un permís de publicació. Per a nosaltres ha sigut tot un exercici de respecte a les fonts orals no incloure informacions que sabem que existeixen sense comptar abans amb el consentiment explícit de les persones afectades. Aquestes encara reviuem al seu interior episodis molt durs i dolorosos d'aquells anys, per la qual cosa solament sentim agraïment per haver-nos confiat eixos records i esperem en un futur poder-los explicar amb el seu permís.

Pel que fa a l'aparell de control social, com ja hem esmentat més amunt, a tots els municipis es recolzava en dues institucions principals: l'ajuntament i l'església parroquial. *Iglesia y Estado* eren per principi indissolubles, per la qual cosa la moral cristiana va ser una competència compartida entre ambdues autoritats. Més encara tenint en compte el perfil polític del Genovés que, com hem esmentat més amunt, estava estretament relacionat amb el tradicionalisme i l'ultracatolicisme. En una data tan primerenca com el 12 de maig del 1939, la comissió gestora va declarar l'obligació de tota la població d'engalanar els balcons, decorar les façanes i participar en les desfilades i actes públics amb motiu del 19 de maig, *Día de la Victoria*, que casualment queia després dels dies del patró local (17 de maig) i de l'assumpció (18 de maig)⁸⁶.

A més, el 29 de setembre del mateix any es va procedir als canvis en el nomenclàtor urbà:

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil	Nom del carrer durant el franquisme
<i>Pablo Iglesias</i>	<i>Generalísimo Franco</i>
<i>14 de Abril</i>	<i>Av. de José Antonio de Rivera</i>
<i>Blasco Ibáñez</i>	<i>Calvo Sotelo</i>
<i>Av. de Lenin</i>	<i>Calle de la Iglesia</i>
<i>Lina Odena (sic)</i>	<i>Almas</i>
<i>Carlos Marx (sic)</i>	<i>Rosario</i>
<i>Aida Lafuente</i>	<i>San Diego</i>
<i>6 de Octubre</i>	<i>Calvario</i>
<i>Sargento Vázquez</i>	<i>Virgen de a Seo</i>
<i>Tomás Meabe</i>	<i>San Antonio</i>
<i>Luis de Sirval</i>	<i>San Pascual</i>
<i>Libertad</i>	<i>San Cristóbal</i>
<i>Plaza de las milicias</i>	<i>Plaza de España</i>

Quadre 4: nomenclàtors del Genovés

⁸⁶ Acta del 12 de maig del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

Les diferències entre ambdós períodes resulten evidents. Del Genovés republicà destaca la quantitat de noms relacionats amb els fets del 6 d'octubre a Catalunya, que també tenia un carrer propi, i la revolució d'Astúries: Lina Ódena, Aida Lafuente, *Sargento Vázquez* i Luís de Sirval. Junt amb noms com Tomás Meabe o Pablo Iglesias són una mostra dels referents de les esquerres locals, junt als noms més internacionals (Lenin, Marx) o genèrics (*Libertad* o *de las milicias*). Solament la presència del carrer dedicat a Blasco Ibañez escapa un poc d'aquesta tònica tot i que, com sabem, el blasquisme es caracteritzava per un fort anticlericalisme. Sent així, es palesa un canvi marcat per la reacció catòlica, centrada en el nom de sants (cap santa i una sola verge), elements de culte i monuments religiosos locals: el calvari i l'església. De la part "política" solament se'n van escollir quatre noms per a nomenar els carrers: *Generalísimo* Franco, José Antonio Primo de Rivera, Calvo Sotelo i plaça d'Espanya⁸⁷. Seguint amb la iconografia de la victòria, el 5 d'abril del 1940 es va aprovar la construcció al cementiri d'un *panteón de los caídos* que allotjara les restes mortals de Manuel Descals Cháfer, Eduardo Cabanes Torres i Samuel Ballester Torres, morts pel bàndol republicà durant la guerra. Aquest monument es pagaria amb diners provinents de la partida pressupostària destinada a la construcció de nínxols, per la qual cosa no solament es va tractar d'una despesa pública sinó que va reduir la quantitat de recursos necessaris per a la construcció de llocs de soterrament⁸⁸.

Finalment, pel que fa a qüestions de moral i ordre públic, el 26 de juliol del 1940 es va aprovar per a les festes d'estiu l'entrega d'un premi de 20 pessetes cada dia a la parella que millor ballara la "*danzá*", un de 10 al que "*más típico lleve el traje*" i dos premis de 10 i 5 pessetes respectivament als guanyadors del concurs de bicicletes⁸⁹. Eixos guardons contrasten amb la prohibició de ball que trobem en molts altres municipis i que en el cas del Genovés no conserva cap ordenança per a aquests anys. Tanmateix, va ser una situació general la de prohibir les festes espontànies i populars sempre que no estigueren autoritzades, recolzades i (en molts casos) dissenyades les forces vives locals. Així doncs, aquests premis formen part del "redreçament" que la moral franquista tractava de dur a terme en tots els àmbits de la vida quotidiana, un reforçament positiu dins d'un context de prohibicions.

Rotglà i Corberà

El 29 de març del 1939, el mateix dia de la caiguda de València en mans de l'exèrcit franquista, es va constituir la junta provisional de Rotglà i Corberà. Aquesta va estar formada per Bautista Climent Rodríguez, Bautista Sánchez Sanchis, Silvestre Pérez Francés, Ivan Llovell Ferris, Antonio Martínez Pérez, Bautista Rodríguez Pérez i Vicente Landete Albuixec. No va ser fins el 7 d'abril del 1939 quan, designada pel tinent Vicente Gabarda

⁸⁷ Acta del 29 de setembre del 1939, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

⁸⁸ Acta del 5 d'abril del 1940, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

⁸⁹ Acta del 26 de juliol del 1940, AMG, llibre 175, actes 1939-1941.

Alcón i en presència del comandant militar de la plaça, l'alferes Ciriaco Romero Sobreviela, es va confirmar la comissió gestora municipal formada amb el següent repartiment de càrrecs: Ivan Llovell com a president, Silvestre Pérez com a vice-president i Vicente Landete com a vocal⁹⁰. Així doncs, Rotglà i Corberà és un altre dels casos als quals la presa del poder republicà es va realitzar abans de l'arribada dels militars. Açò pot estar relacionat amb el fet que a les eleccions de febrer del 1936 havia guanyat a nivell local el partit *Derecha Regional Valenciana* (DRV), la victòria del qual no es va traduir en l'exercici del poder perquè, en governar el Front Popular a nivell estatal, el governador civil de la província va designar una gestora afi⁹¹. D'altra banda, després de l'alçament de juliol, el comitè local va cremar els retaules i objectes de culte de l'església i de la Capella de la Verge dels Socors, a més de destinar aquests edificis, junt a la casa abadia, a tasques profanes: magatzems, escoles, seus d'organitzacions polítiques, etc. Així doncs, amb la caiguda de València es va produir una reacció dels elements de la dreta que prengueren el poder, dins de la idea general de "restabliment de l'ordre". De fet, l'ajuntament franquista de Rotglà i Corberà presentava una relació bastant estreta amb les jerarquies militars. En una data tan primerenca com el 2 de juliol del 1939 es va nomenar fill adoptiu de la ciutat al comandant militar de la plaça de Xàtiva i del districte, Enrique Lucas Mercadé⁹². Pel que sembla, aquest tinent coronell va acudir al festeig local en honor de la victòria franquista i va quedar complagut amb el funcionament del *Auxilio Social* i la tasca de les milícies falangistes, cosa que va comunicar al governador militar de la província i a la gestora local. Per tal d'agrair-li la felicitació i la "*admiración sentida por este dignísimo militar*", se'l va nomenar fill adoptiu de la localitat.

Una setmana després d'haver estat confirmada la gestora i els seus càrrecs, ja s'havien iniciat els processos de depuració contra el secretari Eulogio Pérez Torres, el dipositari Àngel Urios Masfarnet i l'encarregat del cementiri municipal Àngel Penalba Rodríguez⁹³. Tanmateix, aquests processos resoldrien el 30 de juny del 1939 amb l'admissió sense sanció dels tres afectats⁹⁴.

D'altra banda, Rotglà i Corberà conserva diverses informacions sobre el pagament del contingent carcerari. Tenint en compte les quantitats (348,4 pts. i 239,73 pts. per als anys 1940 i 1941 respectivament⁹⁵), sembla que no van ser moltes les persones que durant els primers anys de postguerra van ser enviades a la presó de la partida judicial. Tampoc hi ha declaracions de pròfugs destacables, tot i que sí que hi ha diverses compareixences de joves del poble que van demanar ingressar de forma voluntària en alguna arma de l'exèrcit⁹⁶. Això,

⁹⁰ Acta del 7 d'abril del 1939, AMRC, llibre 49, actes 1939-1940.

⁹¹ Abel SOLER, *Rotglà i Corberà...*, pàg. 231.

⁹² Acta del 2 de juliol del 1939, AMRC, llibre 49, actes 1939-1940.

⁹³ Acta del 14 d'abril del 1939, AMRC, llibre 49, actes 1939-1940. D'Àngel Urios i Àngel Penalba es conserven els expedients de depuració en AMRC, lligall 87/15, Expedients de depuració de funcionaris en propietat d'A. Urios Masfarnet i A. Penalba Rodríguez.

⁹⁴ Acta del 30 de juny del 1939, AMRC, llibre 49, actes 1939-1940.

⁹⁵ Ambdues referències en l'acta del 28 d'agost del 1941, AMRC, llibre 50, actes 1940-1942.

⁹⁶ AMRC, lligall 1, Consentiments i compareixences 1932-1959.

d'una banda, encaixa amb la reacció dels elements de la dreta que hem esmentat més amunt, però no és comú l'absència d'indis sobre el procés a les persones que van desenvolupar tasques rellevants a l'ajuntament republicà o que tingueren un protagonisme destacat en les organitzacions obreres i agrícoles del poble.

Bellús

Seguint amb la cronologia dels canvis de règim a cada municipi, el 30 de març del 1939 es va constituir la comissió provisional Bellús per elements de *FET y de las JONS*⁹⁷. Aquesta sessió va estar presidida per Jenaro Ferrando Martí, qui també apareix a la Causa General com a dipositari del Comitè Revolucionari i, per tant, cessava en el seu càrrec⁹⁸. Segons queda escrit a l'acta, els membres de la Falange local:

“con arreglo a las instrucciones recibidas telefónicamente y las normas seguidas en las demás provincias [...] piden constituirse ayuntamiento de FET y de las JONS con carácter provisional, cesando el antiguo Consejo Municipal del extinguido Frente Popular, ya que en estos momentos se está reintegrando aceleradamente a la España Nacional la todavía zona que controlaba el Consejo de Defensa.”

Pel que es descriu, l'ajuntament republicà va fer acte de presència, va fer entrega dels càrrecs i el mateix Jenaro Ferrando va possessionar els membres de la nova gestora. El repartiment de competències entre els membres de Falange va ser el següent: José Mª Moscardó Ferrando va ser nomenat alcalde “*por aclamación*”, Enrique Martí Camallonga i Asensio Sanchis Moscardó primer i segon tinent d'alcalde respectivament i Juan Tudela Pla, Vicente Cucarella Ruzafa i Heliodoro Madrona Julve com a vocals. Un dia després, el 31 de març, tots aquests noms apareixen com a membres de la gestora a excepció de José Mª Moscardó. En lloc d'aparèixer aquest com a alcalde, hi figura Enrique Martí Ferrando⁹⁹. A més, l'última acta republicana de Bellús, del dia 15 de març del 1939, ja va estar formada per aquests noms i va estar presidida per Enrique Martí Ferrando, la qual cosa fa pensar en una presa del poder per les forces falangistes anterior a l'arribada de les tropes sollevades¹⁰⁰.

En aquest ajuntament no hi ha quasi constància de processos depuratius, solament un el 15 de setembre del 1939 en la que es resol favorablement l'expedient del secretari Agustín Constant Ramírez¹⁰¹. D'altra banda, solament hi consten dues declaracions de pròfugs: la de José Mª Vidal Rosselló i la de Juan B^a Tocho Albi¹⁰².

⁹⁷ Full datat el 30 de març del 1939, AMBI, llibre d'actes del 1939-1944, tom 1.

⁹⁸ AHN, fons Causa General, sèrie de la província de València, lligall 1377, expedient 17, fulls 10 i 42. D'altra banda, figura com a indultat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques, a CDMH, fons Tribunal Nacional de Responsabilitats Polítiques, lligall 75/01001 (1945).

⁹⁹ Acta del 31 de març del 1939, AMBI, llibre d'actes del 1939-1944, tom 1.

¹⁰⁰ Acta del 15 de març del 1939, AMBI, llibre d'actes del 1939-1944, tom 1.

¹⁰¹ Acta del 15 de setembre del 1939, AMBI, llibre d'actes del 1939-1944, tom 2.

¹⁰² Respectivament, actes del 13 de juliol del 1942 i del 15 d'agost del 1944, AMBI, llibre d'actes del 1939-1944, tom 2.

Pel que fa a la recerca d'informació sobre alguns dels habitants, es conserva una carta del 2 de juliol del 1940 dirigida a l'alcalde de Bellús en la que el comandant president de València demanava informes sobre José Tudela Pla, “*sargento del ejército rojo*”, si seguia com a sergent o si ja havia sigut depurat¹⁰³. Pel que sembla, aquest sergent era germà de Juan Tudela Pla, qui va formar part del primer ajuntament falangista de Bellús. De tres dies després és també una sol·licitud d'informació des de l'ajuntament de Benigànim sobre José Bellver Esparza¹⁰⁴. A més, hi ha una carta del 10 de juliol del 1942 dirigida al cap de *FET y de las JONS* de Benigànim i Bellús escrita pel cap de la comissió classificadora de presos de la *Ciudad Universitaria* de Madrid¹⁰⁵. En aquest document es requereix informació politico-social i graduació a l'exèrcit republicà del presoner de guerra Vicente García Úbeda, per tal de poder-lo classificar. Dos casos, llavors, de militars republicans amb certa rellevància almenys a l'àmbit local. Tal vegada la realització d'entrevistes ens donaria més dades sobre qui van ser aquestes persones, la significació de la seua graduació militar per a les seues famílies i per a la localitat així com els efectes del seu procés judicial en eixos àmbits.

D'altra banda, d'entre tota la documentació conservada a l'arxiu, una de les peces més destacables és un informe politico-social de tota la població de Bellús, datat el juliol del 1940¹⁰⁶. Organitzat en 9 punts, planteja un esquema de la situació dels partits, faccions i actituds socials del municipi entorn de l'alçament rebel. Segons aquest document, el partit majoritari durant la república va ser Esquerra Republicana i tenia la intenció de “*primero dominar los elementos de derechas a quienes sin ganar las elecciones destituyeron del ayuntamiento del que se apoderaron; segundo apoyar el movimiento extremista español*”. D'altra banda, la Falange local era feble un any després del final de la guerra, ja que com a grup polític no realitzava moltes activitats en la població. Tal vegada això guarde relació amb la classificació social que es desprèn de l'informe: “*afectos*”, “*indiferentes*” i “*opuestos*”. Tot i la relativa obvietat d'aquesta categorització, la Falange local està reconeixent que un any després de l'alçament franquista hi ha a la població un nombre considerable de persones contraries al règim que “*obstaculizan cuando pueden la buena marcha de la política, critican y abrigan la esperanza de volver a la dominación marxista*”. Tanmateix, resulta quasi més interessant la descripció feta del grup indiferent, que “*miden por el mismo rasero a los nacionales y a los rojos*”. Segurament açò es deguera a les penúries del moment i a que cap de les dues faccions havia solucionat problemes d'elevada importància per a la població, com per exemple la falta d'abastiment d'aigua reflectit a l'informe. Tanmateix, sobre aquest grup s'apunta que “*no está exenta esta apreciación [la de considerar iguals nacionales i rojos] de pasión política y a veces malevolencia*”, per la qual cosa tampoc rebia la confiança de *FET y de las JONS* local, la qual sembla voler transmetre la seua situació de minoria política.

En relació a açò mateix, la documentació que es conserva sobre la Falange local és pobra

103 Carta del 2 de juliol del 1940, AMBl, correspondència, per catalogar.

104 Carta del 5 de juliol del 1940, AMBl, correspondència, per catalogar.

105 Carta del 10 de juliol del 1942, AMBl, correspondència, per catalogar.

106 Informe politico-social de Bellús del 23 de juliol del 1940, AMBl, correspondència, per catalogar. Transcripció completa a l'annex 3.

però suficient per a esbossar el seu perfil¹⁰⁷. Una de les seues tasques principals va ser l'organització del *Auxilio Social* en Bellús mitjançant la delegació de Xàtiva, a jutjar pel número de documents que en fan referència. Un exemple d'açò és l'autorització d'ajuda a 7 lactants d'entre 0 i 3 anys a condició que els familiars tingueren el certificat de pobresa i els seus ingressos no superaren el mínim de 3 pessetes per membre de la família¹⁰⁸. D'altra banda, també es conserva un registre de socis, pel qual podem saber que els únics que en aquells moments formaven part de *FET y de las JONS* a Bellús eren els mateixos que havien format la gestora provisional el 30 de març del 1939 i un parell més d'homes¹⁰⁹. És més, segons aquesta font tots els membres de la gestora van realitzar la seua sol·licitud d'inscripció el dia 30 d'abril del 1939 i ja no s'hi va apuntar ningú més, almenys al període del que en conserva documentació. Això podria reflectir bé la legalització per escrit d'una militància anterior, bé una afiliació forçada per les circumstàncies. En tot cas, a jutjar pel volum de gent que hi figura al registre de socis i per la situació que transmeten l'informe esmentat línies amunt i l'acta de constitució de la primera gestora, el més probable és que Falange no fóra una facció ideològica majoritària a Bellús.

Llocnou d'en Fenollet

El dia 30 de març, presidida per l'alcalde republicà Antonio Pla Roca, es va realitzar una sessió extraordinària de la que va sorgir l'ajuntament provisional controlat per Falange¹¹⁰. Aquesta comissió la van conformar el mateix Antonio Pla junt a Daniel Cháfer Cabanes, Rafael Sanchis Margarit, Eduardo Soler Ordiñana, Joaquín Vicente Belda Sarrió, Arcadio Pascual Flores i Leopoldo Roca Llopis. Molts d'aquests noms van formar part també de l'últim ajuntament republicà, per la qual cosa sembla que als membres d'aquest s'hi sumaren alguns de Falange per tal de supervisar el funcionament fins l'arribada d'ordres de la superioritat¹¹¹. No va ser fins els 15 d'abril que va acudir el comandant Mariano Aguilar Gabarda, cap militar de la demarcació de Manuel, per a nomenar un nou ajuntament en Llocnou format per persones afectes al *Glorioso Movimiento Nacional*, segurament per excloure perfils com el de l'alcalde i els membres de l'últim ajuntament republicà¹¹². Aquesta nova gestora va estar formada per persones diferents a les anteriors, sent l'alcalde Vicente Joaquín Belda Sarrió¹¹³, el tinent alcalde Germán Pascual Vila i els regidors Leopoldo Roca Llopis i Ismael Roca Roca.

¹⁰⁷ Tota la documentació en AMBL, documentació de Falange, per catalogar.

¹⁰⁸ Document datat el 10 de juny del 1946, AMBL, documentació de Falange, per catalogar.

¹⁰⁹ Registre de socis, AMBL, documentació de Falange, per catalogar.

¹¹⁰ Acta del 30 de març del 1939, AMLF, llibre 260, actes 1937-1939.

¹¹¹ Per als ajuntaments republicans de Llocnou d'en Fenollet, AHN, fons Causa General, sèrie de la província de València, lligall 1378, expedient 3, pàg. 62.

¹¹² Acta del 15 d'abril del 1939, AMLF, llibre 260, actes 1937-1939.

¹¹³ A l'acta anterior apareix com a Joaquín Vicente. Hem respectat en cada cas el nom amb que se'l cita perquè no hem pogut esbrinar quin era l'ordre correcte dels noms.

A banda d'aquestes informacions sobre la conformació de les primeres gestores franquistes, el llibre d'actes municipal compta amb anotacions sovint disperses en el temps, per la qual cosa pot ser no s'enregistraren algunes informacions importants malgrat haver-se conservat el document. Per exemple, l'acta del 3 de maig del 1939 és l'única que dóna compte d'un procés depuratiu, que va resultar favorable a Ricardo Calvo Garcillán i va ser incorporat com a secretari pels seus mèrits des del juliol del 1931¹¹⁴. Tanmateix, sí que es conserva una carta del 9 de maig del 1939 dirigida a l'inspector de serveis de primer ensenyament, en la que l'alcalde de Llocnou refereix la bona conducta del mestre Francisco Miguel Lloret, de la mestra Francisca Mora Benedicto i demana la seua continuïtat al càrrec, la qual cosa indica que hi va haver més d'un procés depuratiu en aquest municipi¹¹⁵. Tal vegada darrere d'aquesta pobresa de dades, i també de la "reutilització" de l'ajuntament republicà els primers dies del franquisme a Llocnou d'en Fenollet, estiga la poca població del municipi. Almenys en eixes primeres dates, açò obligaria a servir-se de les persones que ja estaven regint l'ajuntament però sota supervisió i encaixa amb un perfil d'ajuntament amb poca densitat d'actes i depuracions.

Relacionat amb aquell últim document, l'arxiu de Llocnou conserva una nodrida correspondència municipal, tot i que una bona part està per classificar. En allò tocant a la recerca d'informació de persones, tal vegada el document més interessant siga una petició de l'auditoria del *Juzgado Especial de Agrios* de València demanant informes, de nou, sobre la *Cluef* local així com de la representació de la *CEA* o *Campsa-Gentibus* durant el període republicà¹¹⁶. L'objectiu d'aquesta petició era recollir informació dels membres representants i dels comerciants que adquiriren els seus productes, com ja hem vist per al cas de Canals. D'altra banda, solament es conserva una sol·licitud de conducta politicossocial, referida a Enrique Cabanes Gimeno¹¹⁷. A més, hi ha una nota manuscrita datada el 29 de maig del 1939 en la que Arcadio Pascual Flores, qui en aquell moment era cap de la *FET y de las JONS* local, i Jose Vicente Belda Sarrió avalaren la conducta de José Pascual Huerta, pertanyent a Falange des del 1935, qui havia desenvolupat càrrec de responsabilitat i havia sigut perseguit durant el període del Front Popular¹¹⁸. Aquesta nota va ser la resposta a una carta enviada des de la comissió classificadora de Santander¹¹⁹. També es conserva una citació per a declarar al tribunal de la presó cel·lular de València dirigida a Ramiro Pascual Vila i Manuel Tomàs Santafaz¹²⁰. Finalment, el 25 de novembre del 1944 es va sol·licitar que Enrique Llopis Llopis remetera un qüestionari per tal d'incloure'l a la Causa General, pot ser en referència a Julio Llopis Llopis, membre del primer ajuntament del Front Popular a Llocnou d'en Fenollet¹²¹.

114 Acta del 3 de maig del 1939, AMLF, llibre 260, actes 1937-1939.

115 Carta del 9 de maig del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

116 Carta del 12 de juliol del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

117 Carta del 14 d'octubre del 1939, AMLF, lligall per classificar.

118 Nota manuscrita del 29 de maig del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

119 Carta del 26 d'abril del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940

120 Carta del 24 d'abril del 1944, AMLF, lligall per classificar.

121 Full datat el 14 d'octubre del 1944, AMLF, lligall per classificar. Sobre la pertinença de Llopis Llopis a l'ajuntament, AHN, fons Causa General, sèrie de la província de València, lligall 1378, expedient 3, pàg. 62.

Tanmateix, és en matèria de gestió de presos i preses on la correspondència de Llocnou d'en Fenollet es mostra més interessant. Es poden diferenciar dos corpus de documentació: un format per la correspondència referida al contingent carcerari de la presó de Xàtiva i als reclosos al camp de concentració de Manuel i un altre format per la correspondència rebuda des dels diversos llocs de tancament fora de la partida judicial. El primer d'ells està format per documentació oficial, mentre que el segon conté una gran part de manuscrits dels presos.

Pel que fa al primer corpus esmentat, la documentació relativa a la presó de partida versa sobre el pagament del deute de la manutenció del contingent carcerari¹²². Al pressupost del segon semestre del 1939 va quedar enregistrada la quantitat de 265,26 pessetes¹²³. D'altra banda, al registre de la caixa de cabdals de l'ajuntament hi consten dos pagaments, de 205 i 303,25 pessetes per als anys 1941 i 1942 respectivament, per la qual cosa sembla que no hi va haver un gran nombre de persones recloses a la presó de Xàtiva¹²⁴. De fet, al març del 1940 l'ajuntament va respondre a l'auditoria de guerra a València, que havia demanat una relació de presos al municipi, que no hi havia cap persona reclosa al municipi de Llocnou d'en Fenollet¹²⁵. Així doncs, el volum de presos d'aquesta població dins de la partida estaria en sintonia amb el d'altres poblacions, a jutjar pel deute de manutenció del contingent. No obstant això, aquest arxiu conserva una carta que segurament reberen la resta d'ajuntaments de la partida: en una data tan primerenca com el 12 d'abril del 1939 (a Llocnou encara no s'havia constituït la comissió gestora a mans d'un càrrec militar) la comandància miliar de Xàtiva va demanar a l'ajuntament que no enviara més presos per l'acumulació que s'estava donant, a no ser que foren casos de segura criminalitat, cosa que segurament estiguera en relació amb l'estat d'atapeïment de la presó que es reflecteix en un informe de l'aparellador del cap de partida, com veurem a l'apartat corresponent¹²⁶. Finalment, trobem de nou un document que no es repeteix en cap altre arxiu municipal de la partida judicial: el 25 de novembre del 1944, el patronat central de *N.ª S.ª de la Merced para la Redención de Penas por el Trabajo* va enviar a l'ajuntament una liquidació del deute del mes de setembre per valor de 28,8 pessetes¹²⁷.

De manera paral·lela, degut a la proximitat amb la població de Manuel, es conserva un document relatiu al camp de concentració de Les Salines, al qual també en farem referència a l'apartat sobre eixe municipi. Es tracta d'un reglament sobre les visites als presoners, el qual establia que l'horari per als presos de Llocnou d'en Fenollet era el diumenge de 17 a 18h, però solament amb la presentació del salconduit expedit per la Falange local a la família més directa¹²⁸.

122 Carta del 4 d'agost del 1939 i carta del 16 de desembre del 1939, ambdues a AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

123 AMLF, lligall 282/22, pressupost ordinari, juliol-desembre 1939.

124 AMLF, lligall 292/23, Dipositaria-Caixa: Compte de cabdals de l'ajuntament de Llocnou d'en Fenollet, 1942.

125 Carta del 29 de febrer del 1940 i carta del 5 de març del 1940, AMLF, lligall per classificar.

126 AMLF, carpeta 352/10, carta de la comandància militar ordenant no enviar més detinguts.

127 Carta del 25 de novembre del 1944, AMLF, lligall per classificar.

128 Carta del 19 d'abril del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

Pel que fa a la documentació provinent de fora de la partida judicial, hi ha un conjunt important de cartes enviades des de diversos camps d'arreu de l'estat: des de Guadarrama-Somosierra es va concedir el passaport als presoners de guerra José Hernandez Artés i Eduardo Moscardó Llopis el dia 11 d'abril del 1939, i des del camp de Tarancón es va evacuar el presoner Ramón Hernández Ortiz el dia 12 amb l'ordre de presentar-se a les autoritats de Llocnou el 19 del mateix mes¹²⁹. D'altra banda, hem pogut reunir un conjunt de cartes, diferents a les anteriors, del mes de juny enviades a l'ajuntament de Llocnou des de tres camps de concentració. La primera d'elles la va escriure Ricardo Lloret Tomás "*el Barbero de Genovés*" des de Porta-Coeli, on pel que sembla també exercia de barber¹³⁰. En ella demana el certificat de bona conducta per a poder abandonar el camp. Tres dies després, Manuel Lloret Tomàs "*el Barber*" va escriure des de la plaça de bous d'Albacete demanant el mateix, ja que li havien arribat els salconduits en blanc¹³¹. Aquestes dues cartes escrites pels germans Lloret anaven dirigides a l'ajuntament de Llocnou perquè va ser un dels llocs on van treballar i, malgrat signar el primer com a veí del Genovés, en un document sense data i manuscrit consten els seus noms en una llista de "*liberados condicionales*" afincats al municipi, junt als de José R. Ordiñana Vila, José Cabanes Ordiñana, Ramón Viñes Tomás, Pascual Cabanes Moscardó, Juan Talens Corts i Camilo Vila Penadés¹³². D'altra banda, el dia 11 de juny del mateix any, el capità en cap del batalló de treballadors nº154 a Navalperal (Àvila) va escriure a l'ajuntament per a demanar els antecedents i certificat de conducta del veí Bernardino Ferrero Vila per a poder procedir amb el seu alliberament¹³³. Finalment es conserva una nota sense data remesa pel jutjat de primera instància de Xàtiva demanant que es complisquen les ordres sobre els condemnats Julio Llopis i Antonio Arnau Pla, tot i que desconeixem si es tractaria de fer una entrega de documentació o dels mateixos presoners¹³⁴. Aquestes cartes, doncs, transmeten una situació molt freqüent als espais de tancament del franquisme aquests primers mesos de la postguerra: la finalització de la condemna sense un alliberament efectiu, a l'espera de l'arribada d'una documentació que poguera esclarir els seus antecedents i filiacions per tal de ser classificats i/o alliberats.

Pel que fa a les mesures disposades per al control social, la documentació és quasi nul·la i poc útil per a la investigació actual. S'ha de dir, però, que en ocasions resulta sorprenent. És el cas de l'esment que es fa en l'acta del 8 d'abril del 1944 a la circular del BOE que va establir l'avançament d'una hora el dia 15 del mateix mes per tal de compassar els horaris als de Berlín¹³⁵. D'altra banda, es conserva una ordre del 3er regiment de la

129 Cartes dels dies 11 i 12 d'abril del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

130 Carta del 8 de juny del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940

131 Carta del 12 de juny del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

132 Manuscrit sense data, AMLF, lligall per classificar.

133 Carta de l'11 de juny del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

134 Carta sense data, AMLF, lligall per classificar.

135 Acta del 8 d'abril del 1944, AMLF, llibre 261, actes 1944-45.

Divisió de Cavalleria per la que es prohibiren festes on hi haguera famílies del regiment, encara que aquestes així ho demanaren¹³⁶. Segurament aquesta carta garde relació amb els records de veïnes i veïns de Manuel, els quals consideren que la caserna militar d'eixa població no solament va aportar estabilitat econòmica sinó també alguns episodis festius, contraris a la tònica del context. Segurament aquesta carta s'enviara a les poblacions veïnes per tal d'evitar actes festius que escaparen al control de les autoritats, més encara si es tractava de llocs amb elevada població militar i recluta.

Manuel

El dia 12 d'abril és la primera data en la que hi ha enregistrada una comissió gestora al poble de Manuel, intitulada per Mariano Aguilar Gabarda, capità en cap del Sisè Batalló de Carros i cap militar de la demarcació de Manuel. Eixa gestora va estar formada per José Marco Rubio com a alcalde, Rafael Pastor Martínez com a primer tinent d'alcalde i Antonio Bataller Pérez de segon tinent d'alcalde¹³⁷. Tanmateix, la pròpia redacció de l'acta deixa constància d'una possible intrusió de poders producte de les competències solapades entre les diverses esferes del poder militar franquista. L'ajuntament del 12 d'abril es va instituir per "*no estar bien constituido el ayuntamiento provisional del 30 de marzo, puesto que quien lo constituyó no tenía jefatura local ni mando militar*". En primer lloc, com que no hem trobat cap esment a un ajuntament anterior, segurament s'està fent referència a una comissió gestora provisional, de la qual no consideraren necessari posar-la per escrit al llibre d'actes. No obstant, el que resulta més cridaner és el fet que l'autoritat que va presidir l'acte no tinguera competències per a fer-ho en eixa localitat. La referència a la "*jefatura local*" i al "*mando militar*" deixa el dubte obert a falta de més dades, per la qual cosa és difícil saber si hi va haver un comitè local de Falange que es va apoderar de l'ajuntament abans de l'arribada de l'exèrcit o no. En qualsevol cas, que l'acta del dia 12 desautoritze per escrit les anteriors és una mostra del solapament d'autoritats del que l'administració franquista va fer gala en molts aspectes i de com açò podia ser aprofitat per les diverses faccions locals. Tanmateix, però, aquest ajuntament no va ser el definitiu, ja que al mes de juny se'n va constituir una altra comissió gestora de caràcter provisional baix el comandament militar de Senén Martín Hernández, tinent del *Cuerpo Jurídico Militar*. Va estar formada per Saturnino Cortés Jiménez com a alcalde, Pascual Balaguer Micó com a secretari i Vicente Grau Alberola, Rogelio Gómez Pallás, Alfredo Nicolau Borrás, Gabriel Ramón Borrás, Arcadio Tormo Alacot i José Gómez Pastor com a regidors¹³⁸.

Pel que fa a la tasca de la primera gestora, va començar els processos depuratius el 24 d'abril amb el cessament circumstancial del dipositari José Chover Descals, l'agutzil Antonio Mengual Savall, els vigilants Faustino Climent i José Sancho, els guardes de camp

¹³⁶ Carta del 10 de novembre del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940.

¹³⁷ Acta del 12 d'abril del 1939, AMM, llibre 106/2, actes 1939.

¹³⁸ Acta de l'1 de juny del 1939, AMM, llibre 106/2, actes 1939.

Andrés Serrano i Francisco Dasí Berto, l'auxiliar de secretaria José Benito Gómez i la dona de la neteja Antonia Garrigues¹³⁹. Just un mes després es va deixar constància d'una circular del governador civil en la que instava a efectuar les depuracions “*con toda urgencia*”, per la qual cosa es va nomenar com a jutge instructor Antonio Bataller Pérez¹⁴⁰. A més, el mateix dia d'aquest nomenament es va instruir l'expedient de depuració contra Enrique Díaz Gascón amb motiu d'un altre ofici provinent del govern civil. Segons aquest, l'alcalde de l'Ènova havia donat compte que Enrique Díaz havia sigut secretari d'eixa població fins la constitució de la nova gestora franquista. En eixe moment, el secretari havia fugit a la població veïna de Manuel per por a ser destituït a conseqüència dels seus antecedents esquerrans. Després de canviar de jutge instructor de les depuracions a Rogelio Gomez Pallás¹⁴¹, el procés a Enrique Díaz a la localitat de Manuel va acabar el dia 20 del mateix mes, quan es va decidir traslladar aquest assumpte a la gestora de l'Ènova per ser l'àmbit d'acció del secretari encausat¹⁴². Tanmateix, mereix la pena detenir-se en els raonaments que es deixen per escrit en aquesta acta:

“El Juez Instructor que suscribe, teniendo en cuenta todo lo expuesto¹⁴³, estima que, profesionalmente, D. Enrique Díaz Gascón es persona laboriosa y competente, mas de su propia declaración jurada se desprende es persona de izquierdas que ha desempeñado cargo directivo en el Sindicato de Secretarios de Ayuntamiento C.N.T. y se afilió en el partido sindicalista de Pestaña¹⁴⁴ a principios del Glorioso Alzamiento Nacional, y siendo así que en esta localidad no aparecen cargos contra el mismo por delitos cometidos en esta misma población, se desprende, en cambio, de la información emitida y que consta en el expediente, que puede resultar existidos en el pueblo de Enova [...].

Com es pot observar, malgrat les declaracions favorables de diverses persones d'autoritats destacables i l'absència de “delictes” confirmats, els “antecedents” i les afiliacions a partits d'esquerra significaven un element incontestable d'acusació i considerades un fet delictiu. Açò també es pot relacionar, per exemple, amb el cas de Canals, on la declaració en favor d'un “desafecte” va suposar l'aplicació d'una multa i detenció immediates. D'altra banda, com que la instrucció de l'expedient Díaz Gascón va continuar a l'ajuntament de l'Ènova, el seguirem també a l'apartat següent, respectant així la cronologia i localització del procés.

¹³⁹ Acta del 24 d'abril del 1939, AMM, llibre 106/2, actes 1939.

¹⁴⁰ Acta del 24 de maig del 1939, AMM, llibre 106/2, actes 1939.

¹⁴¹ Acta del 3 de juny del 1939, AMM, llibre 106/2, actes 1939.

¹⁴² Acta del 20 de juny del 1939, AMM, llibre 106/2, actes 1939.

¹⁴³ Es refereix a les declaracions jurades i documentació aportada pel propi encausat així com per l'alcalde, el jutge municipal, el comandant militar, el Delegado de Información e Investigación de FET y de las JONS i alguns testimonis.

¹⁴⁴ Es refereix a Ángel Pestaña Núñez, destacat líder de l'anarcosindicalisme espanyol i fundador del Partit Sindicalista, integrant de la coalició del Front Popular.

Continuant amb altres casos de depuracions del funcionariat al poble de Manuel, solament queda esmentar l'acta del dia 22 d'agost del 1939, última que fa referència a persones encausades pels seus antecedents. Els casos de l'oficial de secretaria Pascual Balaguer Micó (que ja ho era de l'ajuntament) i del guarda de camp Tomás Santacreu Monar van resoldre de forma favorable, contràriament a allò ocorregut amb l'agutzil Antonio Mengual Savall i el vigilant Faustino Climent Moragues, els quals van ser separats dels seus càrrecs a l'espera del correctiu¹⁴⁵.

En un altre ordre de coses, un dels cossos documentals més interessants de l'arxiu municipal de Manuel, tot i ser un poc més tardà, és el referit als tràmits i les informacions al respecte d'Anita i Mercedes Gregori Gómez, de 17 i 12 anys respectivament, Carmen Calvo Montagud, de 12, i Caridad Uribe Català, de 7. Aquestes xiquetes figuren en una relació d'òrfenes de guerra sense pensió que l'ajuntament va enviar a un destinatari desconegut explicant la seua orfandat¹⁴⁶. Els seus pares, Rafael Gregori Llorens, José Calvo Boluda i Miguel Uribe Moreno (antic alcalde republicà), havien sigut executats "*en virtud de sentencia de los Tribunales Militares*". Pel que fa a les mares, solament consten Anita Gómez Nicolau i Justa Montagud Gonzalo, sense explicitar-ne la seua situació. En una carta del 8 d'agost d'eixe mateix any, dirigida al governador civil, l'alcalde va demanar unir els certificats de defunció de Calvo Boluda i Gregori Llorens, "*entregados a la Fuerza Pública y conducidos a Paterna para ejecución última pena en 13 de octubre de 1941*" per tal d'unir-les als expedients de les seues filles¹⁴⁷. Petició, pel que sembla, que va ser desatesa, ja que el 7 de març del 1945 es va tornar a demanar el mateix tipus de document sobre les mateixes persones¹⁴⁸. No es conserva una resposta fins que el 12 de març del 1945, es remeteren els certificats acreditatius de l'execució de José Calvo Boluda i Rafael Gregori Llorens pel procediment sumaríssim 17282-V¹⁴⁹. L'únic ofici que es conserva del governador civil de la província al respecte, qui també era el president de la Junta de Beneficència, està datat el 20 de novembre del 1944, en el que ordenava que els encarregats de la custòdia de les menors òrfenes presentaren les sol·licituds per a rebre les ajudes abans del dia 10 de desembre¹⁵⁰. Per part de l'alcaldia es respon que eixa documentació la tenen les respectives vídues, excepte en el cas de Caridad Uribe Català. Aquesta xiqueta estava baix la tutela del seu iaio matern José Maria Català, qui havia decidit renunciar a la pensió¹⁵¹.

¹⁴⁵ Acta del 22 d'agost del 1939, AMM, llibre 106/2, actes 1939.

¹⁴⁶ Carta del 22 de juliol del 1944, AMM, lligall C-61/35, correspondència 1940-1948. Al dors d'aquest document també es fa esment de tres orfes/òrfenes més, de cognom Donat Mas i Dasí Bolinches, de qui no hem pogut conèixer més que aquests cognoms.

¹⁴⁷ Carta del 8 d'agost del 1944, AMM, lligall C-61/35, correspondència 1940-1948.

¹⁴⁸ Carta del 7 de març del 1945, AMM, lligall C-61/35, correspondència 1940-1948.

¹⁴⁹ Carta del 12 de març del 1945, AMM, lligall C-61/35, correspondència 1940-1948. No es conserven, però, els esmentats certificats d'execució.

¹⁵⁰ Carta del 20 de novembre del 1944, AMM, lligall C-61/35, correspondència 1940-1948.

¹⁵¹ Carta del 25 de novembre del 1944, AMM, lligall C-61/35, correspondència 1940-1948.

En allò tocant al món penitenciari, la demarcació militar de Manuel comptava amb un camp de concentració a l'actual paratge de Les Salines, espai dedicat al seu moment, com el seu nom indica, a l'obtenció de sal. No obstant, comptem amb molt poca informació sobre aquest lloc com a recinte de concentració de presos, i cap document pertany a l'arxiu municipal. Dels pobles de la partida, solament hem pogut trobar a Llocnou d'en Fenollet un parell de documents que en fan referència: una carta del 19 d'abril del 1939 en la que des del mateix camp de concentració s'enviaren a la gestora de Llocnou les normes de visita als presos d'eixa localitat i un altre amb les instruccions que havien de seguir els evacuats d'aquest camp¹⁵². Tenint en compte que al mateix poble de Manuel hi havia instal·lada una caserna de l'exèrcit que actuava de centre de demarcació militar, el camp de concentració podria haver actuat com un centre de redistribució de presos i preses de la mateixa manera que ho feia la presó de la partida judicial, a Xàtiva. De fet, la proximitat entre ambdues poblacions podria donar lloc a solapament de competències, com hem esmentat més amunt amb la conformació de la comissió gestora, però sembla que pel volum de presos i preses no es va donar eixa situació en aquest àmbit. Tanmateix, solament una de les entrevistes realitzades ens ha corroborat l'existència d'aquest camp, que no seria en realitat un espai obert sinó una casa segurament associada als edificis militars, la qual feien servir de presó¹⁵³.

D'altra banda, també hi havia a Manuel un lloc de tancament a les instàncies del mateix ajuntament. D'aquest espai tampoc hi ha quasi documentació, tot i que en aquest cas resulta interessant: es tracta de l'esborrany de l'acta municipal del 23 d'abril del 1943, comunicant l'aprovació d'una factura de 20 pessetes amb 70 cèntims en concepte de les despeses produïdes per Vicente Fernández Arribas durant els dies que va estar presoner. El mateix llibre d'actes conserva una còpia manuscrita de la nota de despeses, per la qual sabem que aquesta persona va estar presa dels dies 11 al 18 d'abril i quins aliments se li van proporcionar¹⁵⁴.

Pel que fa a les mesures de *damnatio memoriae* republicana, el 15 de juny del 1939 es va aprovar el canvi de nomenclàtor urbà¹⁵⁵:

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil	Nom del carrer durant el franquisme
<i>Plaza de la Constitución</i>	<i>De José Antonio</i>
<i>San Gil</i>	<i>San Gil</i>
<i>Del Sol</i>	<i>Del Caudillo</i>
<i>Del Ángel</i>	<i>Del Ángel</i>
<i>Maestro Garrigues</i>	<i>Maestro Garrigues</i>

¹⁵² Carta del 19 d'abril del 1939 i carta del 23 d'abril del 1939, AMLF, lligall 183/12, correspondència d'entrada 1939-1940. Per a més informació veure l'apartat referent a Llocnou d'en Fenollet.

¹⁵³ Entrevista a Isabel Moscardó i Vicente Pérez.

¹⁵⁴ Esborrany de l'acta del 23 d'abril del 1943, AMM, llibre 106-3, esborranys d'actes 1942

¹⁵⁵ Acta del 19 de juny el 1939, llibre 106/2, actes 1939.

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil	Nom del carrer durant el franquisme
<i>5º de Zapadores</i>	<i>5º de Zapadores</i>
<i>Juan Moreno</i>	<i>General Primo de Rivera</i>
<i>De Faldeta, Torreta y Abad.</i>	<i>Calvo Sotelo</i>
<i>San Vicente</i>	<i>San Vicente</i>
<i>Monte</i>	<i>Facundo Tomás</i>
<i>Plaza de Faldeta</i>	<i>Plaza Hermanos Climent</i>
<i>De la Estación</i>	<i>Víctor Pradera</i>
<i>Desmonte</i>	<i>De la Victoria</i>
<i>Buenvista</i>	<i>General Mola</i>
<i>Vereda</i>	<i>Vereda</i>
<i>Valiente</i>	<i>Valiente</i>
<i>Verbena</i>	<i>General Sanjurjo</i>
<i>San Antonio</i>	<i>San Antonio</i>

Quadre 5: nomenclàtors de Manuel.

D'aquests llistats de noms, destaca el fet que les substitucions no estan orientades a fer desaparèixer referències republicanes o d'esquerres, a excepció del cas de *Plaza de la Constitución*, que es canvia per *José Antonio*. D'altra banda, es mantenen igual alguns noms com el del Mestre Garigues¹⁵⁶, *5º de Zapadores*, *Vereda* i *Valiente*, segurament per ser considerats noms inofensius per a la moral pública franquista i, en el cas dels sapadors, per la importància de l'imaginari militar en la cultura franquista de postguerra. Tanmateix, destaquen els noms dels quatre sants que s'havien mantingut al llarg del període republicà.

El municipi de Manuel, llavors, destaca per haver sigut l'espai en el que es va establir no solament una caserna de l'exèrcit sinó també (i, pel que sembla, quasi associada a ell) un camp de concentració de presoners, tot i que els beneficis del primer sembla que han eclipsat la importància del segon. Degut a aquest fet, l'organització territorial de l'administració franquista va produir en aquest lloc un solapament de poders, tal i com demostra la documentació, per la doble jurisdicció de la demarcació militar de la caserna i la judicial del cap de partida. D'altra banda, com es desprèn de les entrevistes realitzades, la presència de l'exèrcit és recordada com un element favorable al desenvolupament de Manuel. A causa del trànsit de soldats i, sobretot, reemplaçaments, molts negocis i habitants del poble van prosperar d'una manera que no haguera sigut possible sense això: dones que llavaven la roba dels soldats, cases que els acollien a ells o als familiars que estaven de visita, propietaris de telèfons, bars, fondes, tendes, forns, casinos... Un conjunt de treballs

¹⁵⁶ Probablement en referència a la família Garrigues de Manuel, en concret a Godofredo, destacat director i compositor musical.

que, a les memòries dels qui llavors eren molt menuts, va fer que el pitjor episodi de la fam de postguerra passara en 4 o 5 anys, cosa que presenta un panorama molt diferent a altres poblacions de la partida. A més, la presència de l'estació de ferrocarril va reforçar el paper de Manuel com a nòdul de comunicacions. De fet, com recorden les persones entrevistades, molts matrimonis d'eixes dècades es van produir entre militars o ferroviaris amb joves del poble¹⁵⁷.

L'Ènova

El fet de tractar el municipi de l'Ènova a continuació del de Manuel respon a dos motius principals, i cap d'ells derivat directament dels resultats d'aquesta investigació històrica: en primer lloc, es deu a la proximitat entre ambdues poblacions, que ha creat una relació al llarg del temps que encara hui es manté, i d'altra banda, al fet que era Manuel el cap de jurisdicció militar, per la qual cosa suposem que l'ajuntament franquista de l'Ènova es constituïria a continuació del de Manuel i no a l'inrevés¹⁵⁸. Tanmateix, aquesta dada queda pendent de ser esclarida en cas de poder tornar a visitar l'arxiu municipal enoví. Un arxiu ben nodrit, que al seu moment va estar catalogat però que a dia de hui resta descuidat, per organitzar i amb una gran quantitat de referències bescanviades i extraviades. És per això que no hem pogut arribar als llibres d'actes i, per tant, allò que en aquestes pàgines s'explica prové de la correspondència.

Encetarem aquest apartat amb el seguiment de l'expedient Díaz Gascón, per tractar-se d'un procés de depuració del funcionari compartit i que, a més, ens serveix per a relacionar ambdós municipis¹⁵⁹. Aquest expedient, una vegada va ser remès des de Manuel al mes de juny del 1939, va passar a ser competència de l'ajuntament enoví, el qual va reprendre les investigacions després de l'estiu. En correspondència del 25 de setembre entre el jutge instructor de la depuració i l'ajuntament, s'emet un perfil de l'encausat:

“1º- Que Don Enrique Díaz Gascón, durante su estancia en esta población, siempre que fué oportuno se manifestó como anticatólico empedernido, así como también no se recataba de proferir graves blasfemias.

2º- Que el informado, antes del 18 de Julio de 1936 no estaba afiliado a ningún partido político, pero sentía viva simpatía por la política seguida por Azaña. Se complacía en convocar y reunir en su domicilio a varios vecinos que formaban parte de la Corporación municipal marxista para sintonizar sus aparato radio-receptor en emisoras Ruso-comunista, y las propagaba con entusiasmo entre sus amistades formadas por individuos de ideas avanzadas.¹⁶⁰”

¹⁵⁷ Entrevistes a Pepita Garrigues, Vicente Murillo, Amparo Pedrós, Isabel Moscardó i Vicente Pérez.

¹⁵⁸ Per a més dades, consulteu l'apartat “L'entrada de tropes: canvi d'ajuntaments i primers empresonaments.”

¹⁵⁹ Veure apartat anterior sobre el municipi de Manuel.

¹⁶⁰ Carta del 25 de setembre del 1939, AMÈ, Caixa 144, correspondència jutjats.

A finals d'any, l'alcalde va remetre informe al Governador Civil de la província sobre els expedients de depuració que tenien oberts, afirmant que solament tenien el d'Enrique Díaz Gascón. A més, en aquest document s'esmenta que en eixe moment Díaz exercia de secretari a la localitat de Xeraco, per la qual cosa sembla que no es va tancar l'expedient en aquesta localitat¹⁶¹. Fet i fet, l'última referència al respecte està datada el 1942, quan el Governador Civil encara demanava informació sobre la depuració d'aquest funcionari a l'ajuntament de l'Ènova “*bajo apercibimiento de sanción*”¹⁶². Per tant, i a falta de més dades, sembla ser que el procés a Enrique Díaz va ser llarg i complex, a jutjar pel temps ocupat, la quantitat d'ajuntaments implicats i l'interès demostrat per l'autoritat superior.

Tanmateix, si bé un dels documents anteriors esmentava que el 1939 solament hi havia un sol procés depuratiu obert, no es correspon amb el que es desprèn de la documentació consultada. De fet, es conserva un llistat de 36 noms que, a jutjar per les referències, amb seguretat van ser persones afectades per aquest tipus de processos¹⁶³. D'aquest llistat, la correspondència conservada en fa esment a 13. Un dels casos més sorprenents és el de José Dasí Bretó, qui va ser detingut al juny del 1939 pel cap local de Falange per rebel·lar-se contra el mateix, acusat d'emetre comentaris desfavorables sobre les decisions de l'auditoria de guerra pels judicis sumaríssims que s'estaven duguent a terme a Xàtiva¹⁶⁴. El 28 d'octubre del 1941, des de la presó cel·lular de València, es preguntava a l'alcalde de l'Ènova si hi havia algun impediment en concedir-li la llibertat condicional i si considerava que podia tornar o havia de canviar de residència, pregunta que es torna a remetre el 10 de juliol del 1942 amb l'encapçalament “*Muy urgente reclamación*”. A causa del temps transcorregut, tal i com s'indica al marge i escrit a màquina, des de la presó es va decidir que si no s'obtenia contestació en 15 dies s'alliberaria José Dasí sense cap restricció de residència¹⁶⁵. En aquesta ocasió, es va emetre una resposta favorable per part de l'ajuntament, tot i que no sabem si aquesta demora va estar causada per algun motiu en especial o el silenci administratiu va ser producte de la confusió, la venjança o el desdeny¹⁶⁶. Una cosa semblant va ocórrer amb Vicente Vicens Canet i José Cebrià Moscardó, tot i que en el cas del primer sembla que va ser objecte d'un judici sumaríssim¹⁶⁷ i la resolució del procés del segon va passar per la Junta de Llibertat Vigilada, de la que parlarem més endavant¹⁶⁸.

De tots aquests casos, inclòs el de Díaz Gascón, destaca la llarga durada dels processos. La causa d'eixa demora guarda relació de ben segur amb la saturació dels primers anys de

161 Carta del 12 de desembre del 1939, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

162 Telegrama del 22 d'abril del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

163 Document sense datar, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942, sobre depuració. Llistat de noms a l'annex 4.

164 Carta del 22 de juny del 1939, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

165 Cartes del 28 d'octubre del 1941 i del 10 de juliol del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

166 Carta del 14 de juliol del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

167 Carta de l'11 de setembre del 1942, AMÈ, caixa 144, correspondència jutjats.

168 Cartes del 13 d'abril del 1942 i del 10 de juliol del 1942, respectivament. AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

postguerra, fins l'impuls cap a la sistematització que va suposar la reforma del 1942. La gran quantitat de presos provinents del front així com el gran volum de presos governatius (dels quals en dona compte el diari de l'exèrcit esmentat al principi del capítol) alentiren el ritme de procés i condemna, la qual cosa deixava en una situació un tant indefinida.

Finalment, d'aquests casos de suposada depuració del funcionariat destacarem el d'Ismael Donet Garzó. Aquesta persona, que figura al llistat de 36 noms que hem esmentat al principi de l'apartat, apareix també en una carta escrita des de la instrucció de la Causa General i dirigida a l'alcalde de la localitat el 1942. Es demanaven els llocs de residència d'aquest i de Vicente Sánchez Cuenca, ja que s'estava instruint la branca de Xàtiva i necessitaven la informació¹⁶⁹. Tanmateix, a l'acta de creació de la Junta Local de Llibertat Vigilada el 1944 hi apareix esmentat com a secretari un tal Ismael Donet¹⁷⁰. Tot i que improbable, és possible que el segon cognom, en cas de ser diferent, faça referència a una altra persona. A falta de més dades, però, el més segur és que Ismael Donet fóra exculpat durant el procés depuratiu i per això poguera ocupar el càrrec de secretari en la junta, com molts altres funcionaris que foren readmesos sense sanció.

D'altra banda, també s'han conservat en aquest arxiu un conjunt de sentències judicials de les quals destacarem les de José Ramis Yagüe i Blas Marxirant Juan¹⁷¹. Aquests, tot i que no apareixen al llistat esmentat, al seu moment treballaren per a l'administració republicana local i a causa d'això foren sentenciats, per la qual cosa hem cregut convenient incloure'ls a l'apartat de depuracions del funcionariat.

En primer lloc, i segons la seua sentència, José Ramis Yagüe havia sigut mestre al municipi i clarament partidari de les esquerres republicanes. Havia sigut secretari de la Comissió de Finques Incautades de l'ajuntament durant la guerra i, pel que sembla, havia difós el seu ideari en diverses ocasions. L'abril de 1940 va ser condemnat a 6 mesos i un dia de presó, a més de supressió del càrrec i pagament d'una multa, pel delictes d'excitació a la rebel·lió militar¹⁷². Tanmateix, quasi dos anys després, el Cap de Secció Administrativa de Primer Ensenyament comunicava a l'alcalde d'Ènova la rehabilitació provisional de José Ramis, a càrrec de la comissió depuradora nº2 de València¹⁷³. El cas de Blas Marxirant Juan és diferent: va ser condemnat a 3 anys de presó menor i al pagament de responsabilitats civils pel delictes d'auxili a la rebel·lió. Segons aquest document, Blas Marxirant havia sigut membre d'UGT i del Partit Comunista abans de l'alçament rebel, sense ocupar cap càrrec rellevant però sí el de guàrdia de camp i guàrdia armat a les ordres del comitè.

169 Carta del 24 d'agost del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

170 Acta de la junta de llibertat vigilada local, 16 de desembre de 1944, AMÈ, Caixa 138 llibertat vigilada.

171 En allò tocant al cognom "Marxirant", és una suposició de l'autor ja que en la documentació apareix de diverses formes (*Marcbigan*, *Machinatn*). Pel que fa a les sentències, a banda de les esmentades s'hi conserven també les d'Agustín Arques Sicol, i Antonio Martín Expósito així com una carta de demanda de desnonament contra Francisco Franco Mahiques, qui també figura al llistat dels 36 noms presumptament depurats. AMÈ, caixa 143, sense nom.

172 Sentència del 24 d'abril del 1940, AMÈ Caixa 143, sense nom.

173 Carta del 24 de març del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

També afirma que es trobava de servei el dia que van cremar l'església, i per imposició de l'alcalde del Front Popular es va apoderar de diverses finques de la localitat¹⁷⁴. Tanmateix, mesos després i en un cas semblant als esmentats línies amunt, des de la presó cel·lular de València es van emetre dues reclamacions sobre l'alliberament condicional de Blas Marxirant que pel to de la segona sembla que va ser desatesa¹⁷⁵.

Pel que fa als espais de reclusió, mereix un esment a banda la documentació enviada des de les mateixes institucions, especialment les de fora de la província de València. Tot i això, resulta rellevant una sèrie de 3 cartes escrites entre el 31 de maig i el 7 de juny de 1939 en les quals, des de la Junta de Classificació de Presoners de Guerra del camp de concentració de Porta-Coeli, s'informava del permís provisional d'Antonio Pajarón Moscardó, així com de la llibertat provisional de Luís Vayá Longa i de Buenaventura Sánchez Moscardó¹⁷⁶. En quant a la documentació relativa a llocs de tancament situats fora de la província de València, hem cregut convenient classificar-los segons el seu tipus: en primer lloc, es van establir diverses comunicacions amb els camps de concentració de Camposancos – La Guardia (Pontevedra), de Ciudad Rodrigo i de Belchite (en realitat de la “*prisión campamento de penados*”)¹⁷⁷; en quant a llocs de reclusió específicament centrats en dones, s'ha conservat documentació relativa a la presó femenina “Las Claras” de Barbastre¹⁷⁸; pel que fa a presons masculines, solament s'ha conservat un comunicació procedent de la presó provincial de Porlier (Madrid)¹⁷⁹; finalment, existeixen un parell de fonts relatives al treball presoner, en concret procedents dels batallons nº 96, 204 i 146 (aquest últim situat a Tetuan)¹⁸⁰. Molta d'aquesta documentació són informacions demanades sobre alguns presos així com comunicacions d'alliberament condicional i d'eixida d'aquests llocs de reclusió. Arribats a aquest punt, convé destacar la llunyania a la que arribaren algunes persones al seu periple militar durant la guerra, la qual cosa dificultaria la tornada a casa després del seu alliberament, sobretot per la durada i la quantitat dels tràmits burocràtics necessaris.

Una mostra del control al que estigueren sotmeses aquestes persones una vegada abandonaven eixos espais el trobem, precisament, en l'únic cas de reclusió femenina fora de la província. Al novembre de 1939, el cap de la presó de dones de Barbastre va demanar l'alcalde de l'Ènova que se li presentara la penada en llibertat condicional amb desterrament i veïna d'eixa localitat, Maximina Benito Martínez, per a que li fera saber a l'alcalde l'obligació que tenia d'enviar la carta de presentació. Demanava també que, si

174 Sentència del 28 de març del 1940, AMÈ Caixa 143, sense nom.

175 Cartes del 1 d'octubre i del 20 de desembre del 1941, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

176 Respectivament, cartes del 31 de maig i de l'1 i 7 de juny del 1939, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

177 Respectivament, fitxa classificadora del 12 de maig i salconduit del 23 de maig del 1939, i carta del 10 de gener del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

178 Carta del 30 de novembre del 1941, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

179 Telegrama del 13 d'octubre del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

180 Cartes del 7 de juny i 19 de novembre del 1939, i de l'1 de juny del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

en 5 dies no la rebia, procediria a la detenció d'aquella. D'altra banda, en allò tocant als batallons de treballadors, la carta referida al nº 96 informava els pares de Cándido Abril que aquest penat no podria gaudir d'un permís perquè tot el batalló estava en quarantena a causa d'una malaltia.

A més, totes aquestes persones, i moltes altres que no hem citat, foren sotmeses a un estricte control i a diverses investigacions després de ser alliberades o durant la seua reclusió. Se'n conserven diverses mostres de les ordres orientades cap a l'obtenció d'informació del sector social considerat "enemic" i a estructurar la que, amb posterioritat, seria l'eina judicial de la repressió per excel·lència, la Causa General: un mosaic d'informacions rebudes des dels milers d'ajuntaments que, d'una manera *sui generis* i clarament parcial, va "reconstruir" la trajectòria política les persones encausades. Aquest procés, tot i que va ser encetat el 1941, condemnava a persones que ja havien sigut empresonades i que, en molts casos, estigueren recluses mesos i anys a l'espera d'una sentència. Una mostra de tot açò la podem trobar també a la documentació conservada a l'arxiu municipal de l'Ènova. En primer lloc, en una data tan primerenca com el 26 d'abril de 1939, des de València arribaren ordres de detenció i trasllat a presó dels individus procedents de l'exèrcit roig que s'hi presentaren i que, havent ostentat algun càrrec de responsabilitat, no hagueren passat per ningun camp de concentració¹⁸¹. Si bé aquesta circular, a més d'establir l'obligatorietat d'entrar al procés penal, tenia com a objectiu les persones de significada importància a l'exèrcit republicà, el 29 de novembre del mateix any el Governador Civil obligava a remetre al Tribunal de Responsabilitats Polítiques tota la informació disponible sobre persones de destacat recolzament a les esquerres o a la II República a tots els nivells¹⁸². Finalment, l'octubre del 1942 es demanaren les residències de diversos homes i dones per tal d'instruir la branca d'Ènova dins la Causa General a València. A partir de la resposta de l'ajuntament hem pogut saber que, dels 17 noms requerits per la Causa General, 3 es trobaven complint condemna a la presó Model de València, 3 a la presó de partida de Xàtiva i un, Adrián Tormo Vidal, havia mort al front d'Albarrasí el 2 d'agost del 1937¹⁸³. A més, es conserven diversos exemples de comunicacions relacionades amb instrucció de judicis sumaríssims, com són els casos de Jose Castelló Morata, de Vicente Sanchis Cuenca, de Jaime Martínez Benavent i de Francisco Carrascosa Perelló¹⁸⁴. En general, doncs, aquests documents reflecteixen a grans trets el procés que fins 1942 es va seguir per tal de localitzar, empresonar i condemnar a presos i preses governatius, aquells que no havien sigut capturats amb la caiguda dels fronts, i que trobava el seu agent més important i directe en l'administració local.

¹⁸¹ Circular del 26 d'abril del 1939, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

¹⁸² Circular del 20 de novembre del 1939, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942.

¹⁸³ Tot en: cartes del 17 i 29 d'octubre del 1942, AMÈ, caixa 31, lligall correspondència 1939-1942. Per al llistat de persones i les presons on estaven reclousos, veure annex 5.

¹⁸⁴ Cartes del 4 de març, del 18 d'abril i del 5 de desembre del 1940, i carta de l'11 de setembre del 1942, AMÈ, caixa 144, correspondència jutjats.

Finalment, dedicarem unes línies a la Junta Local de Llibertat Vigilada. Sobre aquesta es conserva un volum d'informació considerable, tenint en compte l'estat en el que es troba l'arxiu. En general, tota la documentació és posterior a la cronologia d'aquest estudi degut, en primer lloc, a que la junta es va constituir a l'Ènova al mes de setembre de 1943¹⁸⁵. D'altra banda, açò també va estar causat per la funció de la Junta de Llibertat Vigilada, que començava una vegada presos i preses accedien a la llibertat condicional. Va estar formada pel jutge municipal, un representant de l'ajuntament, el cap de Falange local, el cap d'informació de Falange i el cap de l'Oficina de Col·locació. Un primer exemple de la seua tasca el trobem al certificat d'alliberament de Vicente Garzó Mahiques: estava acusat d'auxili a la rebel·lió i condemnat a 12 anys i un dia, dels quals n'havia complert al voltant de quatre¹⁸⁶. Pel que sembla, el cens d'alliberats es manté estable fins que es tenen dades (ca. 1945) i estaria format per Francisco Benavent Payà, Luís Benito Izquierdo, Salvador Bernat Miñana, Francisco Carbonell Montagud, José Cebrià Moscardó, Vicente Garzó Mahiques, José Marco Montagud, Francisco Parra Luna i Carlos Garzó Mahiques¹⁸⁷. Totes aquestes persones, entre altres coses, havien d'informar de les seues activitats i demanar permís per a poder-se traslladar de residència, encara que fora per un període de temps concret i per motius laborals. Així doncs, són comuns les sol·licituds de trasllat temporal per a treballar a llocs com Pals o Bellcaire (Girona), tot i que el més sorprenent són casos com el de José Marco Montagud: aquest, que pel que sembla era el farmacèutic del municipi, va demanar en diverses ocasions permís per a desplaçar-se a Xàtiva i València per tal d'adquirir productes per a la farmàcia¹⁸⁸. La llibertat vigilada, doncs, funcionava com una eina de monitorització de les accions i moviments de les persones "sospitoses", potencialment desafectes i/o amb un passat relacionat amb el règim republicà.

Per tant, la localitat de l'Ènova conserva fonts de quasi tots els estadis del *currículum* repressiu, a excepció d'afusellaments. En general, va ser una localitat amb una recerca d'informació molt ampla i amb una Junta de Llibertat Vigilada molt activa malgrat les poques persones de les que s'ocupava si ho comparem, per exemple, amb el cas homòleg de Barxeta. Tanmateix, és suficient per esbossar fins a quina profunditat podia arribar l'esquema repressiu franquista. Una recerca més profunda al seu arxiu afavoriria la localització i connexió dels diversos documents ací esmentats, de marcada rellevància tal i com ho demostren les dades proporcionades per una consulta parcial.

185 Expedient de constitució del servei de Llibertat Vigilada, 28 de setembre de 1943, AMÈ, caixa 138, llibertat vigilada.

186 Certificat de Vicente Garzó Mahiques, 3 de desembre del 1942, AMÈ, caixa 138, llibertat vigilada.

187 Censos d'alliberats c.a.1944, febrer i octubre del 1945, AMÈ, caixa 138, llibertat vigilada.

188 Cartes del 14 i 16 d'agost del 1944, AMÈ, caixa 138, llibertat vigilada.

Rafelguaraf

El dia 30 de març del 1939 de vesprada es va constituir la comissió gestora provisional de Rafelguaraf. En un acte presidit pel capità d'enginyers i comandant militar de la plaça, Santiago Torralba Rabadán, amb l'assessorament jurídic del falangista local Gregorio Sabater Ríos i la presència del llavors cap local de Falange, Eduardo Tormo Calabuig. Aquesta gestora provisional va estar formada per Federico Fayos Fuster com a alcalde, Eladio Abril Aguilar com a primer tinent d'alcalde i Rafael Català Serena com a segon tinent d'alcalde¹⁸⁹. D'aquest document cal destacar, en primer lloc, la seua data: com que Rafelguaraf és un dels municipis més al nord de la partida judicial i que, de fet, forma part de l'actual comarca de la Ribera Alta junt a Manuel i L'Ènova, la data d'arribada de les tropes franquistes és anterior a la de la seua entrada a alguns municipis de la Costera, per la qual cosa la comissió provisional ja va comptar amb la presència d'un militar de les tropes franquistes. D'altra banda, el tercer punt d'aquest document fa explícita la potestat de *FET y de las JONS* local d'intervenir directament en els assumptes municipals, mentre que en quart punt es fa una crida a la disciplina i la obediència com a elements claus en el triomf de la victòria franquista.

Més endavant, el dia 10 d'abril del 1939, es va constituir la comissió gestora franquista "definitiva" en presència del capità Mariano Aguilar Gabarda, cap de la demarcació de Manuel. Aquesta comissió va estar formada per Vicente Armiñana Sancho com a alcalde, Francisco Montagud Andreu com a primer tinent d'alcalde, Vicente Copoví Ginés com a segon tinent d'alcalde i Federico Fayos Fuster, Rafael Català Serena, Vicente Fons Balaguer i Eugenio Vidal Sanchis com a gestors vocals¹⁹⁰. Resulta cridaner, però, que l'acta de constitució d'aquesta gestora, i al contrari del que ocorre en altres exemples i en el document de constitució de la gestora provisional, està redactada de forma molt directa, quasi asèptica, sense les consignes falangistes, referències a la croada ni tan sols un "*¡Viva España!*". Aquest ajuntament, llavors, guarda moltes més diferències respecte el provisional, com el número d'integrants, els noms i els seus càrrecs. Així i tot, la formació també patiria canvis al llarg dels primers mesos de la seua existència: amb una auditoria de guerra de l'1 de juny, presidida pel tinent José de Astralos y Guisasola, el gestor Eugenio Vidal va ser substituït per Eduardo Tormo Calabuig, tal vegada a causa d'un procés de depuració¹⁹¹. A més, el 22 de juliol del 1939 va dimitir d'alcalde Vicente Armiñana al·legant que "*se encuentran desatendidas las obligaciones que pesan sobre él, referentes a la falta de ingresos de su casa, ya que no posee otros bienes de fortuna que los que se puede proporcionar con su trabajo*", i tot i que va continuar sent gestor de l'ajuntament, la presidència de la comissió gestora de Rafelguaraf va ser ocupada per Eduardo Tormo Calabuig, cap de la *FET y de las JONS* local, cosa que en ajuntaments com el del Genovés o La Granja de la

¹⁸⁹ Full solt datat el 30 de març del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

¹⁹⁰ Acta del 10 d'abril del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

¹⁹¹ Acta de l'1 de juny del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

Costera havia suposat la separació del càrrec per incompatibilitat¹⁹². Per tant, i lluny del que es podia pensar *a priori*, la situació econòmica de postguerra va fer que el càrrec d'alcalde suposara una càrrega difícil de suportar per a una persona amb els recursos justos per a sobreviure, cosa que en aquest cas, a més, va forçar que la direcció del municipi i de la Falange local coincidiren en la mateixa persona.

D'altra banda, al contrari del que ocorre a altres municipis amb pedanies com Xàtiva o Canals, a les actes dels plenaris de Rafelguaraf hi consten els nomenaments dels alcaldes pedanis. Així doncs, el 28 d'abril del 1939, Vicente Sebastià Pons i Carlos Mateu Cucarella van ser nomenats alcaldes de Tossal Nou i de Berfull, respectivament, d'on també eren veïns¹⁹³.

En allò tocant al procés de depuració del funcionariat local, aquest es va encetar a Rafelguaraf el 21 d'abril del 1939. Per decisió unànime de la comissió gestora, van cessar tots els càrrecs nomenats des del 3 de març del 1936, és a dir, des del dia en el que l'ajuntament del Front Popular en va prendre possessió. Al seu temps, es van ratificar al seu lloc tots els càrrecs en propietat anteriors eixa data. D'aquesta manera, els funcionaris que van perdre el seu lloc van ser el metge Emílio Castelló Caballero, el farmacèutic Manuel Saliga Forner, el secretari de l'ajuntament Manuel Parra Arona, el cap de guardes de camp José Sancho Pérez i el vigilant nocturn Anastasio Gabardó Gabardó. Tanmateix, Manuel Parra va continuar al seu càrrec de secretari ja que es va adherir a la *Causa Nacional*, és a dir, va declarar públicament i davant de la comissió gestora el seu recolzament al règim franquista, per la qual cosa se'l va retornar al seu càrrec. Finalment, en eixa mateixa sessió es van nomenar les substitucions dels càrrecs cessats i alguns de nous: Conchita Copoví Such com a auxiliar de secretaria, Vicente R. Miñana Alberola com a dipositari municipal, Feliciano Abril Cortés com a agutzil i pregoner, Francisco Sancho Bertomeu, Eugenio Romero Boix i Joaquin Fuster Ferrer com a guardes de camp i Vicente Donnet Moreno com a vigilant diürn¹⁹⁴. Més endavant, al mes de desembre, es va reprendre el procés depuratiu, sent el breu alcalde Vicente Armiñana l'instructor del mateix. En aquesta ocasió, però, totes les persones afectades pels expedients van ser admeses sense sanció per tractar-se de Manuel Parra, José Sancho i Anastasio Gabardó, substituïts dels càrrecs nomenats durant el govern del Front Popular¹⁹⁵.

Pel que fa les recerques d'informació i persones relacionades amb el règim republicà de Rafelguaraf, a l'arxiu municipal hi ha un volum interessant de referències a delictes i a persones en procés d'investigació, tot i que no sempre es conserva documentació al respecte. Un dels casos que escapa a esta norma és l'acta d'un judici verbal civil del 14 d'agost del 1942 en la que es denuncia un acte del 1936. Les persones demandants denunciaren

¹⁹² Acta del 22 de juliol del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

¹⁹³ Acta del 28 d'abril del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

¹⁹⁴ Acta del 21 d'abril del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

¹⁹⁵ Acta del 15 de desembre del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

l'apropiació d'una casa particular a mans del comitè local per tal de situar, primer, les oficines de la *Sociedad de Trabajadores* (d'UGT) i, després, convertir-la en Casa del Poble. A més, segons l'escrit, la casa va ser profundament reestructurada per tal de convertir-la en un gran saló¹⁹⁶. També es conserva la pena imposada a Antonio Aranda Marín, forner de 27 anys, afiliat a Joventuts Socialistes Unificades (JSU) i UGT, milicià i voluntari en la 13 Brigada Mixta, qui va ser condemnat a trenta anys de reclusió major, interdicció civil i multa de responsabilitats polítiques per incórrer en el delictes d'auxili a la rebel·lió¹⁹⁷. D'altra banda, es conserven diverses demandes d'informació sobre i citacions de compareixença a persones enmig de processos judicials, com és el cas d'Adolfo Aliaga Tormo (procés sumaríssim nº 4432-V¹⁹⁸ i expedient de responsabilitats polítiques¹⁹⁹), de Mariano Cariñena Almendro (4007-V²⁰⁰), de Bautista Ribes Bohigues (3030-V²⁰¹), de Vicente Copoví Pons i Joaquin Fayos Ordiñana (conjunta)²⁰² i d'Emilio Huertas Roca (delictes d'auxili a la rebel·lió)²⁰³.

En allò tocant al contingent carcerari de Rafelguaraf, es conserven a les actes municipals diverses referències al pagament de la seua manutenció²⁰⁴:

Any de manutenció	Quantitat (en pessetes)
Tot 1939	1200
Juliol 1940	1544'45
Octubre 1940	2464'41
Abril 1941	526'75
Juliol 1941	526'75
Octubre 1941	526'75
Gener 1942	526'74
Tot 1942	1225'15

Quadre 6: pagament del contingent carcerari de Rafelguaraf.

¹⁹⁶ Acta de judici verbal civil, AMR, carpeta correspondència 1939-1941.

¹⁹⁷ Carta del 26 de gener del 1940, carpeta correspondència 1939-1941.

¹⁹⁸ Carta del 5 de febrer del 1940, carpeta correspondència 1939-1941.

¹⁹⁹ Carta del 16 d'abril del 1941, carpeta correspondència 1939-1941.

²⁰⁰ Carta del 12 de febrer del 1941, carpeta correspondència 1939-1941.

²⁰¹ Carta del 28 de febrer del 1941, carpeta correspondència 1939-1941.

²⁰² Carta del 9 d'abril del 1940, carpeta correspondència 1939-1941.

²⁰³ Carta del 6 de febrer del 1941, carpeta correspondència 1939-1941.

²⁰⁴ En ordre d'aparició a la taula: actes de l'1 de desembre del 1939 i d'1 de juliol del 1940, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940; actes de l'1 d'octubre del 1940, 1 d'abril del 1941, 1 de juliol del 1941, 1 d'octubre del 1941, 1 de gener del 1942 i 1 de juliol del 1942 (aquesta referència també apareix de nou a l'acta de l'1 de novembre del 1942), AMR, llibre 31/3, actes 1940-1942.

Com es pot observar, les referències són més nombroses que en altres poblacions i presenten oscil·lacions en les quantitats corresponents al pagament de termes. Destaca l'any de 1940, que supera va les 4.000 pessetes en total, segurament la més alta de tota la partida judicial. Això es pot deure tant a retards en el pagament de termes anteriors com a un augment de la població carcerària, cosa que no podem saber sense accedir a documentació relacionada.

Pel que fa a l'àmbit de control social, una de les primeres mesures empreses per la comissió gestora de Rafelguaraf va ser la de reconstruir la casa abadia i construir una nova església, ja que aquesta última havia sigut enderrocada completament durant el període bèl·lic²⁰⁵. Fins eixe el moment, les misses i cerimònies es van celebrar al cinema local, llogat i sufragat per les arques municipals. A més, la compra del solar per al nou temple també es pagaria de les contribucions dels habitants de Rafelguaraf, tot i que l'Església va cedir el solar de l'edifici enderrocant per tal d'urbanitzar-lo. Un cas semblant va ocórrer amb les escoles, que es van ubicar a un pis llogat a un particular²⁰⁶. A més, es va aprovar en sessió plenària gravar els articles considerats de luxe per a destinar-los a finalitats benèfiques, les quals no s'especifiquen²⁰⁷. Finalment, es van renombrar els noms de molts carrers de Rafelguaraf i de la pedania de Tossal Nou²⁰⁸:

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil	Nom del carrer durant el franquisme.
<i>Plaza de la República</i>	<i>Del Caudillo</i>
<i>Calle de Ramón y Cajal</i>	<i>Del 18 de julio</i>
<i>Calle de Fermín Galán</i>	<i>De San Roque</i>
<i>Calle de la Iglesia</i>	<i>Del General Sanjurjo</i>
<i>Plaza de la Iglesia</i>	<i>De los Caídos</i>
<i>Calle de la Libertad</i>	<i>De San José</i>
<i>Calle del Periodista Sirval</i>	<i>Del General Mola</i>
<i>Calle de Pi i Margall</i>	<i>De José Antonio</i>
<i>Alameda</i>	<i>Avenida de José Antonio</i>
<i>Calle de Pablo Iglesias</i>	<i>De San Antonio</i>
<i>Calle de García Hernández</i>	<i>De San Vicente</i>
<i>Calle de Ruiz Zorrilla</i>	<i>De Ramón y Cajal</i>

²⁰⁵ Actes del 9 de juny i del 3 de novembre del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

²⁰⁶ Acta del 3 de novembre del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

²⁰⁷ Acta del 9 de juny del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

²⁰⁸ Ambdós localitats en Acta de l'11 d'agost del 1939, AMR, llibre 31/2, actes 1939-1940.

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil	Nom del carrer durant el franquisme.
<i>Plaza de Blasco Ibáñez</i>	<i>De Roma</i>
<i>Calle N°1 del Ensanche</i>	<i>De la Victoria</i>
<i>Carretera de Puebla Larga</i>	<i>Avenida de Calvo Sotelo</i>
<i>Calle de Canalejas</i>	<i>De Belchite</i>

Quadre 7: nomenclàtors de Rafelguaraf.

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil.	Nom del carrer durant el franquisme.
<i>Plaza de la Constitución</i>	<i>Del Caudillo</i>
<i>Calle Baja</i>	<i>De José Antonio</i>
<i>Call de Arriba</i>	<i>De Calvo Sotelo</i>
<i>Calle de las Eras</i>	<i>De la Victoria</i>
<i>Calle de San José</i>	<i>Calle de San José</i>
<i>Travesía de la Calle de Arriba</i>	<i>Del General Mola</i>
<i>Calle Nueva</i>	<i>Del General Sanjurjo</i>

Quadre 8: nomenclàtors de Tossal Nou.

Com es pot observar a partir d'aquestes taules, el nomenclàtor de Rafelguaraf i Tossal Nou va estar format quasi per complet per figures destacades del panteó franquista, sent pocs els noms els carrers dedicats a sants i elements religiosos. Tot i això, el carrer Roma bé podria ser en honor de la seu de la cristiandat o de la dictadura de Mussolini. Aquesta última opció encaixaria amb un govern local de fort component falangista, a tenor d'allò esmentat a les primeres actes municipals i del to general del nomenclàtor. Resulta sorprenent el canvi a Rafelguaraf del carrer de Canalejas pel poc comú nom de Belchite. Eixe municipi, destruït en una de les batalles més simbòliques de la Guerra Civil, va ser conservat en ruïnes pel règim franquista com una mostra de la seua força i símbol de la seua victòria. De fet, a les rodalies solament trobem un cas semblant a Alzira, on estava el carrer *Héroes de Belchite*, substituït des del 2017 amb el nom de Juan Ortega Vicente²⁰⁹.

Xàtiva

“*Cambio de Régimen en 30 de marzo 1939 con la victoria del Generalísimo Franco y el hundimiento de la revolución marxista. Arriba España*”. Amb aquesta inscripció s'interromp la correlació d'actes republicanes i es dona inici al període franquista al llibre

²⁰⁹ https://www.eldiario.es/cv/politica/Alzira-eliminacion-ultimas-referencias-franquistas_0_615938452.html

d'actes municipals de Xàtiva²¹⁰. Com que la constitució legal de la gestora franquista es va produir el dia 1 d'abril, aquesta anotació sense més desenvolupament al llibre es pot relacionar amb una presa del poder per part d'elements falangistes locals. El dia 1, presidida la sessió pel tinent coronel i comandant militar de la plaça Enrique Lucas Mercadé, es va constituir la gestora franquista de Xàtiva²¹¹. L'ajuntament va estar conformat per Antonio Dauden Vicedo com a alcalde, Rafael Gironés Codina encarregat de Beneficència i Sanitat, José Reig Reig encarregat d'abastos, Ramón Valls Moscoso a l'oficina de *Recuperación y evacuación de refugiados*, Joaquín Tudela Perales encarregat de les qüestions del culte, José Alfaro Juan de les finances, José Blasco Orts de les comunicacions, Antonio Villena Martínez de la policia urbana, Eugenio Blasco Guinart dels serveis de seguretat, Emilio Codina Ramon de les qüestions d'ensenyament, Carlos Sarthou Carreres dels museus, Jaime Lloret Esquerdo de qüestions relacionades amb el treball i Salvador Úbeda Pérez d'agricultura, sent secretari Rafael Mollà Guirán. Tots aquests homes eren habitants de Xàtiva i membres de *FET y de las JONS*²¹².

Pel que fa a la depuració del funcionariat local, són diverses les ocasions en les que es produeixen cessaments al mateix temps que es confirmen al seu lloc altres càrrecs. Degut al seu alt nombre, i per no copsar més aquest treball de noms sense possibilitat de desenvolupar les seues trajectòries, deixarem algunes referències per a l'apartat d'annexos, explicant ací les que hem considerat adients²¹³. En general, però, cal destacar l'elevat nombre de casos en els que una mateixa persona apareix reflectida a les actes en diverses ocasions enmig de distints processos de depuració. Tanmateix, si bé la majoria de processos s'entenen òbviament l'any 1939, el 1940 molts d'ells sofreixen una mena de "rectificació", mantenint al seu càrrec les persones afectades, segurament per la falta de personal.

El dia 20 d'abril es va publicar la primera llista de noms que abandonarien el càrrec que desenvolupaven fins llavors. Tanmateix, aquesta llista i moltes altres publicades en actes posteriors, inclouen tant càrrecs que cessen per finalització del període d'interinitat com els que efectivament van ser afectats per processos de depuració. Poques són les ocasions en les que es posa per escrit que el motiu del cessament era algun vincle amb l'administració republicana, com va ocórrer el 4 de maig amb la depuració de Rosalía Andrés Rubio i Teresa García Navarro, "*que durante el periodo revolucionario prestaron sus servicios en el centro de higiene*"²¹⁴. El 21 d'abril del 1939 es va nomenar el primer jutge instructor per a la depuració de funcionaris en la figura d'Eugenio Blasco Guinart, moment a partir del qual sí que es va deixar constància a les actes dels cessaments produïts per processos depuratius²¹⁵. Tot i això, segurament degut a la capitalitat regional de Xàtiva i al gran volum

²¹⁰ AMX, llibre 1529, actes 1939. Fotografiat a l'annex 6.

²¹¹ Acta del 1 d'abril del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

²¹² Acta separada, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

²¹³ Llistat de persones afectades per processos de depuració a l'annex 7.

²¹⁴ Actes dels dies 20 i 24 d'abril i 1 i 4 de maig del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940

²¹⁵ Acta del 21 de maig del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

de burocràcia i quefers diversos als que es va fer front els primers mesos de postguerra, en algunes ocasions els processos quedaren en suspensió i fins la seua resolució les persones afectades seguiren treballant, al contrari del que va passar en altres casos en els que l'expedient suposava la immediata separació del càrrec. Eixe va ser el cas dels onze expedients del 4 de setembre del 1939, els quals van haver de seguir als seus treballs fins que els arribara la sanció²¹⁶. El 6 de novembre del mateix any, dins del llarg procés depuratiu xativí, es va produir un cas interessant, el de Rafael Mollà Guirán²¹⁷: primer oficial de secretaria abans de l'alçament del 18 de juliol i secretari del primer ajuntament franquista, el jutjat instructor de depuració del funcionariat va dictaminar la seua destitució durant un any a causa d'haver exercit el seu càrrec a partir del 1937 com a substitut del secretari titular.

Tot i que el mateix jutjat explicitava que l'expedientat havia comptat amb la confiança de les autoritats republicanes però que "*usó de esta confianza de manera discreta i aún favoreció los intereses de la Causa Nacional*", aquesta col·laboració va ser suficient per a aplicar-li la sanció prescrita donat que apareixia tipificada en la llei del 10 de febrer del 1939 sobre la depuració de funcionaris. No obstant, en la sessió municipal els gestors van decidir desestimar la proposta de sanció, al·legant que Rafael Mollà Guirán s'havia "rehabilitat" i que estava exempt de responsabilitat perquè no havia negat la seua participació com a secretari en cap moment, obligat a ella pel *Reglamento de Secretarios y Empleados Municipales en general* del 23 d'agost del 1924. Tanmateix, la sessió del 6 de novembre es va iniciar amb el seu cas²¹⁸. La seua admissió va implicar que no s'aprovara en la seua totalitat l'acta anterior per una suposada il·legalitat en la tramitació del seu expedient, la qual cosa va provocar que es designara el gestor Carlos Sarthou Carreres per tal d'instruir, novament, un expedient de depuració. Així doncs, aquest és un exemple de com l'entramat burocràtic franquista podia allargar, fer i desfer entorn de qüestions com una depuració laboral, en part degut a la complexitat legal, a les amples interpretacions que es podien fer dels documents i a les conseqüències que podia suposar una interpretació errònia per part de la superioritat.

Una altra modalitat de depuració d'escassa presència als municipis d'aquest estudi és la que apareix a l'acta del 13 de novembre del 1939²¹⁹. Diversos càrrecs municipals van ser destituïts però conservaren els drets passius, cosa poc freqüent ja que la privació dels tots drets o interdicció va ser quasi un càstig elemental en l'administració franquista. Aquest fet és encara més estrany quan s'atén a la descripció dels delictes que se'ls imputen. Prenem com a exemple el cas de l'agutzil José Torregrosa Gimeno²²⁰:

²¹⁶ Aquestes persones van ser Vicente Álvarez Santolino, Rafael Mollà Guirán, Luís Morales Cardona, Rafael Álvarez Baldrés, Víctor Navarro Tormo, Eliseo Gil García, Joaquín Calatayud Benavent, José García Delgado, Francisco Bachiller Tudela, Francisco Blesa Borrás, Salvador González Benito. Acta del 4 de setembre del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

²¹⁷ Acta del 23 d'octubre del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

²¹⁸ Acta del 6 de novembre del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

²¹⁹ Acta del 13 de novembre del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

²²⁰ Qui apareix com a cessat a la Causa General. AHN, fons Causa General, sèrie de la província de València, lligall 1378, expedient 1, pàg. 197.

“Resultando que dicho subalterno fué propagandista de la Causa i ejército rojo, simpatizante de las izquierdas; que falsea la declaración jurada omitiendo en la misma hechos esenciales con los que ampara a los elementos de izquierda de su departamento; y que las circunstancias y antecedentes del expedientado y su conducta durante el dominio rojo implican una significación antipatriótica y contraria al Movimiento Nacional. Considerando que las falsedades en las declaraciones juradas y la omisión en ellas de hechos esenciales se sancionan con la separación del servicio. Vistos los artículos 9, 10, 11 y 12 de la ley de 10 de febrero del 1939 y las demás disposiciones pertinentes con lo propuesto por el señor Gestor Instructor de la Depuración se acuerda por unanimidad de los señores presentes la destitución del referido Alguacil José Torregrosa Gimeno, con pérdida de todos los derechos excepto de los pasivos.”

Com es pot observar, el perfil que l'administració local franquista elabora d'aquest empleat és el d'un enemic en tota regla, la qual cosa li hauria d'haver suposat un càstig, a jutjar per altres casos, major. Les causes d'aquest tracte no les podem saber sense major documentació o l'establiment d'un contacte directe amb la família (en cas d'haver-ho explicat), cosa que tampoc assegura una explicació real a causa dels processos propis de la memòria. Tanmateix, fets com aquest deixen una porta oberta a la importància de la vida privada, als tractes personals, que per infinitat de motius (des d'una infància en comú a l'amistat professional o el veïnat) podrien afavorir la resolució d'una acusació menys perjudicial de la que es podria esperar en un procés comú. D'altra banda, generalitzar sobre aquest aspecte suposaria incórrer en un error que solament es podria suplir resolent cada casuística de forma particular, la qual cosa no troba un espai suficient en les pàgines d'aquesta investigació.

D'altra banda, algunes vegades l'admissió i reincorporació al servei públic no implicava una exempció de sancions. Aquest va ser el cas de l'escorxador municipal Vicente Calatayud Huerta, de qui es diu *“que las circunstancias y antecedentes del propio expedientado no permiten calificarle desafecto a la Causa Nacional, si bien tampoco ofrecen elementos de juicio para atribuirle entusiasmo por ella”*²²¹. Aquesta va ser la raó última per la que l'escorxador va poder seguir desenvolupant la seua tasca tot i quedar inhabilitat per a tasques de confiança durant tres anys. El recel, doncs, com es destil·la d'aquest episodi, era motiu suficient per a emetre una sanció. Finalment, resulta sobrenent el cas de Francisco de la Torre Rey, qui havia guanyat una plaça com a inspector principal d'arbitris a Xàtiva malgrat ser un ex-tinent republicà i ex-captiu del camp de concentració de Reus²²². L'ajuntament, en saber tot aquest passat, el va destituir del seu càrrec i va informar el govern civil de la província.

Finalment, farem esment d'un document que si bé no es presenta com una depuració com a tal, encaixa perfectament en la dinàmica d'investigació i substitució del personal

²²¹ Acta del 12 de febrer del 1940, AMX, llibre 1530, actes 1940.

²²² Acta del 17 de febrer del 1942, AMX, llibre 1532, actes 1941-1942.

municipal. En una carta del 23 de setembre del 1940 es deixava constància de les investigacions realitzades sobre Trinidad Mena Bermejo, agutzil de la ciutat²²³. L'alçament rebel el va sorprendre a l'exèrcit, on s'havia allistat com a voluntari, i va combatre tota la contesa al bàndol *nacional*. Acabada la guerra, va accedir al càrrec d'agutzil municipal a Xàtiva, però al poc de temps va començar a portar una vida pública considerada inadmissible i que es pot resumir en la visita freqüent a prostíbuls (fins i tot s'afirma que feia vida de parella amb una prostituta), nul·la pràctica religiosa i amistats considerades desafectes al règim (sobretot de la CNT), per la qual cosa el servei d'inspecció va posar en dubte la seua pròpia fidelitat a la causa.

La llista de depuracions a la capital de la partida judicial, llavors, és llarga i presenta variacions respecte a la resta del territori estudiat. No solament hi va haver una gran part de funcionariat admesa sense sanció, sinó que hi van haver també fórmules poc freqüents com l'admissió amb sanció i la inhabilitació temporal per a càrrecs de confiança. No obstant, els processos depuratius que no resultaven amb sanció també podien comportar pèrdues importants, com per exemple la vivenda. És el cas de la vídua del porter de l'Hospital Municipal, del jardiner del Parc Bruschetti i de la portera del Grup Escolar del carrer de Moncada, que en haver cessat els seus marits als càrrecs respectius, perderen també els habitatges que els incloïa el seu ofici²²⁴.

En quant a la presó del cap de partida judicial, que ocupava un lloc molt cèntric de la vida local, és escassa la informació amb la que es compta en l'arxiu municipal així com les referències a ella. Tal vegada un dels documents més importants és un informe del 4 de novembre del 1942 sobre l'edifici de la presó elaborat per l'aparellador municipal a petició del director de la Cel·lular de València²²⁵. En aquest informe s'especifica que la presó allotjava en aquell moment no sols presos i preses de la seua partida, sinó també de les d'Aiora i Albaida per jurisdicció militar. S'explica també que amb l'entrada de tropes franquistes es van haver d'ampliar els espais de tancament dins de la presó, cosa que als diversos informes militars que hem esmentat al principi del capítol palesaven amb les xifres de presoners que traslladaren des de les diverses comarques a la presó de partida de Xàtiva. A més, l'informe aporta algunes xifres reveladores: en el moment de redacció de l'informe, el centre comptava amb unes cent persones recloses, tot i que mesos enrere la xifra havia arribat fins els 500, considerant l'aparellador que 300 seria un nombre aconsellable per a unes condicions regulars. Segueixen sense encaixar, però, aquestes xifres amb les que trobem als informes militars, la qual cosa es pot explicar a partir de les execucions realitzades *in situ* o per procediments sumaríssims i pel trasllat a institucions penitenciàries provincials, batallons de treball, etc.

223 Carta del 23 de setembre del 1940, AMX, lligall AF-137, sobre Máximo Freitag Holl.

224 Acta de l'1 de maig del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

225 Informe del 4 de novembre del 1942, AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946.

Pel que fa a la circulació d'informació sobre persones represaliades pel franquisme, l'arxiu de Xàtiva conserva un volum de documentació reduït, donada la seua condició de cap de partida judicial. Es conserven nombroses cèdules de citació, gran part d'elles referents a un assumpte de la fundació Pérez Bruschetti i destinades a distints habitants de Xàtiva, Novetlè i la Torre d'en Lloris²²⁶. Sobre aquest assumpte, destaca també una carta enviada des de l'ajuntament de Xàtiva al del Puerto de Santa María en la que se li comunicava que, a data del 17 de març del 1942, s'havien pogut reconstruir els antecedents d'eixa fundació durant el govern del Front Popular i que es trobava en procés d'aprovació per les institucions adients, per la qual cosa els antecedents que havia demanat sobre certa persona particular no tardarien en ser remesos²²⁷. Tot i que en aquest document no apareix el nom de la persona investigada, en tot el lligall solament es conserva una altra carta del Puerto de Santa Maria, la referent a Gregorio Morata Gómez, qui havia complit la condemna al *Manicomio Penal* d'eixa ciutat i als familiars del qual se'ls requereix que comencen a realitzar els tràmits pertinents per a l'alliberament, que tindria lloc el 24 d'abril del 1942²²⁸. Tanmateix, aquesta carta està datada al mes de febrer, per la qual cosa i sense més informació no podem relacionar ambdós documents, tot i que el més segur és que guarden relació amb les investigacions al voltant de la Fundació Pérez Bruschetti.

Seguint amb la correspondència sobre persones alliberades, el dia 12 de març del mateix any arriba una carta des de *Gestiones Administrativas Blay* a Madrid, demanant la partida de naixement, cèdula i autorització de Joaquin Tudela Perales per a poder-lo identificar i alliberar²²⁹. Tanmateix, la resposta des de l'ajuntament va consistir en una ampliació de la documentació necessària per a poder identificar a persona interessada²³⁰. Aquest és un exemple de la complexitat a la que moltes vegades arribaven els processos burocràtics, cosa que s'agreujava quan la persona interessada estava a en una presó llunyana a la seua ciutat natal i havia d'actuar a través de terceres persones o d'empreses intermediàries. Finalment, es conserven dues cartes del mes de març del mateix any, per les quals es va realitzar l'alliberament i es va notificar l'arribada a Xàtiva d'Eduardo Martínez Sacristán, qui havia estat tancat a la presó de Cuéllar i va ser desterrat a Xàtiva²³¹.

D'altra banda, tot i que és molt més reduïda i quasi testimonial, resulta cridanera la informació sobre diverses famílies considerades de captaires establertes a la ciutat el 1942²³². En aquest cas, a més de comptar amb una relació completa dels seus membres, la ciutat

226 Aquestes cèdules en AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946, sobre març del 1942. Llistat complet de les persones citades a l'annex 8.

227 Carta del 17 de març del 1942, AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946, sobre març 1942.

228 Carta del 25 de febrer del 1942, AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946, sobre febrer 1942.

229 Carta del 12 de març del 1942, AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946, sobre març 1942.

230 Carta del 16 de març del 1942, AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946, sobre març 1942.

231 Cartes del 18 i 23 de març del 1942, AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946, sobre març 1942.

232 Carta sense datar sobre la família Pérez Moreno i altres, AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946, sobre febrer 1942; carta del 9 de març del 1942 sobre les famílies Pizarroso i Madrid i carta del 29 d'abril del 1942 sobre la família Madrid, AMX, caixa 151, correspondència oficial 1942-1946, sobre març 1942.

de procedència i el lloc en el que residien a Xàtiva, es fa esment que una de les famílies habitava una cova, segurament de les que estan situades en la costa del Castell. Aquestes famílies, tradicionalment considerades “de gitanos”, podrien haver sigut desterrades de les seues localitats d’origen.

Pel que fa a xativins i xativines condemnades per vincles directes amb la II República, la documentació interna no reflecteix la realitat que van suposar els diversos processos judicials contra habitants de la localitat. Es conserven poques referències a l’arxiu municipal sobre casos concrets de condemnes d’aquest tipus. Un d’ells és el d’Ubaldo Gandia Giner, qui figura en la Causa General com un dels regidors de l’ajuntament xativí del Front Popular²³³. En una carta signada pel llavors alcalde i cap de Falange, Máximo Freitag Holl, responent a la petició de la família del detingut, explicava que Gandia Giner era una persona de bona conducta malgrat la seua pertinença a Esquerra Republicana ja que va ajudar a algunes personalitats de la dreta local i no va ostentar cap càrrec d’importància durant la guerra. A més, Freitag assenyalava que Gandia Giner era propietari d’una fàbrica de barrets amb setanta obrers aturats en eixe moment, motiu pel qual demanava la llibertat del detingut²³⁴. En primer lloc, aquesta carta destaca per la relació entre el cap de Falange i un membre d’Esquerra Republicana que, pel que es destil·la de la Causa General, sí que va tenir un càrrec d’importància a l’ajuntament del Front Popular. D’altra banda, és possible que aquesta defensa d’un membre d’Esquerra Republicana estiguera motivada per les 70 famílies afectades per l’aturada de la fàbrica, un fet que agreujaria la situació de penúria econòmica i la subsistència de la ciutat²³⁵. Finalment, el resultat d’aquesta carta demanant l’alliberament no queda clar del tot: mentre que a la Causa General consta com a mort, a l’arxiu del Tribunal de Responsabilitats Polítiques consta com a indultat²³⁶.

Pel que fa a mesures de control social, una de les primeres en tractar-se és la del canvi del nomenclàtor urbà. El dia 20 d’abril del 1939 es va aprovar el canvi que es faria efectiu el dia 24, amb algunes modificacions en actes posteriors, quedant el llistat de la següent manera²³⁷:

233 AHN, fons Causa General, sèrie de la província de València, lligall 1378, expedient 1, pàgs. 838-839.

234 Carta del 20 de març del 1941, AMX, lligall AF 137, sobre Máximo Freitag Holl.

235 De fet, en una carta del 26 de desembre del 1940 es fa referència als problemes d’abastiment de pa a causa de l’ordre de tancament dels molins fariners del terme municipal. Pel que sembla, la figura de Freitag Holl a Xàtiva durant aquests anys va estar en part marcada eixa situació de penúria, a jutjar per una multa de la *Fiscalía Provincial de Tasas*, imposada el 12 de març del 1941 a l’alcalde per autoritzar la venda de creïlles a preus considerats abusius, multa que va ascendir a 10.000 pessetes. Tanmateix, hi ha un altre rebut de pagament al Banc d’Espanya per la mateixa quantitat i concepte datat el dia 20 de febrer. A més, la sentència està datada el dia 13 de febrer. En ella s’expressa que el motiu de l’alcalde va ser el de compensar les pèrdues provocades a un venedor a causa de les inclemències de l’hivern. Així doncs, és possible que l’alcalde incorreguera en aquest delicte en més d’una ocasió i per diversos motius. Tota la documentació esmentada en AMX, lligall AF 137, sobre Máximo Freitag Holl.

236 CDMH, fons Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas, sèrie Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas, lligall 75/00866, indultats.

237 Actes dels dies 20 i 24 d’abril i 11 de setembre del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil	Nom del carrer durant el franquisme
<i>Calle de Wilson</i>	<i>Calle de Calvo Sotelo</i>
<i>Plaza del Mercado</i>	<i>Plaza de la Unificaci3n</i>
<i>Plaza de la Seo</i>	<i>Plaza de Calixto III</i>
<i>Plaza de Emilio Castelar</i>	<i>Plaza del Generalísimo</i>
<i>Avenida Canalejas</i>	<i>Avenida de José Antonio</i>
<i>Avenida descendiente de la Estaci3n</i>	<i>Avenida del Ejército Salvador</i>
<i>Plaza de Méndez Núñez</i>	<i>Plaza de los Mártires de la Revoluci3n</i>
<i>Avenida de Galán</i>	<i>Avenida de Primo de Rivera</i>
<i>Avenida del General Riquelme</i>	<i>Avenida del Coronel Loras</i>

Quadre 9: nomenclàtors de Xàtiva.

Així doncs, en aquesta llista gran part dels carrers de la ciutat van romandre intactes i solament les vies principals van ser renombrades en aquest període amb noms elementals de la simbologia franquista²³⁸. D'altra banda, parella a aquesta mesura va estar la proposta de construir un monument als “mártires del marxismo” (que finalment s'eregiria junt a la col·legiata de la ciutat) i de celebrar cerimònies en el seu honor²³⁹. A més, es va emprendre una seguida de tancament de quioscos per tal de “intensificar la rectificaci3n movilizadora de costumbres” i el 24 d'abril del 1939 es va decretar el tancament de cinc d'aquests establiments, la majoria d'ells dedicats a la venda de begudes, aliments i premsa²⁴⁰. Posteriorment, alguns propietaris i propietàries d'aquests quioscos van demanar la reobertura dels seus negocis, cosa que no sempre es va concedir²⁴¹.

Tanmateix, un dels aspectes més rellevants de les mesures de “revenge” per part del bàndol rebel es va plasmar en un assumpte relacionat amb els nínxols del cementiri. Com en moltes altres poblacions, en acabar la guerra hi va haver demanda de llocs d'enterrament, tant per a persones mortes al front com per víctimes d'assassinats. En el cas de Xàtiva, el dia 8 de maig es va eliminar la separaci3n dels cementiris civil i religi3s “que nuevamente adquirieren su carácter de lugares sagrados” i dins de la dinàmica que s'estava duguent a terme a nivell general²⁴². D'altra banda, la setmana anterior s'havia posat damunt de la taula el tema de l'expropiaci3n dels nínxols “abandonats”, un expedient que pel que sembla ja s'havia acordat el 16 de novembre del 1938 pel mal estat de les instal·laci-

238 Un estudi sobre les modificacions del nomenclàtor xativí al llarg de la història en Agustí VENTURA CONEJERO, *Els carrers i les partides de Xàtiva: estudi històric sobre la toponímia urbana i rural de la ciutat*, Xàtiva, Matéu, 2008.

239 Acta del 8 de maig del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

240 Acta del 24 d'abril del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

241 Acta del 8 de maig del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

242 Acta del 8 de maig del 1939, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

ons, i que es reprendria el dia 18 de maig²⁴³. En eixa data es va decretar l'expropiació dels nínxols i l'exhumació dels cadàvers tot i que, pel que sembla, l'acció es va paraitzar front algunes demandes de veïnes i veïns ja des del principi. Fet i fet, l'ajuntament va demanar a qui haguera adquirit un nínxol durant el període del Front Popular que ho acreditara en un període de dues setmanes. Tanmateix, el 29 de gener del 1940 es va suspendre el procés d'expropiació, que es reprendria i suspendria en diverses ocasions al llarg de l'any, segurament a causa d'aquestes queixes veïnals. A principis del mes de desembre es van invalidar les adquisicions dels nínxols realitzades entre 1938 i l'abril del 1939 i que encara no allotjaren cap difunt. D'altra banda, qui vullguera conservar el nínxol havia de pagar una altra vegada la taxa en moneda de curs legal, de forma que els que no foren reclamats o no ho realitzaren dins del terme que finalitzava el 31 d'eixe mateix mes tornarien a ser propietat del municipi²⁴⁴.

L'arxiu de Xàtiva, a més, conté una font que rarament es conserva en altres localitats: el llibre dels bàndols municipals. Aquest registre és un recull de les ordres municipals relatives al comportament públic²⁴⁵. Per exemple, el 14 d'agost del 1939, vespra de la Fira, es va proclamar l'obligació de decorar els balcons i façanes a causa de la visita del Capità General i del Governador Civil de la província, als quals s'havia d'eixir a rebre al Real de la Fira. També, el 22 de desembre del mateix any,

“interpretando la voluntad del Caudillo de reintegrar las fiestas de Navidad a la tradicional costumbre de celebrarlas en el seno del hogar para solaz y confortamiento de las familias se prohíben hasta pasado Reyes toda clase de bailes i festejos públicos, los cuales necesitarán luego como de costumbre la correspondiente autorización”.

La capital de partida judicial, doncs, presenta una quantitat de processos de repressió i control social major que la resta de municipis de la partida. La centralitat de Xàtiva a nivell regional va ser un factor clau, pel qual es realitzaren afusellaments a la coneguda com la “Casa Blanca”, però també va suposar que s'establira com a centre de captació i redistribució de presoners. Tanmateix, un gran nombre d'aquests no han deixat rastre documental al municipi, per trasllat, purgues, destrucció, etc. No obstant, es veu a les clares a partir de la documentació conservada la profunditat a la que va arribar el procés de depuració del funcionariat així com el caràcter de les decisions en cada cas.

L'Alcúdia de Crespins

El dia 3 d'abril del 1939 a les 19h es va constituir la comissió gestora franquista de l'Alcúdia de Crespins, presidint l'acte José Royo Cabrera i amb la presència dels membres

²⁴³ Actes de l'1 i del 18 de maig, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

²⁴⁴ Acta del 4 de desembre del 1940, AMX, llibre 1529, actes 1938-1940.

²⁴⁵ AMX, llibre 1903, registre de bàndols 1939-1942.

de *FET y de las JONS* local que anaven a repartir-se l'ajuntament²⁴⁶. Aquesta organització havia designat aquestes persones com a gestors amb caràcter provisional fins que arribaren ordres del governador civil de la província. Així doncs, els càrrecs van quedar temporalment repartits de la forma següent: José Maria Ridaura com a alcalde-president, Adolfo Argente Franco com a primer tinent d'alcalde, Augusto Argente Garcia com a segon tinent d'alcalde i José Antonio Franco Juliá, Enrique Perales Guadas, Enrique Llàcer Pérez, José Maria Vidal Ferrer, Federico Sanchis Martinez i Vicente Pérez Bonete com a regidors. S'ha de recalcar el fet que José Royo Cabrera, membre de Falange i president de l'acte, no va formar part encara d'aquest primer ajuntament tot i ser una de les persones més influents políticament i econòmicament de l'Alcúdia de Crespins²⁴⁷. D'altra banda, que tots els membres formaren part de Falange, que aquest acte es realitzara baix el lema "*Justicia, Trabajo y Austeridad*" i que no apareguen referències ni expressions religioses, fa pensar en un caràcter molt concret de l'ajuntament alcudià, en contrast amb altres de marcat caire catòlic. Aquesta comissió gestora i el secretari municipal, Rudesindo Domínguez Calbo, van ser confirmats de forma oficial el dia 18 d'abril amb la presència de José Alguacil Alpuente, comandant militar del lloc²⁴⁸. Aquesta llista es va mantenir en gran mesura durant el període 1939-1942, tot que amb alguns canvis. És el cas de la substitució d'Enrique Perales com a gestor instructor per a la depuració del funcionariat per Bautista Juan Vitez²⁴⁹. Però tal vegada el canvi més important fóra la substitució de José Maria Ridaura com a alcalde per José Royo.

En allò tocant a una de les primeres tasques d'aquests ajuntaments de nova planta, el procés de depuració del funcionariat municipal, ja se'n realitzaren els primers passos al primer plenari. Consta com a primera proposta de la presidència suspendre d'ofici i sou a l'oficial de secretaria Aniceto Cremades Gisbert, l'agutzil municipal Onofre Ribot Pérez i el vigilant nocturn Bautista Ferrer Pla. Els seus càrrecs van quedar coberts eixe mateix dia per Fernando Salazar Alonso, Enrique Aparicio Giner i Francisco Llàcer Pla, respectivament. També es va substituir el recaptador d'arbitris i dipositari municipal Evaristo Coloma Gallego per Eugenio Perales per al primer càrrec i J. Antonio Franco Juliá per al segon²⁵⁰. Més endavant, a l'anterior vigilant nocturn Bautista Ferrer Pla, que ja havia sigut separat del seu càrrec, se li va incoar un expedient en vistes a aplicar-li una sanció²⁵¹. Finalment, l'última referència a una depuració que es conserva apareix en relació al procés contra del metge José Escamilla Escamilla²⁵². Tot i que tampoc s'expliciten els motius d'aquest, es va acordar en aquesta sessió plenària derivar el cas al cap provincial de Sanitat,

²⁴⁶ Acta del 3 d'abril del 1939, AMAC, llibre d'actes 1937-1939.

²⁴⁷ Entrevista a dues persones anònimes de l'Alcúdia de Crespins.

²⁴⁸ Acta del 18 d'abril del 1939, AMAC, llibre d'actes 1937-1939.

²⁴⁹ Acta del 6 de juny del 1939, AMAC, llibre d'actes 1939-1940.

²⁵⁰ Acta del 3 d'abril del 1939, AMAC, llibre d'actes 1939-1940.

²⁵¹ Acta del 30 de maig del 1939, AMAC, llibre d'actes 1939-1940.

²⁵² Acta del 3 d'abril del 1940, AMAC, llibre d'actes 1939-1940.

per tal que aquest remetera tota la documentació necessària al Ministeri de la Governació i finalment s'anul·lara i revisara el seu procés depuratiu.

Pel que fa a les recerques d'informació sobre persones de l'Alcúdia de Crespins, no es conserva en aquest arxiu (en gran part per catalogar) cap mostra de correspondència, tot i que sí que hi ha alguns volums de registres d'entrada i eixida de documentació. És precisament en el primer d'ells on podem trobar indicis en dates més avançades de les contemplades en aquest estudi, això és, entre 1942 i 1944. Així doncs, podem prendre com a indicador que solament l'any 1942 van arribar sol·licituds d'informació de més d'un centenar de persones²⁵³. D'entre tots els noms que hi figuren en aquest registre, el de Federico Aparicio és un dels primers i també un dels que amb més amargor es recorda a les entrevistes realitzades. S'afirma d'ell que, després del seu pas per la presó cel·lular de València, no va ser víctima d'un afusellament però que va tornar en unes condicions molt delicades a causa dels maltractes proferits durant el seu empresonament²⁵⁴. D'altra banda, a partir dels remitents i els destinataris d'aquesta correspondència municipal es pot esbrinar els llocs de tancament de diverses alcudianes i alcudians: presons com la cel·lular de València, Sant Miquel dels Reis o la presó central de Talavera; camps de concentració com el de Cervera, La Grajuela, El Toro, Santa Espina o Utiel; així com diversos batallons disciplinaris (a Viver, Còrdova, Guadalajara). Malauradament, la falta de correspondència no s'ha pogut suplir sempre amb informacions orals, ja que les persones que s'ha presat a concedir-nos una entrevista eren molt menudes en aquell moment. Tot i això, pot ser siga possible en un futur ampliar aquestes informacions gràcies a la desclassificació de documentació militar, la catalogació de l'arxiu municipal i l'ampliació de les fonts.

En relació al contingent carcerari d'aquesta població, es conserven algunes dades sobre el pagament a l'ajuntament de Xàtiva en concepte del seu manteniment a la presó. En concret, es va anotar una entrada referida a eixa despesa el 26 de juliol del 1939 al llibre de pagaments d'eixe any per valor de 388,46 pessetes²⁵⁵.

D'altra banda, una de les primeres mesures de control social que es van aprovar va ser la de tancar cafès i establiments públics a la una i prohibir la venda de productes agrícoles a les cases particulars, tot establint l'obligatorietat de fer-ho a la plaça del mercat per tal de vigilar l'aplicació de les taxes²⁵⁶. A més, l'abril del 1940 es va enderrocar un quiosc, conegut com "*el lavadero*" i situat a la plaça del Poeta Lorente, a causa de "*servir de cobijo a ciertas irregularidades de orden moral*"²⁵⁷. A més, al mes d'agost del 1939 es va procedir al canvi del nomenclàtor urbà²⁵⁸:

253 AMAC, llibre de registre d'entrada 1942-1944.

254 Entrevista a dues persones anònimes de l'Alcúdia de Crespins.

255 Entrada del 26 de juliol del 1939, AMAC, llibre de pagaments 1939.

256 Acta del 6 de juny del 1939, AMAC, llibre d'actes 1939-1940.

257 Acta del 10 d'abril del 1940, AMAC, llibre d'actes 1939-1940.

258 Acta del 8 d'agost del 1939, AMAC, llibre d'actes 1939-1940.

Nom del carrer abans del 14 d'abril del 1931.	Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil.	Nom del carrer durant el franquisme.
<i>Calle de San Onofre</i>	<i>De Santiago Alba</i>	<i>De San Onofre</i>
<i>Calle de San Vicente</i>	<i>De Antonio Maura</i>	<i>De San Vicente</i>
<i>Calle del Corazón de Jesús</i>	<i>Del Cardenal Benlloch</i>	<i>Del Cardenal Benlloch</i>
“	<i>Del escultor Benlliure</i>	“
<i>Carretera de Onteniente</i>	<i>Avenida de Besteiro</i>	<i>Avenida del General Mola</i>
<i>Avenida de Primo de Rivera</i>	<i>De Blasco Ibáñez</i>	<i>De Primo de Rivera</i>
<i>Calle de Canalejas</i>	<i>De Sanchis Guerra</i>	<i>De Canalejas</i>
“	<i>De Canalejas</i>	“
<i>Calle de Colón</i>	<i>De Emilio Castelar</i>	<i>De Colón</i>
“	<i>De Colón</i>	“
<i>Calle de Cervantes</i>	<i>Del Pintor Sorolla</i>	<i>De Cervantes</i>
“	<i>Del Periodista Castell</i>	“
“	<i>De Félix Azati (sic)</i>	“
“	<i>De Cervantes</i>	“
<i>Plaza del Calvario</i>	<i>Del 14 de Abril</i>	<i>De José Antonio</i>
<i>Calle del Calvario</i>	<i>De José Centeno</i>	<i>Del Calvario</i>
<i>Calle de Bonaire</i>	<i>De Fermín Galán</i>	<i>Del Conde de Orgaz</i>
<i>Calle de Vicente Llopis</i>	<i>De García Hernández</i>	<i>De Vicente Llopis</i>
<i>Plaza de la Estación</i>	<i>De Joaquín Costa</i>	<i>De Calvo Sotelo</i>
<i>Calle del Santísimo Cristo</i>	<i>De Alejandro Lerroux</i>	<i>Del Santísimo Cristo</i>
<i>Calle de Téjar</i>	<i>De Pablo Iglesias</i>	<i>De Téjar</i>
<i>Calle de Madrid</i>	<i>De Pi i Margall</i>	<i>De Madrid</i>
<i>Calle de la Iglesia</i>	<i>Del General Riquelme</i>	<i>De los Mártires Caídos</i>
<i>Plaza de la Constitución</i>	<i>De la República</i>	<i>Del Caudillo</i>

Quadre 10: nomenclàtors de l'Alcúdia de Crespins.

Aquesta és una de les poques ocasions en les que se'ns presenta també el nomenclàtor anterior a la II República, segurament per tal de fer èmfasi en la recuperació de diversos carrers dedicats a sants i a elements religiosos, així com per tal d'esclarir les diverses denominacions o segmentacions que durant tot el període republicà van afectar als carrers del Cardenal Benlloch, de Canalejas, Colón i Cervantes. Destaca, llavors, la desaparició completa de noms religiosos durant el període republicà i el seu restabliment quasi complet durant el franquisme, a excepció del carrer dedicat a l'Església que es va dedicar als morts durant la guerra.

Pel que fa als honors als “*mártires por Dios y por la Patria*”, l’octubre del 1939 es va acordar traslladar al cementiri municipal les restes mortals d’Eduardo Ferrer Sanz des de Xàtiva, Vicente Perales Ferrer des de la Llosa de Ranés, Joaquín Pla Llopis des de Montesa i Joaquín Sanchis Martínez des de Teresa de Cofrentes²⁵⁹. A més, es va acordar la celebració d’actes per la seua memòria al mes d’abril següent i la cessió durant 25 anys de tres nínxols, a causa del “*estado precario en el que han quedado las familias*”. Solament no va rebre un nínxol les restes Vicente Perales ja que comptava amb un lloc reservat al panteó familiar.

Cerdà

Cerdà compta amb molt poca informació al seu arxiu municipal respecte als primers anys del franquisme. Es conserven els llibres d’actes del primer període, tot i que en risc que quedar destruïts pel pas del temps i els insectes. Tanmateix, sabem que el 7 d’abril del 1939 es va constituir *de iure* la comissió gestora de Cerdà. Presidit l’acte per l’alferes d’infanteria José Beltrán Ramón i amb la presència dels “*camaradas*” Enrique Climent Sanchis, Rosendo Llorens Mompó, José Sanchis Albentosa, Jose V. Penadés Sanchis, Ricardo Sanchis Sanchis i Rafael Bonete Ramon, va quedar conformada la gestora provisional que s’havia fet càrrec de l’ajuntament fins l’arribada de les tropes rebels. Així doncs, els càrrecs municipals van quedar repartits entre ells de la següent manera: Enrique Climent alcalde, Rosendo Llorens tinent d’alcalde, José Sanchis síndic i els tres restants quedaren com a gestors vocals²⁶⁰. Cal destacar que, el 9 de gener de l’any següent i complint ordres del governador civil, els vocals de la gestora provisional van haver de cessar als seus càrrecs per tal de conferir-los als veïns de la ciutat, per la qual cosa la primera gestora de Cerdà va estar formada per homes forasters. Aquesta va quedar formada per Enrique Climent com a alcalde i Celedonio Alventosa Sornes i Fernando Alventosa Climent²⁶¹. A més, dies després la gestora va decidir en sessió plenària que el president i els vocals formaren part de totes les comissions, ja que l’ajuntament era molt reduït²⁶². Finalment, esmentarem que el 20 de gener del 1941 i per ordre del governador civil, Enrique Climent va ser substituït com a alcalde per Fernando Alventosa Climent, a més d’incloure com a vocal a Vicente Penadés Martínez²⁶³.

En quant a la depuració de funcionaris, l’única referència que conservem del procés a Cerdà està datada el dia 22 de juny del 1939. En sessió extraordinària es va donar compte de la declaració jurada del secretari Ismael Fuentes Bolinches, qui desenvolupava també aquest ofici en propietat a Llanera. Segons la seua declaració, aquest va ser simpatitzant i

259 Acta del 24 d’octubre del 1939, AMAC, llibre d’actes 1939-1940.

260 Acta del 7 d’abril del 1939, AMCd, Caixa 2.14.2, tom 6, actes 1936-1942.

261 Acta del 9 de gener del 1940, AMCd, Caixa 2.14.2, tom 6, actes 1936-1942.

262 Acta del 15 de gener del 1940, AMCd, Caixa 2.14.2, tom 6, actes 1936-1942.

263 Acta del 20 de gener del 1941, AMCd, Caixa 2.14.2, tom 6, actes 1936-1942

afecte al *Glorioso Movimiento Nacional*, molestat i perseguit pel Comitè, detingut, tancat a València i Totana i inclòs al sumari d'espionatge i alta traïció. Per tot açò, la gestora va decidir admetre sense sanció al secretari²⁶⁴.

Pel que fa a la recerca d'informació d'habitants de Cerdà, tot i no conservar cap mostra de la correspondència oficial, sí que es conserven alguns perfils a l'acta del 18 de març del 1940, en la que es van classificar els mossos de reemplaçament dels anys 1936 al 1941. Segons aquest llistat de 19 mossos, 3 van ser considerats desafectes i 4 indiferents, sent la resta vistos com afectes al règim. Mesos després, Francisco Chaqués Nadal, reemplaçament del 1934 i segurament germà d'Enrique Chaqués, del 1936 i considerat afecte, va ser declarat pròfug²⁶⁵. Finalment, farem esment del canvi de noms dels carrers del municipi, única referència de l'àmbit de control social que hem pogut trobar a les fonts sobre la política local.

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil.	Nom del carrer durant el franquisme.
<i>Carretera de Madrid</i>	<i>Avenida José Antonio</i>
<i>Calle de Santa Teresa</i>	<i>De Calvo Sotelo</i>
<i>Plaza de la República</i>	<i>Plaza del Caudillo</i>
<i>Calle de Horno</i>	<i>De Rafael Sanchis</i>
<i>Camino de Játiva</i>	<i>Calle de Queipo de Llano</i>
<i>Calle de San Roque</i>	<i>De San Roque</i>
<i>Calle de San Antonio</i>	<i>De San Antonio</i>

Quadre 11: nomenclàtors de Cerdà.

Destaca el fet que durant el període republicà es conservaren carrers amb noms de sants, dos dels quals serien els únics que després tindrien noms de caràcter religiós. La resta farien referència a personatges polítics claus del panteó franquista. De fet, el carrer de Santa Teresa es va substituir per Calvo Sotelo, un canvi de tema que com a mínim resulta sorprenent.

Llanera de Ranes

El 7 d'abril del 1939 es va constituir la comissió gestora del poble de Llanera de Ranes. En presència de l'alferes d'infanteria José Beltrán Ramón, "*representante del gobierno nacionalista*", van prendre possessió de càrrecs a l'ajuntament els "*camaradas*" Cándido Pavia Roses com a alcalde, Isidro López Arandiga, qui havia actuat d'alcalde provisional i passava a ser tinent d'alcalde, i Rafael Garrido Vidal, Victor Satorres Sanchis, Evaristo

²⁶⁴ Acta del 22 de juny del 1939, AMCd, Caixa 2.14.2, tom 6, actes 1936-1942.

²⁶⁵ Acta del 18 de març del 1940, AMCd, Caixa 2.14.2, tom 6, actes 1936-1942. Veure annex 9.

Martínez Valero, José Lluch Garrido, Enrique Casanova Bolinches i Ricardo Alzamora Rodríguez com a gestor²⁶⁶. El 18 d'abril següent es va celebrar una auditoria de guerra a mans de Casto Pérez de Arévalo, representant de l'exèrcit de Galícia, en la que es va afegir com a gestor a Ismael Fuentes Bolinches, cobrint el càrrec de secretari municipal²⁶⁷.

Pel que sembla, va ser precisament aquest secretari l'únic afectat pel procés de depuració del funcionariat. El 30 de juny del mateix any, en sessió extraordinària, aquest va presentar la seua declaració jurada i els avals necessaris pels quals va ser admès sense sanció. Degut a aquesta font, podem saber que Ismael Fuentes portava desenvolupant aquesta tasca des del 1923 i que es va adherir des de ben prompte a la causa rebel, motiu pel qual va ser empresonat durant el conflicte i inclòs en el sumari número 57 del tribunal número 2 d'espionatge, per la qual cosa se'l considerava ex-captiu²⁶⁸. Tanmateix, el 19 de febrer del 1940 i per ordre del governador civil de la província, van cessar al seu càrrec tots els membres de la comissió gestora excepte Carlos Vidal Sanchis i van ser substituïts per Vicente Sanchis Vidal com a alcalde-president i Francisco Palop Satorres, Manuel Satorres Sanchis i Miguel Martínez Tomás com a vocals²⁶⁹. El 6 de març del 1940, finalment, van ser declarats pròfugs Francisco Diez Gorba, José Martínez Casanova, Rafael Vidal Lluch, Vicente Martínez Grau i Francisco Perales Climent²⁷⁰.

Torrella

L'arxiu municipal de Torrella, tot i comptar amb un bon grapat de fonts per a l'estudi de tot el període franquista, compta amb poca documentació respecte els primers anys de la dictadura, per la qual cosa solament podem esbossar alguns trets dels seus inicis. Sabem que el 7 d'abril del 1939 es va constituir la comissió gestora amb la presència de l'alferes José Beltrán Ramón. Van prendre possessió dels seus càrrecs Modesto Vallés Peris com a alcalde, que ja ho havia sigut de forma provisional, José Albiñana Alventosa com a tinent d'alcalde, José Beltrán Serrano com a síndic i Higinio Climent Martínez, Jaime Pla López i Joaquin Vallés Martí com a gestors²⁷¹. A banda d'això, destacarem que, el 1940, José Monsó Blanquer va ser declarat pròfug en dues ocasions per aquest ajuntament a causa de no presentar-se a la caixa reclusa²⁷². D'altra banda, hi ha dues entrades durant aquests anys respecte al pagament del contingent carcerari de la ciutat de Xàtiva, per valor de 200 pessetes el 1940 i de 188'45 pessetes el 1941²⁷³. Aquesta quantitat encaixa amb les d'un nombre escàs de persones empresonades, d'acord amb el perfil d'una població reduïda.

²⁶⁶ Acta del 7 d'abril del 1939, AMLR, llibre 252, actes 1939-1940.

²⁶⁷ Acta del 18 d'abril del 1939, AMLR, llibre 252, actes 1939-1940.

²⁶⁸ Acta del 30 de juny del 1939, AMLR, llibre 252, actes 1939-1940

²⁶⁹ Acta del 19 de febrer del 1939, AMLR, llibre 252, actes 1939-1940.

²⁷⁰ Acta del 6 de març del 1940, AMLR, llibre 252, actes 1939-1940.

²⁷¹ Acta del 7 d'abril del 1939, AMT, llibre 1/18, actes 1937-1944.

²⁷² Actes del 22 i 29 de març del 1940, AMT, llibre 1/18, actes 1937-1944.

²⁷³ Actes del 8 de novembre del 1940 i del 5 de setembre del 194. AMT, llibre 1/18, actes 1937-1944.

Tanmateix, una de les fonts més sorprenents d'aquesta població és un llistat amb més de 200 noms, referents a persones que van poder aconseguir un salconduit entre abril del 1940 i gener del 1941²⁷⁴. A més, es conserva tot un conjunt de més de 160 fitxes de residents, majors d'edat i amb dret al vot, elaborades per a unes eleccions al voltant del 1945 i al dors de les quals s'hi descriu *grosso modo* el perfil polític de cada habitant mitjançant quatre apartats: actitud política anterior al 14 d'abril del 1931, anterior al 17 de juliol del 1939, posterior a aquesta data i després de l'1 d'abril del 1939²⁷⁵. Amb aquestes targetes cada votant s'identificava també políticament i, de pas, el règim deixava clars i exhibia els resultats de les seues investigacions i esforços per classificar políticament la població.

La Granja de la Costera

D'aquesta localitat solament hem pogut esbrinar algunes pinzellades sobre la formació del primer ajuntament franquista. Aquest es va constituir el 10 d'abril del 1939 en un acte presidit pel tinent coronell d'artilleria Enrique Lucas Mercadé, comandant militar de Xàtiva. Pel que s'esmenta, es tractava de confirmar al càrrec l'ajuntament provisional. Així doncs, José Climent Cháfer va ser nomenat president, José Ribes Casanova encarregat de la comissió d'abastiment, José Ramon Penalba de la comissió de seguretat, Antonio Pardo Lluch de la comissió d'ensenyament i culte, Antonio Ribes Martínez de la de policia urbana i higiene i Antonio Ramon Alventosa d'agricultura i treball²⁷⁶. Sorpren, però, que una localitat tan menuda com La Granja de la Costera comptara amb un ajuntament format per més càrrecs que, per citar un dels casos en els que s'esmenta aquest factor, Cerdà. Finalment, el 4 d'agost del 1939 va dimitir del seu càrrec José Ramón Penalba, a causa de la incompatibilitat que suposava ser gestor i cap local de Falange segons la mateixa organització, al contrari d'allò que hem assenyalat al cas de Rafelguaraf²⁷⁷.

Barxeta

Malgrat el que hi consta als informes de l'exèrcit que ocuparen el territori de la partida, segons les actes municipals la comissió gestora del poble de Barxeta es va constituir de forma legal el 12 d'abril del 1939. En qualsevol cas, el primer ajuntament franquista va estar conformat a mitjans d'abril per José Vilar Botella com a president amb Felipe Inza y Sierra, Joaquín Bisquert Juan, Joaquín Roca Cabanes, Joaquín G. Huet Tortosa, Juan García Tudela i Félix Sanchis Boscá.

Una de les primeres tasques amb les que més èmfasi es va dedicar aquesta gestora, des del mateix dia de la seua confirmació, va ser la depuració del funcionariat local republicà.

274 AMT, lligall 63-8, salconduits 1940-1941.

275 AMT, lligall 44-2, fitxer de residents majors d'edat amb dret a votar, c.a. 1945.

276 Acta del 10 d'abril del 1939, AMGC, Caixa 11.1, plenaris, 1939.

277 Acta del 4 d'agost del 1939, AMGC, Caixa 11.1, plenaris, 1939

Abans, però, van reposar als càrrecs de guarda municipal i de metge titular a les persones que l'exerciren amb anterioritat al dia 1 de març del 1936: Francisco Abriol Fuster i José Segura Gisbert. També nomenaren un nou vigilant nocturn, José Canet Alberola, per la qual cosa les persones que desenvolupaven aquestes tasques fins el moment quedaren destituïdes. Eixe mateix dia també designaren jutge instructor per a les depuracions al gestor Joaquín Roca Cabanes i es va procedir a la primera depuració esmentada com a tal: la cartera i estanquera Victòria Tormo Flores, “*por no merecer la confianza de este Ayuntamiento ni Falange local por su reconocida desafección al Glorioso Movimiento Nacional y su Caudillo*”, va ser substituïda per Julián Alesidor Expósito, qui també era administrador de Correus a Manuel²⁷⁸.

Setmana a setmana, es van anar succeint les depuracions del funcionariat i dels empleats i empleades locals. Així doncs, el 28 d'abril del 1939 van ser destituïts als seus càrrecs definitivament l'agutzil Blas Micó Mahiques “*como consecuencia de la depuración de los funcionarios ordenada por la Superioridad*”, el guarda jurat municipal José Fons Segarra “*por abandono de destino, ya que desde el 28 de marzo próximo pasado en que llegó a esta población no se ha presentado a esta Alcaldía ni Autoridades*” i el practicant titular Francisco Soler Morera “*por su manifiesta desafección a la Causa Nacional*”. En aquest últim cas, es fa esment de la necessitat d'aquest de presentar un aval en cas de no voler ser destituït. Tanmateix, resulta interessant el cas de José Fons Segarra, qui segurament abandonara el seu càrrec per estar amagat²⁷⁹.

D'una forma ben distinta resolen els expedients de depuració del secretari Emilio Cremades Cubel, de l'oficial telegrafista José Ribera Company, de l'agutzil interí Filiberto Giner Segarra, dels guardes de camp Francisco Albiol Fuster i Vicente Herrandis Serrano, del sereno José Canet Alberola, l'auxiliar Carmen Tudela Vilar i el metge titular José Segura Gisbert²⁸⁰. Totes aquestes persones queden confirmades al seu càrrec després de la depuració, en alguns casos fent esment a la seua “*afección a la causa*”²⁸¹. El 2 de juny va es va reprendre de nou l'expedient de Blas Micó Mahiques, qui va presentar un plec de descàrrec després d'haver sigut destituït el 28 d'abril²⁸². Eixe plec, però, no li va servir de massa, ja que va estar considerat un “*documento tendenciosamente redactado [que] no aporta prueba exculpatória alguna*”, per la qual cosa va quedar destituït del seu càrrec i va perdre tots els seus drets a excepció dels passius. D'altra banda, el 18 d'agost va ser destituït definitivament el practicant Francisco Soler Morera “*por sus reconocidas ideas marxistas*”, qui havia sigut detingut per la Guàrdia Civil municipal i traslladat a la presó de Xàtiva quatre dies abans²⁸³.

278 Acta 12 d'abril del 1939, AMBt, llibre 418, actes 1936-1939.

279 Acta 29 d'abril del 1939, AMBt, llibre 418, actes 1936-1939. Sobre aquest fet, una persona de Barxeta ens va donar informació al respecte però va preferir no donar-nos autorització tant per a citar-la com per a donar el seu nom, per la qual cosa no hem desenvolupat aquest cas. A la Causa General, però, els cognoms Fons Segarra van vinculats a dues noms destacats del comitè revolucionari local, Enríque i Vicente. AHN, fons Causa General, sèrie de la província de València, lligall 1377, expedient 16, fulls 26-30.

280 Acta del 19 de maig del 1939, AMBt, llibre 418, actes 1936-1939.

281 Acta del 5 de maig del 1939, AMBt, llibre 418, actes 1936-1939.

282 Acta del 2 de juny del 1939, AMBt, llibre 418, actes 1936-1939.

283 Acta del 18 d'agost del 1939, AMBt, llibre 418, actes 1936-1939.

Durant la resta de l'any i fins maig del 1940, totes les referències a depuracions que apareixen a les actes municipals són relatives a confirmacions d'admissió i destitució realitzades amb anterioritat²⁸⁴. El 24 de maig del 1940, però, tenen lloc dos fets rellevants. Primerament, es va destituir el metge titular Antonio Sanz Martín, que havia entrat a substituir José Segura Gisbert el 21 de juliol del 1939²⁸⁵, i se'l va obligar a abandonar el territori municipal, tot i que per ordre del governador civil va quedar en llibertat²⁸⁶. Aquesta gestora ja havia demanat informes de conducta politicosocial a les autoritats municipals d'Alpuente (a la comarca dels Serrans, anterior lloc de residència de Sanz²⁸⁷), havia enviat un representant municipal a la *Jefatura Provincial de Sanidad* per tal d'esbrinar més sobre la conducta politicosocial del metge (llavors a la presó de la partida) i havia enregistrat per escrit suposades queixes del veïnat pel seu comportament, cosa que havia forçat al president de la comissió gestora a visitar el Col·legi Oficial de Metges de València, on el seu president es va prestar a rebre informacions de les deliberacions i procedir a la depuració i substitució de l'acusat²⁸⁸. Així doncs, el 24 de maig del 1940 va quedar definitivament destituït del seu exercici a Barxeta, tot i que sorprenentment no se li va aplicar cap inhabilitació ni suspensió de càrrecs ni drets. El segon fet al que ens referim va ocórrer eixe mateix 24 de maig. Si bé no es pot afirmar que va ser una depuració com a tal, sí que sembla ser una expulsió de la gestora, relacionada amb els jocs de poder entre les faccions locals.

*“Por el Gestor Inza Urquiza llama la atención que el Trabajo de la Secretaria estaba abandonado[.] sorprendido el Secretario de lo dicho por el Gestor, manifiesta que los Trabajo de este Ayuntamiento estan al día, y la prueba es que al mismo, durante su estancia, no le ha sido puesta ninguna multa y además interesa explique la clase de Trabajo que estaban abandonados, manifestando de nuevo que no es trabajo si no que el pueblo no lo quiere de Secretario, a preguntas del Sr. Alcalde a los Sr. Gestores sobre el mismo, manifiesta los Sr. Inza Sierra, Sanchis Rosca y Huet Ballester que sí habían oído, que eso habían oído en una Junta General Extraordinaria de la Ceguía Comuna al Secretario bien los Sres. Concurrentes el acta. El Secretario en vista de que se trataba de un plan convenido por los tres Gestores para darle la plaza de Secretario a otro, a pesar del atropello acepta la destitución.”*²⁸⁹

La redacció d'aquest text desprèn nerviosisme i enuig. El secretari Luís García Rivero havia sigut destituït degut a acusacions proferides per membres de la mateixa gestora, i

²⁸⁴ Emilio Cremades Cubel, acta del 15 de setembre del 1939, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943; José Ribera Company, Filiberto Giner Segarra, Francisco Albiol Fuster, Vicente Herrandis Serrano, José Canet Alberola, Blas Company Bataller, Blas Micó Mahiques i José Fons Segarra, acta del 30 de novembre del 1939, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

²⁸⁵ Acta del 21 de juliol del 1939, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

²⁸⁶ Acta del 24 de maig del 1940, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

²⁸⁷ Acta de l'1 de setembre del 1939, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

²⁸⁸ Acta del 30 de febrer del 1940, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943. Evidentment, aquesta data impossible és fruit d'una confusió del secretari local, comptant 7 dies des de l'última sessió realitzada (23 de febrer), per la qual cosa la sessió es celebraria en realitat el dia 1 de març.

²⁸⁹ Acta del 24 de maig del 1940, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

el dia 30 de maig ja havia sigut substituït per José Ribera Company²⁹⁰. En eixa última acta figura també una espècie de disculpa pel llenguatge utilitzat en la redacció de l'anterior i s'afirma que la destitució va estar causada per la incompetència del secretari eixint. Aquests fets segurament estiguen relacionats amb una reestructuració del poder local i amb l'arribada del comte de Valderas. Aquest és recordat com una persona bona, que va acollir i donar treball a veïns i veïnes excarcerats així com a les persones que anaven a Barxeta per desterrament²⁹¹. El comte, però, gran terratinent local a qui l'alçament va sorprendre a Donosti, va recuperar les seues terres confiscades pel comitè revolucionari durant la guerra i va ser un dels organitzadors de la *FET y de las JONS* de Barxeta, ja que la dreta en aquesta localitat havia sigut una facció històricament minoritària. Amb la seua vinguda des d'Euskadi va portar dos joves picapedrers d'Amorebieta-Etxano (Zornotza), Alejandro i Máximo Inza Urquiza, ambdós carlistes convençuts, amb els qui segurament va tractar d'influir al govern local. La família dels Inza, però, va saber insertar-se al govern local, fins el punt que diversos membres amb aquest cognom arribarien a ser alcaldes²⁹². Malgrat aquesta maniobra de gestió de les influències municipals, alguns testimonis recorden el referit comte com una persona estimada, ja que gràcies a l'explotació de les seues terres van treballar moltes persones del poble, la qual cosa podia suposar la diferència entre la supervivència o la mort, i per l'acolliment que va donar a diversos veïns quan abandonaven la presó²⁹³.

Aquesta influència sobre el poder local també es va exercir des de l'administració franquista. Com ja hem explicat en apartats anteriors, des del Govern Civil es podia exercir un poder quasi il·limitat sobre diversos aspectes de la vida local, entre ells el nomenament de càrrecs. El 5 de novembre del 1940 es va donar compte d'un ofici del governador civil pel qual es va destituir l'alcalde en funcions i s'ordenava la seua substitució pel primer tinent d'alcalde Adolfo Hernández Guerola. Tanmateix, la comissió gestora tenia en eixe moment com a alcalde a Felipe Inza y Sierra, per la qual cosa demanaren un aclariment a la superioritat i nomenaren, mentre aquesta qüestió es resolia, alcalde al tal Adolfo Hernández²⁹⁴. Tanmateix, les intencions del governador eren altres, per la qual cosa el dia 11 del mateix mes es va substituir Hernández per Inza. Com es pot observar, l'estudi de l'ajuntament franquista de Barxeta mostra a les clares com no solament la línia directa de l'administració provincial amb la local podia decidir pel mateix ajuntament, sinó com els terratinents i nobles podien estar governant a l'ombra de la política municipal. En conseqüència, els mateixos afectes al règim podien ser objecte de destitucions, degradacions i, en definitiva, estar sotmesos a la voluntat de persones amb més autoritat.

290 Acta del 31 d'abril del 1940, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

291 Entrevista a Nieves Lorente.

292 Abel Soler, *Història del poble de Barxeta*, Ajuntament de Barxeta, Barxeta, 2004, pàg. 206 i ss.

293 Entrevista a Nieves Lorente.

294 Acta del 5 de novembre del 1940, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

Com ja hem esmentat més amunt, aquest control sobre el poble de Barxeta segurament guarde relació amb el perfil polític esquerrà de gran part dels seus habitants. De fet, Barxeta compta amb una quantitat important de documentació relacionada amb la *Junta de Libertad Vigilada*²⁹⁵. Malgrat que gran part de la documentació estiga signada en dates tan tardanes per a la nostra investigació com 1955, les persones a les que es refereix van ser encausades en la seua majoria durant la primera postguerra. Molts dels noms que hi figuren a les llistes d'alliberats i alliberades es corresponen amb membres del comitè republicà, tot i que no sempre. Açò ens permet fer-nos una idea del llarg temps de vigilància i control al que aquestes persones van ser sotmeses. D'entre elles destaquen alguns casos exemplars, com els d'Antolín i José María Gallego Molina, naturals de Valdepeñas i obligats a residir a Barxeta per delictes d'adhesió a la II República. Tanmateix, de tota la llista, els casos més cridaners són els de les dones: Asunción Fortea Palomares i Francisca Ventura Fortea, mare i filla, havien sigut traslladades des de Santurraran, un penal femení en la costa de Guipúscoa.

Pel que fa a la violència física exercida en termes de repressió política, es recorden diverses pallisses propinades a mode d'advertència o de correctiu, depenent del cas, però sobretot es recorden casos de "pelaes" i la inevitable passejada pel poble, com li va ocórrer a Victòria Tormo quan va ser depurada com a estanquera i cartera. Tot i això, moltes de les dones represaliades sembla que no tenien els 20 anys complits²⁹⁶.

D'altra banda, la mateixa família de l'entrevistada Nieves Lorente presenta diversos casos de vigilància, delació, càstig i control sobre la població. Les seues ties Angelita i Victòria van anar a plegar olives un diumenge, cosa que al poble s'havia prohibit per ser festa religiosa. Mentre treballaven soles al bancal, sembla, cantaven la Internacional i un veí les va delatar a la Guàrdia Civil. La parella d'agents les va trobar de tornada amb tot el gènere, que es va quedar al lloc on les van prendre, i les van portar a Barxeta per a, després, traslladar-les a la presó de Xàtiva sense avisar als de casa. Aquest fet va provocar, al mateix temps, el tancament d'una altra tia seua, Mercedes (germana d'Angelita). Mentre estaven les altres dues tancades i passaven els dies, Mercedes va anar a casa de l'alcalde a demanar explicacions. L'alcalde li va respondre que l'esperara allà mateix. No obstant, aquest es va dirigir a la caserna de la Guàrdia Civil a demanar que també prengueren Mercedes, que la tenia en casa preguntant per la germana i la cunyada. Sense cap explicació més, la tancaren al calabós per a portar-la a Xàtiva. Nieves, sent molt xicoteta, recorda veure a sa tia a la caserna esperant a que vinguera el cotxe per a dur-la a Xàtiva i córrer a avisar als de casa. Curiosament, Mercedes va conèixer a la presó de Xàtiva al qui seria el seu marit, Rosendo Ferrando Ventura²⁹⁷. Totes aquestes dones, pels fets descrits, van passar a formar part del fitxer de la Junta de Llibertat Vigilada, i Nieves recorda com totes les persones que havien passat per la presó es van haver de presentar regularment a les autoritats durant molts anys.

²⁹⁵ AMBt, sèries LE 1/20 i 1/2, documentació diversa; i LE/1199/9, registre de correspondència de la Junta de Llibertat Vigilada; LE/1199/10, correspondència entrant de la Junta de Llibertat Vigilada.

²⁹⁶ Abel Soler, *Història...* pàg. 205 i entrevista a Nieves Lorente.

²⁹⁷ Entrevista a Nieves Lorente.

D'altra banda, els canvis aplicats sobre el nomenclàtor urbà conformen una llista ben curta i equilibrada entre referències religioses i polítiques²⁹⁸:

Nom del carrer durant la República i la Guerra Civil	Nom del carrer durant el franquisme
<i>Plaza de la Fuente</i>	<i>Plaza de España</i>
<i>Calle del Progreso</i>	<i>Av. de José Antonio</i>
<i>Calle de las Eras</i>	<i>De Calvo Sotelo</i>
<i>Calle de Victoria Kent</i>	<i>De la Cruz</i>
<i>Calle de Fermín Galán</i>	<i>De San Roque</i>
<i>Calle de la Libertad</i>	<i>De San Antonio</i>

Quadre 12: nomenclàtors de Barxeta.

En quant a les ordres envers la moral i el comportament públic i privat, a Barxeta es va aplicar la coneguda “*prohibición de bailes, tanto públicos como privados. Acuerdo este que será revocado cuando las circunstancias lo aconsejen*”²⁹⁹. Tanmateix, també compta amb altres més contundents com la del 31 de maig del 1940: “[...] *mientras no se cumpla por las personas que aparentemente figuran unidas en matrimonio como lo manda la Santa Madre Iglesia Católica se les prive de racionamiento, hasta tanto no contraigan matrimonio católico digo canónico.*”³⁰⁰ Els efectes d'aquesta mesura van, com es pot evidenciar, més enllà de la simple prohibició de cert tipus d'unió, sinó que, com a càstig, es va prohibir a les persones que no complien amb les obligacions religioses l'accés als aliments mínims, que en principi garantia l'estat franquista mitjançant les cartilles de racionament, en una època de fam i penúries.

D'altra banda, cap a finals del 1941 es van publicar dues mesures que es poden considerar estímuls a la persecució i delació d'allò que es considerava delictiu: el 27 d'octubre es va aprovar una gratificació d'un terç per cada multa que imposara Bautista Bataller Aleixandre, “*persona con capacidad plena para vigilar bandos y órdenes emandas de la alcaldía*”, així com la gratificació del quart de l'import de les multes als guardes de camp que les imposaren. D'aquesta manera, el cas de Barxeta és una mostra de com la denúncia pública i la vigilància del veïnat van ser un aspecte troncal del funcionament dels mecanismes de control. Com que l'enemic era ideològic i no tenia un aspecte concret, el seu reconeixement es produïa a través de les seues pràctiques, per la qual cosa la pròpia població havia de vigilar-se a sí mateixa.

²⁹⁸ Acta del 21 de juliol del 1939, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

²⁹⁹ Acta del 7 de juny del 1940, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

³⁰⁰ Acta del 31 de maig del 1940, AMBt, llibre 419, actes 1939-1943.

La Llosa de Ranes

Pel que respecta a aquesta localitat, no hem sigut capaços d'accedir a l'arxiu municipal. Hem rebut una reiterada negativa des de les oficines municipals al·legant unes vegades reformes, altres vegades oferint simple silenci administratiu. Tot i això, comptem amb algunes pinzellades gràcies a la participació de Vicent Martínez i Manolo Estornell en sengles entrevistes³⁰¹. A partir dels seus testimonis hem pogut conèixer un poc sobre la instauració del franquisme en aquesta localitat.

El primer alcalde franquista de La Llosa de Ranes va ser Roberto Montell López, de malnom "*el de las tierras*" per haver tractat de fer negocis a l'Argentina anys abans i, a més, cunyat de l'últim alcalde republicà, José Murillo. Pel que sembla, la seua ocupació del càrrec va ser breu, igual que la del següent alcalde i germà, Nolasco Montell. Pel que comenten les persones entrevistades, sembla que els Montell no es trobaven massa còmodes amb les exigències del càrrec, tot i que cal pensar també en la possibilitat d'una substitució ordenada des del govern civil, en la línia dels casos vistos més amunt. El tercer alcalde franquista i el que ja va assolir longevitat al càrrec va ser José María Aznar, qui sembla que va accedir al càrrec el 1942. D'aquest se'n té un record més vívid i compartit: va ser l'alcalde que va emprendre la instal·lació d'infraestructures de sanejament d'aigües potables i conducció d'aigües residuals, així com la restauració de l'església i la seua nova consagració. No obstant, també se'l té com un alcalde amb poques simpaties populars, molt rigorós i recelós de la moral i l'ordre públic i, sobretot, de manifest esperit de venjança cap a les persones d'esqueres. De fet, Manolo guarda una anècdota familiar referida a aquest tema: son pare, Evaristo Estornell, era una persona molt creativa i aficionada a la composició de cançons malgrat no saber llegir ni escriure.

Durant el procés d'instal·lació de les infraestructures hídriques del poble, Evaristo va compondre la següent, que va tenir com a resultat la imposició d'una multa:

301 Entrevista a Vicente Martínez i Manolo Estornell.

Entre ratlles, llum i metge
No sabem *paca* on pegar.
I ara les aigües potables
Mos han acabat d'aviar.

Vicent venia de l'horta
Calfant-se la calavera,
Li cau el *macho* en la *zanja*
I si no el trauen s'ofega.

Ix aigua del pou
I em diu la xiqueta:
“Pare, pose-la en casa
I la tindrem fresqueta.”

El pare li diu: “xica,
Si el posem *sobre barato*
Posarem una fonteta
De les *ganancies* de la collita del *tabaco*.”

La xica li diu al pare:
“No siga tan ignorant
I pose l'aigua ací en casa
En una pila ben gran.

Pa quan vinga el novio
Tot acalorat,
El tirem a la pila
I que se gele el cap”.

El pare li diu: “xica,
No vull que sigues turment.
Tu *lo* que has de buscar-te el novio
Sempre que el porte calent.”

La xica contesta
i de mal humor:
“Pare, a mi no em fa falta
Tanta calentor.”

La senyora *Carmencita*
També porta el *trage* llarg.
El novio li diu: “cotxina,
Te l'has de tallar dos pams.

Que quant anem al cine
I toquen a bisbar,
Alçaré més tela
que porta un gegant.”

Seguros d'accidents
i *denfermetats*:
Ara m'apunte a l'Ocaso
I ho tinc tot pagat.

Mos dia un *garrut*,
Que de gastronomia bé entenia,
Que en la qüestió dels embotits
La Llosa de Ranes té la seua *maestria*.

Ell diu que les fa
de porquets *d'a* huit arroves.
I per això no hi ha qui li pose mà.
Per algo diuen les dones,

en el llavador de la sèquia
i en el mercat de la plaça,
que les millors botifarres de ceba les fa
Pepet “el de pipa en casa”.

Si bé estrofes com les tres últimes tracten temes relatius a personatges concrets del poble (en eixe cas, es tracta d'un reconeixement a un carnisser amb el que Evaristo Estornell tenia amistat), hi ha elements al llarg de tota a cançó que mostren a les clares que la principal preocupació per a moltes persones de la Llosa de Ranes era l'economia familiar. De fet, la primera estrofa parla de fer front al pagament setmanal de les compres (l'antic pagament “a ratlla”), de les factures de l'electricitat i dels metges (les *iguales*, que asseguraven una

assistència mèdica mínima abans de generalitzar-se l'accés a la Seguretat Social). A més, a la segona meitat de la cançó també es presenta el tema de l'Ocaso, una assegurança contra accidents i defuncions que es sumaria a tots els pagaments esmentats. I és en eixe context de “no saber cap a on pegar” per tal d'afrontar tots els deutes que Evaristo va criticar les obres de l'ajuntament franquista, les quals tingueren el poble ple de solcs i forats per a instal·lar les infraestructures. A partir d'eixa presentació, es fa esment d'un accident real i es simula una conversa entre un pare i una filla al voltant de les possibilitats de l'aigua potable. Destaca d'eixes estrofes l'esment als guanys provinents del tabac, un tema del que a les entrevistes s'ha afirmat amb rotunditat que “gràcies al tabac es va poder viure a la Llosa”³⁰². El tabac també era una plantació controlada pels *cupos* de producció imposats des de l'Estat però donava quasi més diners que les plantacions alimentàries. Així doncs, com que les quantitats de producte a entregar venien marcades per l'extensió de cada bancal i no per la producció de la collita, molts productors tractaven de cultivar més quantitat (acurtant la distància entre planters marcada per l'enginyer agrícola o sembrant als marges o a casa), per tal de pagar la quota i que en sobrara més per a baratar al mercat negre. Com és habitual en la cançó popular valenciana, gran part de tots aquests temes es critiquen des de l'humor, la ironia i les insinuacions sexuals.

Pel que sembla, aquesta obra va irritar l'ajuntament de la Llosa de Ranes i va provocar la imposició d'una multa. Cal recordar que la cançó es cantaria en casa i en algun lloc de concurrència local (un bar, el casino), per la qual cosa és prou probable que la denúncia fóra fruit de la delació d'algun veí o veïna. En qualsevol cas, els testimonis esmentats relacionen l'ambient de control moral i de censura d'eixos anys directament amb el caràcter polític de José María Aznar. Esmentarem breument, a més, que no hem pogut conèixer massa sobre el perfil polític del poble, però cal destacar-hi una sorprenent presència d'elements carlistes (pel que sembla, el mateix Aznar ho era), fins el punt que des del 1960 i fins l'actualitat, existeix allà una banda de corneta i tabal de requetés³⁰³.

De les entrevistes cal esmentar també alguns episodis de violència. Per exemple, el pes en la memòria de Vicente Martínez del bombardeig de la ciutat de Xàtiva, el qual va poder vore mentre recollia brossa per als conills. També destaquen les arribades dels alferes a cavall, “encesos” de ràbia, per tal de proferir pallisses. Els recorden com a gent amb estudis superiors (metges, advocats, mestres) amb familiars morts i assassinats durant la guerra. “Al que pillaven per davant el feien negre, se l'emportaven a l'Alcúdia i quan tornava l'havien canviat de color”.

Tanmateix, el que més es recorda d'aquests anys és la misèria i la fam. Cases menudes amb 2 o 3 famílies convivint, habitacions de canyís i algeps a les andanes, estraperlo. Tot açò no semblava superar en cruïra al fet de la fam, entés a més com una qüestió contextual, tal i com afirmava Vicente en un moment de l'entrevista: “No manen les persones. Manen les èpoques i les circumstàncies.”

302 Entrevista a Vicente Martínez.

303 El 2012, aquesta banda va participar en una trobada carlista a l'Escorial. <https://www.levante-emv.com/comarcas/2012/06/21/banda-requete-llosa-anima-encuentro-carlista-escorial/914744.html>

Novetlè

L'arxiu municipal de Novetlè, tot i comptar amb ampla documentació, no conserva cap mostra de política local respecte a la repressió i el control social en aquest període. A més, les entrevistes realitzades per tal de compensar aquesta falta, tot i haver-nos traslladat informació respecte aquests temes, s'han negat a donar-nos autorització escrita o verbal per a poder-la reproduir, per la qual cosa ens vegem obligats a no posar cap informació sobre aquesta localitat al present treball.

Vallés

El reduït arxiu de Vallés no compta amb cap informació respecte a la instauració del poder franquista en la localitat.

CAPÍTOL 5

CONCLUSIONS: INTERPRETACIÓ DELS RESULTATS

Atenent a la documentació consultada, al caràcter d'aquesta investigació i als condicionants del seu desenvolupament, tot descrit a les pàgines anteriors, hem cregut convenient incloure un apartat en el que sintetitzar unes conclusions en sentit estricte. Així doncs, a continuació presentem punts que plantegen tant els resultats principals de la investigació com les línies a reprendre en un futur.

Primera

La presó de partida de Xàtiva era el centre regional al voltant del qual s'articulaven la resta d'espais de tancament de la partida, tot i que el camp de concentració de Les Salines a Manuel va tenir una importància destacada als primers anys de postguerra. Solament es conserva documentació escrita al respecte d'aquest camp en la localitat de Llocnou d'en Fenollet, i solament una de les entrevistes realitzades a Manuel ens ha donat algun testimoni. Tot i que, com ja s'ha esmentat a l'apartat corresponent, la poca memòria al voltant del camp de concentració segurament estiga relacionada amb els beneficis que per al municipi va suposar l'existència d'una caserna militar (i la poca edat de les persones entrevistades en aquell moment), és possible que el camp de concentració de Les Salines tinguerà una existència breu, limitada com tants altres al període de la primera postguerra. Sent així, s'explicaria la quasi nul·la documentació escrita conservada al respecte, limitada a una comunicació d'horaris de visita.

Aquesta afirmació pren major sentit si es tenen en compte les xifres de persones capturades els primers dies d'ocupació militar, que suposarien una massificació dels espais reglamentaris i forçarien, d'una banda, l'aplicació de solucions temporals (com els camps de presoners) i la reforma de la presó de Xàtiva. A més, aquests dos espais, la presó i el camp, serien els intermediaris entre les autoritats municipals i les provincials. De tot açò també es desprèn certa normalitat en el funcionament del sistema penitenciari, almenys a nivell local, que avala les tesis que abandonen la imatge d'improvisació del sistema penitenciari de la postguerra. La massificació de la població reclosa va ser un problema del que les fonts parlen mitjançant la necessitat de posar-se al dia amb el pagament dels contingents carceraris, la reforma de la presó o la demanda de no enviar més presos. I seria precisament aquest el gran problema que resoldria la reforma penitenciària del 1942. Però, així i tot, si se li va poder fer front durant eixos tres anys va ser perquè el sistema portava desenvolupant-se des del principi de la Guerra Civil. Per tant, la partida judicial de Xàtiva és un cas que pot servir per a il·lustrar com el sistema de repressió franquista havia anat desenvolupant-se durant tot el conflicte bèl·lic i com, en acabar la Guerra, va aplicar uns

esquemes de captura i control que permeteren processar al territori de rereguarda republicana una gran quantitat de persones. D'altra banda, això no va evitar la massificació del sistema penitenciari, la qual cosa va forçar l'aplicació de canvis profunds i el reforçament d'institucions de control social com, per exemple, les Juntes Locals de Llibertat Vigilada.

Per tal de desenvolupar millor aquest tema, caldria consultar documentació militar, administrativa i de tot tipus a la que no hem pogut accedir, però que ens donaria més informació sobre el volum de persones empresonades *a i de* cada municipi, els motius del seu procés i el temps de reclusió, per tal de poder valorar més ajustadament l'impacte dels tancaments en cada població de la partida. D'altra banda, també es presenta com a tema capital per entendre els mecanismes d'alliberament a les dècades dels quaranta i els cinquanta. A més de la redempció de penes pel treball, resultaria molt interessant l'estudi de les Juntes Locals de Llibertat Vigilada així com el treball d'advocats especialitzats en realitzar tràmits d'alliberament. En el primer cas pel paper tan contundent d'aquestes juntes en la vida quotidiana de la persona afectada i de la seua família. En el segon cas, per l'interès que desperta aquest tipus treball en uns anys als que avalar una persona acusada d'*auxilio a la rebelión* podia suposar també la imposició d'un càstig.

Segona

La substitució dels ajuntaments republicans per les gestores franquistes és un dels aspectes més evidents del canvi d'èlits locals durant la postguerra, però també una de les primeres mesures de repressió aplicades en la partida, atenent a la cronologia i al fet que van ser eixes gestores les que encetaren els processos de depuració del funcionariat així com l'aplicació de mesures d'ordre públic i moral. Tanmateix, en diverses ocasions aquestes mateixes gestores van ser modificades per ordre del Governador Civil i alguns dels seus membres, fins i tot, van estar immersos en processos depuratius. Per tant, l'àmbit local ofereix un escenari des del que qüestionar una lectura plana de l'exercici de la repressió i les mesures de control social: aquesta no es va aplicar solament sobre "vençuts" i "vençudes" clarament identificats, sinó que també va poder afectar a persones que no necessàriament van tindre relacions amb els ajuntament republicans. De fet, aquestes persones van necessitar dels vincles amb els nous ajuntaments o utilitzaren vincles amb la dreta local (per mínims que foren) per tal de lliurar-se de la presó. És a nivell local, per tant, on les ordres emanades de Madrid tenien el seu efecte últim i on les persones encarregades de d'aplicar-les podien interpretar-les dins d'uns límits no sempre clars.

Cada gestora municipal va ser la que va decidir com aplicar les accions de repressió i les mesures de control social, tot i haver unes directrius estatals al respecte i la possibilitat real d'ingerència per part del Governador Civil. El dia a dia pertany als individus i aquests, en cada gestora municipal, governaren atenent a fets particulars de cada localitat durant la guerra i sobre la base d'unes relacions socials concretes i distintes en cadascuna. El substrat municipal fa únic cada cas, i això fa que quasi cada ajuntament tinga un "perfil repressor" concret, amb diferències i similituds concretes respecte els seus homòlegs més

pròxims. És per això que, tot i que Genovés i Barxeta (per posar dos exemples molt clars i ben documentats) presenten casos semblants, les seues diferències són importants perquè guarden forts vincles amb esdeveniments de la Guerra i marcarien el desenvolupament de la tasca municipal durant la postguerra. Així, mentre El Genovés va recuperar la “normalitat espiritual” anterior al Front Popular, a Barxeta les elits afectes al règim es van haver d'enfrontar en minoria a la tasca d'establir-se al govern municipal, amb diversos conflictes dins i fora de l'ajuntament.

És per això que seria convenient la continuació dels estudis de les gestores municipals, esbrinar més sobre els perfils polítics de cada ajuntament i les relacions que mantenien amb les autoritats provincials per tal d'entendre millor els fets particulars de cada poble. A més, tot i la imatge de segmentació que es pot transmetre, aquests treballs servirien per a conèixer millor les línies generals de repressió i control social en la província, de forma que la suma de casos donaria una visió molt més aproximada.

Tercera

A les entrevistes realitzades durant la realització d'aquest treball ha sigut una constant la referència a la fam com a element definitori de la postguerra. Aquest fet ens ha portat a reflexionar al voltant de la mirada sobre la repressió franquista, sobre el predomini dels temes polítics i ideològics. La fam, tot i que va ser un fet quasi generalitzat a causa de la guerra (cal no oblidar que existiren famílies aristocràtiques dins del règim franquista i també als pobles, a les que les cartilles de racionament no afectaren tant com a les classes baixes), també es va fer servir com a element de càstig i control. És el cas de Barxeta i els matrimonis no consagrats o a la prohibició de treballar en diumenge. Tanmateix, aquest exemple es limita a un municipi i sabem d'ell gràcies a la documentació i les entrevistes realitzades. Però cal pensar en dinàmiques més subtils i no escrites de la fam, moltes d'elles segurament relacionades amb el món laboral.

Així doncs, calen més estudis sobre la repressió econòmica des de la perspectiva local, sobretot per ser un element estructurant de moltes memòries de postguerra. És un lloc comú afirmar que als anys quaranta hi havia molta fam, però estudiar els seus efectes sobre el desenvolupament quotidià de les persones que hi vivien llavors segueix sent un tema minoritari. És per això que, des de la perspectiva local o regional, seria convenient abordar també com es produïren els canvis en les elits econòmiques, quin pes local i regional tenien, quines interrelacions i durant quant de temps, quin control exercien sobre els recursos econòmics més enllà de les directrius estatals,... En definitiva, estudiar la repressió econòmica com a tema transversal i capital a les experiències de les persones que visqueren la postguerra.

En el cas que ens ocupa, seria molt revelador generar un llistat d'empreses potents a nivell regional durant aquest període, tractar d'esbrinar les substitucions de personal amb motiu del canvi de règim i relacionar-ho amb l'aparició de noves elits socials i econò-

miques a les poblacions. Ja que el treball, al camp, a casa, a les botigues o a les indústries, va ser l'única forma real de sobreviure a les misèries de la postguerra. Per la qual cosa saber més sobre qui i com donava treball ens pot ajudar a explicar millor com es van viure eixos anys per qui treballava.

Quarta

Relacionat amb açò últim, les depuracions del funcionariat local que hem abordat en aquest treball són un dels casos en els que el treball va ser el camp on exercir la repressió. Com hem pogut observar, les sancions van ser molt diverses, quasi diferents per a cada municipi, però les causes sempre van ser les mateixes: la participació o vincle als ajuntaments republicans. Hi havia diversos funcionaris de carrera i alguns interins, que treballaren en la funció pública a causa d'una oposició i no d'una ideologia. Aquests, malgrat poder ser afectes al règim franquista o sentir-se'n propers, també van haver de superar el procés depuratiu, tot i que amb resultats, en general, beneficiosos per haver pogut provar la seua bona conducta. Però molts altres van perdre el seu lloc de treball, drets i beneficis que això els hi suposava, fins i tot afectant les seues famílies, com hem vist a la ciutat de Xàtiva.

El funcionariat local es presenta, doncs, com un camp d'estudi amb moltes zones per explorar. No solament resulta rellevant per a l'estudi de les noves elits franquistes, sinó també per a saber-ne més dels propis ajuntaments a través de les persones que el formaren.

Cinquena

Per tot allò descrit més amunt, resulta evident que les perspectives locals i *micro* aporten uns resultats que les obres més generals no poden oferir. Tant pel significat que reben les fonts com per la dificultat de caure en generalitzacions.

Pel que respecta a la present investigació, ens ha portat a sotmetre a crítica la validesa de la partida judicial com a àmbit territorial d'estudi. El fet que els límits de la partida judicial no coincidisquen amb els comarcals planteja interrogants, per exemple, sobre l'autoritat competent en cada municipi. De fet, com hem vist per al cas de Manuel, el solapament de jurisdiccions va arribar a anul·lar una comissió gestora els primers dies de postguerra. D'altra banda, l'estudi de localitats com Bellús dins de la partida judicial de Xàtiva queda incomplet sense contemplar els estudis sobre la seua comarca, La Vall d'Albaida.

Tot i això, la partida judicial va ser la demarcació utilitzada per l'administració franquista per a estructurar la repressió. De fet, cada individu es situaria enmig de molts àmbits distints, per la qual cosa, al marge de la familiaritat o estranyesa que ens provoque parlar d'una demarcació que inclou parts de diverses comarques, la realitat és que les poblacions que la conformen tenien i tenen relacions habituals de molts tipus (econò-

miques, socials, laborals, familiars), fins i tot més que amb altres poblacions de la mateixa comarca. Per la qual cosa és possible que el prisma de la partida judicial ens ajude a redimensionar la geografia de la repressió en algunes zones en les que la vertebració del territori no es correspon completament amb l'organització comarcal, sinó que pren altres formes distintes. Tot i això, un sol estudi no és suficient, ja que la partida judicial es presenta com una categoria en fase experimental que caldrà seguir desenvolupant en futures investigacions.

Sisena

Més enllà del tema concret de la repressió i el control social, una de les constants al llarg del desenvolupament d'aquesta investigació ha sigut que l'accés a la documentació en segons quines localitats ha suposat un problema. Bé per tardança o falta de resposta administrativa, bé per negativa directa, queda molta documentació per treballar a diversos municipis de la partida judicial. Així doncs, aquesta és una visió completament revisable del tema, però s'ha de destacar que si tenint un accés limitat a les fonts s'ha pogut realitzar aquesta tasca, futures consultes aportaran no sols un coneixement major, sinó millor.

D'altra banda, el ritme lent però creixent de concessió d'entrevistes fa pensar en la necessitat de continuar amb la tasca investigadora en memòria oral. És una batalla contra el temps i solament la constància i perseverança faran possible que les persones que tenen alguna cosa a dir puguen ajudar-nos a completar i matissar informacions, a il·luminar els racons de la història amb la llum de l'experiència.

BIBLIOGRAFIA

Miguel Ángel del ARCO BLANCO, *El primer franquismo en Andalucía Oriental (1936-1951): poderes locales, instauración y consolidación del régimen franquista*, Universitat de Granada, Granada, 2005.

ID. (coord.): “Modelos de represión y control franquista en el ámbito local”, *Historia Actual Online*, 41 (2016), pàgs. 73-163.

Julio ARÓSTEGUI, “Coerción, violencia, exclusión. La dictadura de Franco como sistema represivo” en Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Franco: la represión como sistema*, Flor del Viento, Barcelona, 2012, pàgs. 41-51.

Aurora BOSCH (coord.), *La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana - La economía revolucionaria*, Pensa Valenciana, València, 2006.

Antonio CALZADO ALDARIA, *II República, Guerra Civil y primer franquismo. La Vall d'Albaida (1931-1959)*, Tesis doctoral, Universitat de València, 2004.

Maria CLAUSI SIFRE, *Una aproximación a la historia de Vallés*, Ajuntament de Vallés, Vallés, 2013.

Josep Màrius CLIMENT i PRATS, *El treball esclau durant el franquisme: La Vall d'Albaida*, Universitat de València, València, 2016.

Renzo de FELICE, *Musolini il dice. Gli anni del consenso (1929-1936)*, Einaudi, Torino, 1996.

Carlos FUERTES MUÑOZ, *Viviendo la dictadura: la evolución de las actitudes sociales hacia el franquismo*, Comares, Granada, 2017.

Vicent GABARDA CEBELLÁN, *Els afusellaments al País Valencià: (1938-1956)*, Alfons el Magnànim, València, 1993.

Andreu GINÉS i SÁNCHEZ, *La instauració del franquisme al País Valencià*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2010.

Gutmaro GÓMEZ BRAVO, “Política penitenciaria del franquismo y la consolidación del nuevo estado” en *Anuario de derecho penal y ciencias penales* (61), 2008, pàgs. 165-198.

Alicia GUIDONET RIERA, “Memoria oral y alimentación. Estrategias de supervivencia durante la Guerra Civil española (1936-1939) y la posguerra (1939-1955)” en *Arxius de Ciències Socials*, 24 (2011), pàgs. 47-58.

Jorge HERMOSILLA (dir.), *Història de Xàtiva*, Universitat de València, Facultat de Geografia i Història, València, 2006.

Claudio HERNÁNDEZ BURGOS, *Las bases sociales de la dictadura y las actitudes ciudadanas durante el régimen de Franco. Granada (1936-1976)*, Tesis doctoral, Universitat de Granada, 2012.

Claudio HERNÁNDEZ BURGOS, “La dictadura en los rincones: la historiografía local del franquismo y la perspectiva local” en *Historia Actual Online*, 41 (2016), pàgs. 69-82.

Conxita MIR CUCÓ, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de postguerra*, Milenio, Lleida, 2000.

Josefina CUESTA (dir.), *La depuración de funcionarios bajo la dictadura franquista (1936-1975)*, Fundación Largo Caballero, Madrid, 2009.

Detlev PEUKERT, *Inside nazi Germany. Conformity, opposition and racism in everyday life*, Yale University Press, Londres, 1987.

German RAMÍREZ, Isabel MARTÍNEZ, Sebastià GARRIDO i Josep Lluís CEBRIAN, *República i Guerra Civil a Xàtiva (1931-1939)*, 3vols., Ajuntament de Xàtiva, Xàtiva, 1991.

Germán RAMÍREZ, Isabel MARTÍNEZ, Emília MOLLÀ, Josep D. CLIMENT i Vicent F. GARCIA, *La Granja de la Costera. 400 anys d'història*, Ajuntament de La Granja de La Costera, La Granja de la Costera, 2012.

Ramir REIG i Josep PICÓ, *Feixistes, rojos i capellans. Església i societat al País Valencià (1940-1977)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2004.

Domingo RODRÍGUEZ TEIJEIRO, *Las cárceles de Franco. Configuración, evolución y funcionamiento del sistema penitenciario franquista (1936-1945)*, Libros de la Catarata, Madrid, 2011.

ID.: “Instituciones de control postcarcelario en el primer franquismo: el servicio de libertad vigilada” en *Historia Actual Online* (28), 2012, pàgs. 49-60.

Ismael SAZ CAMPOS i J. Alberto GÓMEZ RODA, *El franquismo en Valencia: formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, Episteme, València, 1999.

Justo SERNA i Anaclot PONS, “En su lugar. Una reflexión sobre la historia local y el microanálisis” en Carmen FRÍAS CORREDOR i Miguel Ángel RUIZ CARNICER (eds.), *Nuevas tendencias historiográficas e historia local en España*, Universitat de Saragossa, Osca, 2001, pàgs. 73-91.

Jaume SOBREQUÉS i CALLICÓ (coord.), *Una inmensa prisión: los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el franquismo*, Crítica, Madrid, 2003.

Abel SOLER, *La Llosa de Ranes. Geografía, història, patrimoni*, Ajuntament de La Llosa de Ranes, La Llosa de Ranes, 2003.

ID.: *Torre d'en Lloris. Geografia, història, patrimoni*, Parròquia de Santa Maria del Roser, La Torre d'en Lloris, 2004.

ID.: *Barxeta. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Barxeta, Barxeta, 2006.

ID.: *Genovés. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament del Genovés, El Genovés, 2007.

ID.: *Manuel. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Manuel, Manuel, 2008.

ID.: *Bellús. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Bellús, Bellús, 2008.

ID.: *Rotglà i Corberà. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Rotglà i Corberà, Rotglà i Corberà, 2011.

ID. i Ramon YAGO: *Llocnou d'en Fenollet. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Llocnou d'en Fenollet, Llocnou d'en Fenollet, 2008.

Agustí VENTURA CONEJERO, *Els carrers i les partides de Xàtiva: estudi històric sobre la toponímia urbana i rural de la ciutat*, Mateu, Xàtiva, 2008.

DD.AA., *La repressió franquista a Xàtiva*, Ulleye, Xàtiva, 2012.

DD.AA., *La repressió franquista a Xàtiva i a la Costera*, Ulleye, Xàtiva, 2013.

ANNEXOS

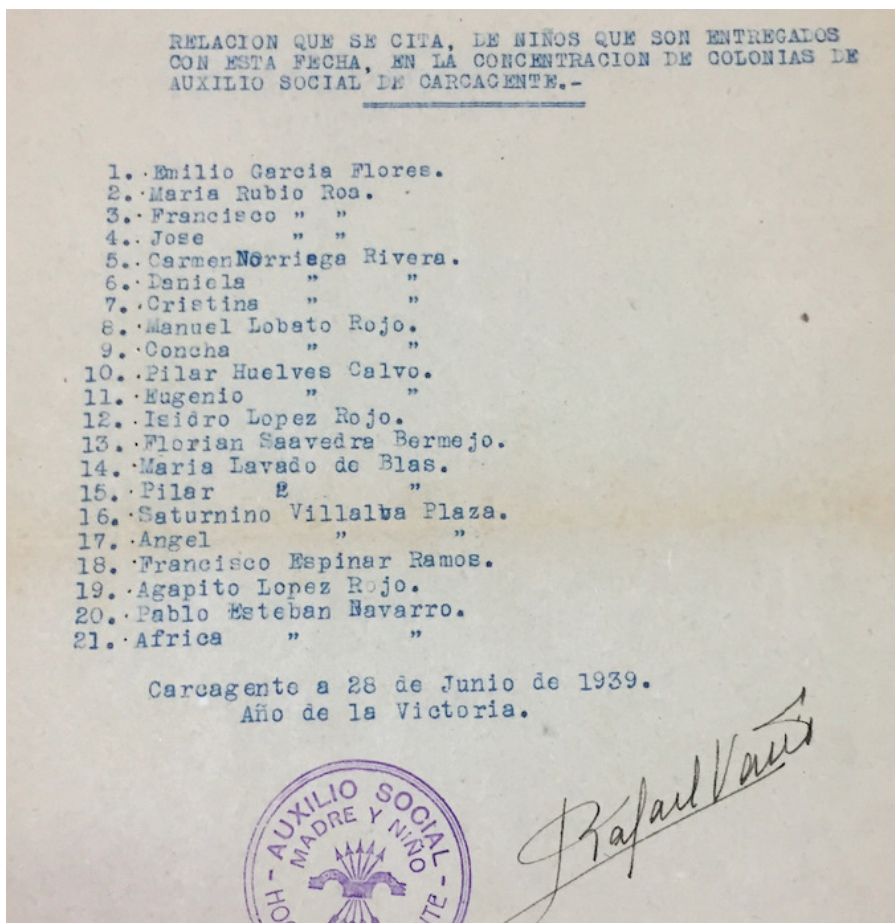
1.- Activitat de la Divisió 55 de la 3ª Secció del Cos de l'Exèrcit de Galícia a la partida judicial l'abril del 1939.

Dies	Activitat per regiments	Nombre de presoners per jornada
31 de març - 1 d'abril	1er: acantonament a Xàtiva. 2on: des de Catarroja ocupen Manuel i Tavernes de la Valldigna. 3er: es trasllada a Gandia, Bellreguard i Oliva.	Més de 2.000
1 - 2	1er: Des de Xàtiva envien batallons a Pobla Llarga i Ontinyent. 2on: Lloc de comandament a Alzira i batallons a Manuel, Tavernes de la Valldigna i Carcaixent. 3er: Lloc de comandament a Gandia i batallons a Bellreguard i 1 ^a Bandera de F.E.T. en Oliva.	2.750
2 - 3	Trasllat de diversos batallons a l'Alcúdia de Crespins i al Grau de Gandia, establint vigilància al port.	870
3 - 4	Trasllat de diversos batallons a Albaida i El Genovés.	480
4 - 5	1er: ocupació de Benigànim, Canals, Bocairent i Senyera. 2on: Ocupació de Barraca (d'Aigües Vives?), Bori (Barx?), Benifairó (de la Valldigna), Polinyà del Xúquer, Riola, Fortaleny i Favareta.	2.135
5 - 6	3er: arribada de més efectius a Tavernes de la Valldigna, Corbera, Xeraco, Ròtova, Bellreguard, Oliva, Villalonga.	2.437
6 - 7	Trasllat de diversos batallons a Navarrés i Corbera.	560
7 - 8	Trasllat de diversos batallons a Albaida, Atzeneta, Alfarrasí, Cerdà, Torrella, Rotlgà i Corberà per a constituir juntes municipals i localitzar dipòsits de material de guerra.	1.650
8 - 9	Trasllat de diversos batallons a Font de la Figuera, Bellús, Moixent, Castelló de la Ribera, Barxeta, Montesa i Vallada per a constituir juntes municipals i localitzar dipòsits de material de guerra.	1.750
9 - 10	Trasllat de diversos batallons a Otos, Guadasequies, Rafelguaraf, Ènova, Llanera de Ranes, Montesa, Novetlè, Bicorp, Quesa, Alcàntera del Xúquer, Beneixida i Cotes per a constituir juntes municipals i localitzar dipòsits de material de guerra.	1.800

Dies	Activitat per regiments	Nombre de presoners per jornada
10 – 11	Trasllat de diversos batallons de d'Enguera, Navarrés i Castelló de la Ribera a Aiora, Millars i Manuel.	355
11 – 12	Trasllat de diversos batallons a Genovés, Sellent i Cortes de Pallàs.	964
12 – 13	Trasllat de diversos batallons a Ontinyent, Castelló de la Ribera, Beniopa i Sumacàrcer tractant de localitzar dipòsits de material de guerra.	867
13 – 14	Trasllat de diversos batallons des d'Aiora a inspeccionar la serra d'Énguera, diverses cases de camp i arribada a Vallada, La Llosa de Ranes, Llanera, Beniopa, San Joan de l'Ènova, Senyera i Llocnou d'en Fenollet.	834
14 – 15	Trasllat de diversos batallons a Agullent, Sant Pere d'Albaida, Benissuera, la serra d'Énguera, Anna, Estubeny, Sellent, Bicorp, Quesa i Alcàntera del Xúquer.	757
15 – 16	Trasllat de diversos batallons a diverses localitats sense especificar.	455
16 – 17	Trasllat de diversos batallons a Vallés i Benisoda, trobant-s'hi durant la jornada material de guerra.	184
17 – 18	Trasllat de diversos batallons a Montesa, Vallada i Sumacàrcer.	274
18 – 19	Trasllat de diversos batallons a diverses localitats sense especificar.	267
19 – 20	Trasllat de diversos batallons a diverses localitats sense especificar.	502
20 – 21	Trasllat de diversos batallons a Casa de la Punta, Casa del Campiller i Rotglà i Corberà.	
21 – 22	Trasllat de diversos batallons a Vallada, Llanera de Ranes i La Granja de la Costera.	308
22 – 23	Trasllat de diversos batallons a Bellús, Benigànim, El Genovés, La Pobla del Duc i Bufali per a constituir juntes municipals i localitzar dipòsits de material de guerra.	33
23 – 24	Trasllat de diversos batallons a Montesa i Sellent.	138
24 – 25	Trasllat de diversos batallons a Vallés i Sumacàrcer.	234
25 – 26	Trasllat de diversos batallons a Navarrés, Quesa, Bicorp, Millars, Cortes de Pallàs, Zarra, Teresa de Cofrents i Xarafull.	123
26 – 27	Trasllat de diversos batallons a <i>Ochente</i> (Moixent?) i Quatretonda.	455

Dies	Activitat per regiments	Nombre de presoners per jornada
27 - 28	Trasllat de diversos batallons a Montesa, Vallada, Moixent, Font de la Figuera, Fontanars dels Alforins, Agullent, Benisoda, Palomar i Otos, trobant-s'hi material de guerra.	119
28 - 29	Trasllat de diversos batallons a Estubeny i <i>Puebla Dent</i> (Pobla del Duc?)	130
29 - 30	Trasllat de diversos batallons a Bellús, Sant Pere d'Albaida, Ràfol de Salem, Montixelvo, Rugat, Aielo de Rugat, Palma de Gandia, Almoines i Beniflà, trobant-s'hi material de guerra.	187

2.- Noms dels 21 menors entregats a *Auxilio Social* de Carcaixent per part de l'ajuntament de Canals.

3.- Transcripció de l'informe politicosocial de la localitat de Bellús elaborat per FET y de las JONS.

Exmo. Sr.

Informe Político-Social sobre la situación del pueblo de Bellús.

En contestación á lo solicitado por la Secretaria de ese Gobierno Civil, este Ayuntamiento de mi presidencia tiene el honor de informar á V.E. lo siguiente:

Primera = Los Partidos políticos existentes antes del advenimiento de la República eran el partido Conservador; dentro de la República se establecieron Derecha Regional, autonomistas, Socialistas (Trabajadores de la tierra) que posteriormente se transformó en Izquierda Republicana; finalidad pretendida era, primero, dominar a los elementos de Derechas á quienes sin ganar las Elecciones destituyeron del Ayuntamiento del que se apoderaron; segunda finalidad apoyar el movimiento extremista español.

Segunda = El estado político actual lo caracterizan tres grupos distintos; afectos, indiferentes, y opuestos este grupo disidente no tiene dirigentes fijos, si bien en él estan agrupados, en lo que cabe, los elementos que encarnaron la política frentepopulista y el gobierno interior revolucionario durante la dominación roja.- Obstaculizan, cuanto pueden, la buena marcha de la política actual; critican cuanto pueden las actuaciones de las autoridades y abrigan aún la esperanza de que volverá la dominación marxista.

Tercera – Las relaciones del Ayuntamiento con as demás autoridades son excelentes.

Cuarta = Las actividades del ayuntamiento hasta la fecha han sido cumplir las disposiciones de la superioridad y provocar que la situación interior y problemas locales hallen el encausamiento adecuado y solución satisfactoria.

Quinta = No se há modificado la Comisión Gestora.

Sexta = La Jefatura local de F.E.T. y de las J.O.N.S. en esta desde su establecimiento hasta el día ocho de junio del año actual, solamente de nombre sin que desarrollara ninguna actividad á no ser las de carácter urgente de información y cumplimiento de alguna que otra orden inexcusable. La tónica de las distintas Delegaciones corre pareja con la de la Jefatura.

Octava = La opinión sobre el Movimiento salvador de España es distinta en cada uno de los tres grupos que le apuntaron mas arriba. Los afectos le consideran como salvador y único que colocará á España en el puesto que le corresponde. Los indiferentes que algunas veces no se avienen á los sacrificios que impone la hora actual y las dificultades de todo género que ha de vencer la vida de la Nación, miden por el mismo rasero á los Nacionales que á los rojos.

No está exenta esta apreciación de pasión política y aveces malevolencia. Los enemigos ante la quiebra de sus intereses y aspiraciones tachan al Glorioso Alzamiento y á cuantos le representan con los mas duros e injustos calificativos.

Novena = Necesidades importantes de este Ayuntamiento es traslado del local alquilado á la Casa Consistorial previo su adecentamiento y amueblaje. La primera de las necesidades de urgencia de la población es el abastecimiento de agua. No tiene fuentes ninguna dentro de la población.

Durante el período rojo se hicieron trabajos para remediar esta necesidad. Estos trabajos realizados pudieran ser aprovechados y con poco esfuerzo seria realida esta deseada mejora.

Bellús, á 23 de Julio de 1940

El Alcalde

Séptima = El Jefe local fue sustituido el día ocho de junio próximo pasado; créese que fue acertada la sustitución.

Exmo. Sr. Gobernador Civil de esta provincia

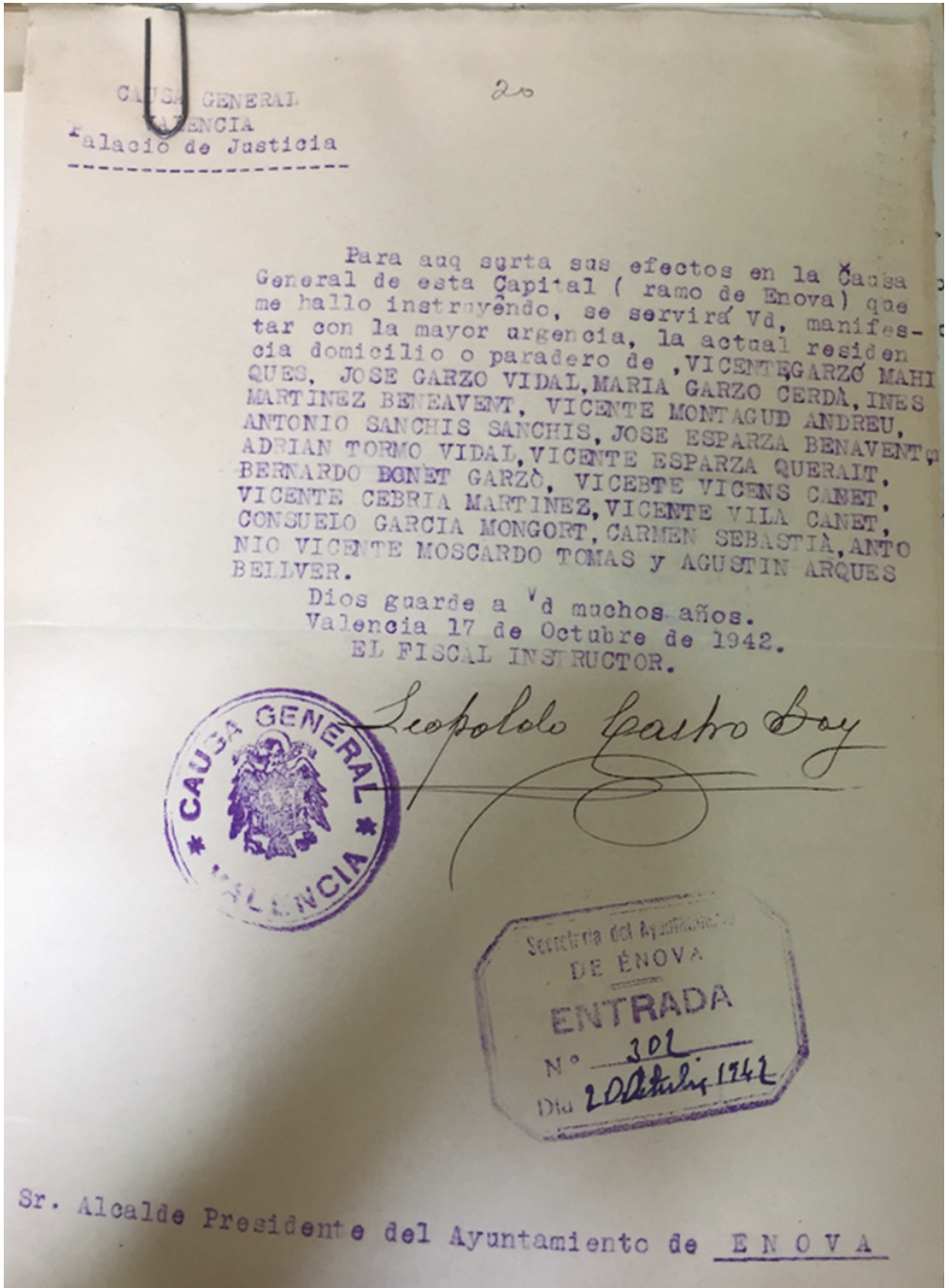
(Secretaria Política)

Valencia

4.- Noms, cognoms i edats de les persones possiblement afectades per processos de puratius a l'Ènova.

1	Carlos Garzó Mahiques	38
2	Vicente Vicens Canet	38
3	José Garzó Vidal	36
4	Francisco Franco Mahiques	41
5	Jaime Martínez Montagud	43
6	Casildo Sanchis Ordinaña	41
7	Francisco Farra Lluna	45
8	Vicente Tormo Vidal	42
9	Vicente Esparza Real	45
10	Ismael Donet Garzó	29
11	Bernardo Donet Garzó	40
12	Eleuterio Martínez Martínez	56
13	José Castelló Morata	44
14	Salvador Navarro Fabra	49
15	Vicente Garzó Mahiques	31
16	Joaquín Cerdá Casanova	31
17	Vicente Vila Vila	26
18	José Cebriá Moscardó	44
19	José Dasí Bertó	42
20	Saturnino Garzó Arques	36
21	María Garzó Cerda	41
22	Carmen Sebastiá Lemus	35
23	Esperanza Descals Arques	27
24	Nieves Arques Sicó	25
25	Consuelo García Mongort	42
26	Encarnación Marco Marco	56
27	Milagro Gadea Martínez	30
28	Vicenta Mahiques Benavent	30
29	Elvira Esparza Real	36
30	Encarnación Moscardó Esparza	27.
31	Guadalupe Espí Prats	27
32	Ciòtilue Cebria Martínez	27
33	Encarnación Sanchis Garzó	39
34	Elise Garzó Ivars	23
35	Concepción Garzó Ivars	20
36	Dolores Prats Samper	39

5.- Noms, cognoms i llocs d'empresonament d'alguns habitants de l'Ènova.

Justicia.

Con referencia a su escrito de 17 del actual recibido en esta el 20, tengo el honor de comunicarle la actual residencia domicilio o paradero de los individuos de esta vecindad que a continuación se relacionan:

VICENTE GARZÓ MAHIQUES, Calle Santísimo Cristo número 14 (Carcel Modelo de Valencia)

JOSE GARZÓ VIDAL, Plaza de San Vicente, nº 22 (Prisión de Partido de Játiva)

MARIA GARZÓ CERDA, Calle San Antonio, nº 65.

INES MARTINEZ BEHAVENT, Plaza San Vicente, nº 3

VICENTE MONTAUD ANDREU, C. San Cristobal, 32.

ANTONIO SANCHIS SANCHIS, C. Generalísimo, 91 (Carcel Modelo de Valencia)

JOSE ESPARZA BEHAVENT, U. San Cristobal, 25.

ADRIAN TORMO VIDAL, fallecido el 2 de Agosto de 1937 en el Frente de Albarracín.

VICENTE ESPARZA REAL, Plaza de San Vicente, número 10 (Prisión de Partido de Játiva)

BERNARDO DONET TORMO, C. Generalísimo, nº 95. (Prisión de Partido de Játiva)

VICENTE VICENS CANET, C. Santísimo, nº 16 (Prisión Carcel Modelo de Valencia.

VICENTE CEBRIÀ MARTINEZ. Pl. San Vicente, nº 8.

VICENTE VILA CANET, C. San Cristobal, nº 15.

CONSUELO GARCIA MONGORT, C. Generalísimo, 125.

CARMEN SEBASTIÀ LEMUS. C. Generalísimo, nº 37.

ANTONIO-VICENTE ROSCARDÓ TOMAS, C. Generalísimo, nº 69. y

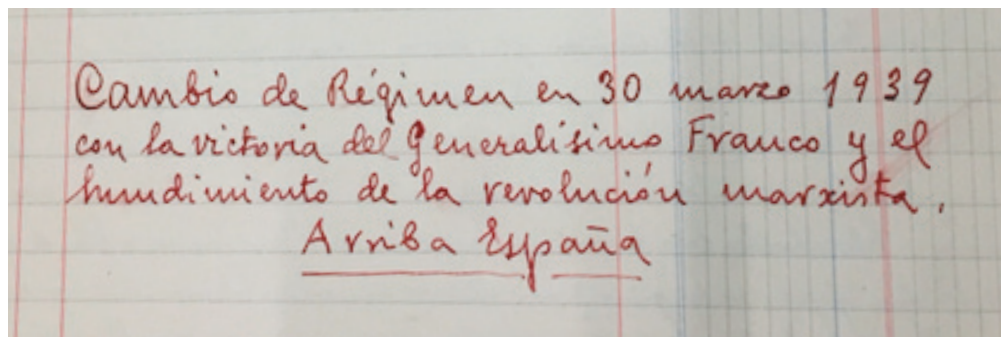
AGUSTÍN ARQUES BELLVER, Pl. San Vicente, nº 23.

Dios guarde a V.S. muchos años.

Ènova a 29 de Octubre de 1942.

El Alcalde,

6.- Fotografia d'un fragment de la pàgina on s'indica el canvi de règim a les actes municipals de Xàtiva.

7.- Llistat de persones afectades pels processos depuratius de la ciutat de Xàtiva.

Acta del 20 d'abril del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Empleats municipals cessants per acord i decret de l'alcaldia (guàrdies municipals):	
Domingo Ballester Perales	Victoriano Mateu Hernández
Ángel Colomer Barberà	Miguel Verdú Giner
Leopoldo Esterelles Penalba	Baltasar Rizo Mora
Eliseo Gil Garcia	José Segarra Luna
Lorenzo Tormo Canet	Peregrín Sanchis Ibáñez
Rafael Bosch Garcia	Rafael Alcaraz Baldrés
Víctor Navarro Tormo	
Empleats destituïts per expedient de depuració:	
Federico Cucó Esteve	Lorenzo Vitores Villar
José García Nadal	Vicente Vila Soler
José Martínez Ibáñez	José Torregrosa Gimeno
Agustín Ruiz	Severiano Garzó
Antonio Bataller	Vicente Lagardera
José María Cháfer	Heliodoro Bonet
José Barranquet	Ricardo Sanz Martí
Vicente Serra	Emílio Sanchis
Consuelo Jordán	Elia Ramos
Tomás Gómez Martí	Enrique Ramón Ripoll
Julián J. Piera	Rafael Alcaraz Baldrés (2ª vegada)

Rafael Soler Llauro	Enrique Torres Ibáñez
Pascual Torres Ibáñez	Vicente Calatayud Camarasa
José Sarrión Aparicio	Vicente Segura Marín
José Tarragona Blas	Fernando Solis Serrano
Francisco Blesa Borrás	Francisco Bachiller Tudela
Antonio Climent Mascarell	Nieves Climent Vidal
Enrique Fasanar Giménez	Pilar Pérez Liñana
Remedios Úbeda	Amparo Insa
Enrique Ballester Perales	Fulgencio Sánchez Martínez
Vicente Oltra Pla	José Gimeno Pino
Agutín Mompó Climent	Gregorio Ventura Cerdà
Rafael Roldán Carrillo	Manuel Pelegero
Carmelo Salazar	
Acta del 4 de maig del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Cessaments de personal mèdic:	
Arturo Bellver Sanchis	Ernesto Sanz Roselló
Acta de 4 de setembre del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Persones expedientades que segueixen als càrrecs a l'espera de sanció:	
Vicente Álvarez Santolino	Rafael Mollà Guirán
Luis Morales Carmona	Rafael Alcaraz Baldrés
Víctor Navarro Tormo	Eliseo Gil García
Joaquín Calatayud Benavent	José García Delgado
Francisco Bachiller Tudela	Francisco Blesa Borrás
Salvador González Benito	
Acta del 23 d'octubre del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Persones proposades per a la incoació d'expedients depuratiu:	
José Martínez Ibáñez	Pascual Coll Soler
José Torregrosa Gimeno	Rafael Camarasa Tortosa
José Torregrosa Blas	Rafael Bosch García
Acta del 13 de novembre del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Persones expedientades (guàrdies municipals):	
Domingo Ballester Perales	Federico Cucó Esteve
Persones destituïdes que conserven els drets passius:	
Francisco Bachiller Tudela (inspector d'arbitris)	

José Torregrosa Gimeno (agutzil)	
Rafael Camarasa Tortosa (peó de la policia urbana)	
José García Delgado (sereno de la policia urbana)	
Pascual Coll Soler (empleat de la policia urbana)	
Salvador González Benito (ordenança)	
José Martínez Ibáñez (agutzil)	
José Torregrosa Blas (empleat d'arbitris municipals)	
Francisco Blesa Borràs (inspector delegat del marcat d'abastiment)	
Acta del 21 de novembre del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Destitucions per depuració conservant drets passius (guàrdies municipals):	
Eliseo Gil García	Rafael Álvarez Baldrés
Acta del 27 de novembre del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Persones expedientades i destituïdes (guàrdies municipals):	
Federico Cucó Esteve	Domingo Ballester Perales
Rafael Bosch García	Víctor Navarro Tormo
Acta del 4 de desembre del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Depuració de personal sanitari, obligat a tornar a prendre possessió:	
Ana Calabuig Colomer (matrona)	Joaquín Fernández Ibáñez (practicant)
José Cuquerella Codina (metge)	Tomás Soldevila Soto (odontòleg)
José Calatayud Bolinches (metge)	
Acta del 28 de desembre del 1939 (AMX, llibre 1529, actes 1939)	
Depuració de personal escolar (admeses):	
Emilia Barona Cherp (mestra)	Pilar Pérez Liñana (portera del grup escolar de la Plaça de Roca)
Isabel Gozalbez Agustí (portera de les <i>Escuelas Nacionales</i> de la plaça <i>Mártires de la Revolución</i>)	
Empleats municipals expedientats a l'espera de sanció:	
José Maria Cháfer Signes (fontaner)	
Enrique Terol Terol (peó de la policia urbana)	
Acta del 12 de febrer del 1940 (AMX, llibre 1530, actes 1940)	
Correccions i matisacions de les depuracions anteriors:	
Enrique Terol Terol: admès gràcies als testimonis.	
Vicente Calatayud Huerta: admès amb sanció.	
José Maria Cháfer Signes: destituït amb conservació dels drets passius.	

Acta del 4 de març del 1940 (AMX, llibre 1530, actes 1940)	
Depuració dels farmacèutics (admesos sense sanció)	
José Ramón Sanchis	Enrique Vila Albiñana
Acta del 18 de març del 1940 (AMX, llibre 1530, actes 1940)	
Joaquín Calatayud Benavent (conserge de l'escorxador)	
Acta del 29 d'abril del 1940 (AMX, llibre 1530, actes 1940)	
José Castellote Cucarella (inspector municipal veterinari)	
Acta del 2 d'abril del 1941 (AMX, llibre 1532, actes 1941-1942)	
Depuració de personal sanitari (inhabilitació per a càrrecs de confiança)	
Fernando Ballester Perales (metge d'assistència domiciliària)	
Adelaida Lorente Vicente (matrona)	
Acta del 2 de setembre del 1941 (AMX, llibre 1532, actes 1941-1942)	
Pilar de la Torre Rey (auxiliar mecanògrafa): admesa sense sanció.	
Acta del 17 de febrer del 1942 (AMX, llibre 1532, actes 1941-1942)	
Francisco de la Torre Rey (inspector principal d'àrbitris): incompatibilitat del concurs oposició i manament d'informes al govern civil provincial pel seu passat republicà.	

8.- Llistat de persones implicades per les investigacions al voltant del cas Bruschetti.

Nom i cognoms que figuren a les citacions	Lloc de residència
<i>Viuda de Don Francisco Garcia Barberá</i>	Xàtiva
<i>José Samit Fuster</i>	Xàtiva
<i>José Maestre Parra</i>	Torre d'en Lloris
<i>Antonio Huerta Pérez</i>	Torre d'en Lloris
<i>Ramon, Enrique y Antonio Tortosa Martínez</i>	Torre d'en Lloris
<i>Rafael Camús Sanchis</i>	Novetlè

9.- Classificació de mossos de reemplaçament del poble de Cerdà, segons l'acta del 18 de març del 1940.

Any del reemplaçament	Noms dels mossos	Classificació
1936	Ramon Climent Maset	Afecte
	Francisco Climent Monzó	Desafecte
	José Maria Estrela Pla	Afecte
1937	Rafael Llobell Pérez	Afecte

Any del reemplaçament	Noms dels mossos	Classificació
	José Martínez Estrela	Indiferent
	Emilio Molina Sanchis	Afecte
	José Monzó Gorba	Indiferent
	José Penadés Martínez	Afecte
1938	Eduardo Cháfer Alventosa	Desafecte
	Enrique Llorens Bolinches	Afecte
	Antonio Martínez Martí,	Afecte
1939	Antonio Llacer Sanchis	Indiferent
	Luis Martínez Estrela	Desafecte
1940	Enrique Chaqués Nadal	Afecte
	José Rodríguez Pastor	Indiferent
1941	Antonio Ballester Moltó	Afecte
	José Conejero Alventosa	Afecte
	Evaristo Martínez Martí	Afecte
	Francisco Penadés Pérez	Afecte

Sentimos el orgullo de los vencedores que no han sabido enseñarse ni guardar rencor. Pero que nadie discuta nuestra legitimidad española. Por nuestro honor de españoles estamos dispuestos de nuevo a luchar hasta la muerte. Así lo proclamaremos el próximo martes a las 11 en la Pl. del Caudillo.